

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДІДУХ ЛІЛІЯ ВІТАЛІЇВНА

УДК 321.01:316.422.44

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕХНОКРАТИЗМУ ЯК НАПРЯМУ
ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ХХ СТОЛІТТЯ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник -

Батрименко Олег Володимирович,

доктор політичних наук,

доцент

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Дідух Л.В. Становлення та розвиток технократизму як напрямку політичної думки ХХ століття. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 - теорія та історія політичної науки. - Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, Київ, 2017.

У дисертаційному дослідженні вперше узагальнено теоретичні та методологічні засади становлення технократизму як напрямку політичної думки, з'ясовано співвідношення понять «раціональність», «експерт», «техніка», «технократ», «технократія», «технобюрократ», «технократизм», систематизовано концептуальні підходи до розуміння сутності та сформульовано авторське визначення технократизму. Розкрито особливості етапів розвитку технократизму в ХХ столітті з урахуванням особливостей трансформації сприйняття сутності та ролі технократів, а також їх впливу на сферу політичного, у межах класичного технократизму та неотехнократизму. Встановлено, що розвиток технократизму як напрямку політичної думки не обмежується періодом ХХ століття, а знаходить переосмислення у ХХІ столітті, дискурс щодо ролі технократів у працях науковців продовжується донині.

Актуальність дослідження пояснюється тим, що роль науково-технічного прогресу в особливостях перебігу сучасних політичних процесів обумовлює необхідність пошуку релевантної новим викликам системи функціонування публічної влади та трансформації ролі й механізмів діяльності політичних акторів. Зростання ролі технократів у процесі прийняття політичних рішень та визначення орієнтирів суспільно-політичного розвитку розглядається у якості одного з перспективних шляхів розв'язання визначених проблем. Відповідно, з'являється необхідність ґрунтового аналізу феномену технократії як такої, що потребує не лише розгляду даного концепту відповідно до сучасних підходів щодо його трактування, але і в більш широкому контексті – у розрізі становлення технократичного дискурсу в політичній науці та технократизму як окремого

напряму політичної думки.

Основними методами дослідження є історичний, структурно-функціональний, системний та порівняльний, а також принцип технологічного детермінізму. Докладніше зазначені методи характеризуються у відповідному розділі роботи.

Наукова новизна полягає у тому, що у дослідженні запропоновано авторське визначення технократизму як напряму політичної думки, що сформувався на початку ХХ століття на основі розповсюдження в суспільно-політичних концепціях принципу технологічного детермінізму, згідно з яким техніка і технологічні зміни спричиняють докорінне переформатування політичної реальності, появу нових акторів та формування якісно нового типу політичних процесів, перебіг яких визначається превалюванням ролі знань та технологій.

Уперше у вітчизняній політичній науці узагально та систематизовано ключові теоретичні передумови виникнення технократизму, до яких віднесено соціал-утопічні доктрини, марксизм, роботи апологетів філософії техніки та теорії управління.

Набула подальшого розвитку обґрунтування доцільності виокремлення в розвитку технократизму як напряму політичної думки двох етапів: класичного (Т. Веблен, Дж. Бернхем та ін.) та неотехнократизму (Р. Арон, У. Ростоу, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, Е. Тоффлер, Зб. Бжезинський, П. Дракер, Й. Масуда та ін.) на противагу поширеному в історико-філософських дослідженнях підходу щодо виокремлення трьох етапів, де штучно виділяють постнеотехнократизм.

Уточнено особливості класичного технократизму, які визначають його подальшу еволюцію: концептуалізація ідеї правління технократів пропонується через перенесення технічної раціональності індустрії на сферу політичного; наділення технократів груповим етосом, що передбачає визнання існування спільних ціннісних установок; здійснення технократами врядування на основі принципів раціональності, ефективності, кваліфікованості, планування та контролю.

Уперше виявлено специфіку теорій, що складають неотехнократизм: технологія, у широкому трактуванні даного терміну, розглядається як самодостатня сила, що визначає спрямування та перебіг політичних процесів; за технократами закріплюється розширений потенціал політичного впливу, а не проголошується об'єктивація політичного панування в їх особі; відхід від персоніфікації технократів як носіїв влади у контексті класових чи професійних характеристик (інженери, менеджери тощо) до розуміння технократії через механізми, канали та методи прийняття політичних рішень; зростання значення в технократичних теоріях даного етапу нових політичних акторів (мозкові центри, ТНК тощо) як на внутрішньодержавній, так і міжнародній аренах.

Практичне значення отриманих результатів полягає у систематизації технократичних теорій XX століття у політичній науці, що може бути використане шляхом включення їх до навчальних курсів з історії політичних вчень і загальних курсів політології, а також використане представниками політичних організацій задля здійснення власної діяльності.

Ключові слова: технократія, технократизм, раціональність, управління, експерт, постіндустріальне суспільство.

ANNOTATION

Didukh L. V. Formation and development of technocracism as a direction of political thought of the twentieth century. - Manuscript.

The dissertation for a Candidate Degree in Political Sciences, speciality 23.00.01 - theory and history of political science. - Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2016.

In the dissertation research, for the first time, theoretical and methodological principles of becoming technocracism as a direction of political thought were generalized, the correlation between the concepts of "rationality", "expert", "technique", "technocrat", "technocracy", "techno-bureaucrat", "technocratic" were found out, and conceptual approaches to understanding the essence of technocracism were systematized and the author's definition of technocracies were formulated. The peculiarities of the stages of the development of technocracism in the twentieth century, taking into account the

peculiarities of the transformation of the perception of the essence and role of technocrats, as well as their influence on the sphere of political, within the limits of classical technocracism and neotechnocracism, are revealed. It is established that the development of technocracy as a direction of political thought is not limited to the period of the twentieth century, but is redefined in the 21st century, the discourse on the role of technocrats in the writings of scholars continues to this day.

The urgency of the study is explained by the fact that the role of scientific and technological progress in the peculiarities of the current political processes determines the necessity of finding relevant new challenges for the functioning of public power and the transformation of the role and mechanisms of activity of political actors. The growth of the role of technocrats in the process of making political decisions and determining the guidelines for socio-political development is considered as one of the promising ways of solving these problems. Accordingly, there is a need for a thorough analysis of the phenomenon of technocracy as requiring not only the consideration of this concept in accordance with modern approaches to its interpretation, but also in the wider context - in the context of the emergence of technocratic discourse in political science and technocracism as a separate direction of political thought .

The main methods of research are historical, structural-functional, systemic and comparative, as well as the principle of technological determinism. More specifically, these methods are described in the relevant section of the work.

The scientific novelty consists in the fact that the author's definition of technocracism is proposed in the study, as the direction of political thought that was formed at the beginning of the twentieth century on the basis of the principle of technological determinism spreading in social and political concepts, according to which technique and technological changes cause a radical reformatting of political reality, the emergence of new actors and the formation of a qualitatively different type of political processes, the course of which is determined by the prevalence of the role of knowledge and technology.

For the first time in Ukrainian political science, the key theoretical preconditions for the emergence of technocracism are summarized and systematized, they include social-utopian doctrines, Marxism, the works of the apologists of the philosophy of technology and the theory of management.

The further development of the justification for the feasibility of separating technocracy as a direct line of political thought into two phases were made: the classical (T. Veblen, J. Burnham) and neotechnocraticism (R. Aaron, W. Rostow, J. Galbraith, D. Bell, E. Toffler, Sb. Brzezinski, P. Druker, J. Masuda), in contrast to the widespread approach in the historical and philosophical studies to the isolation of the three stages, in which the post-neotechnocracism is singled out artificially.

The features of classical technocracy are outlined, among which stand out the following: the conceptualization of the idea of the rule of technocrats is proposed based on the transfer of technical rationality of the industry to the sphere of political; providing technocrats with a certain group ethos, which implies the recognition of the existence of common value systems; postulating the technocrats governing as based on the principles of rationality, efficiency, qualifications, planning and control.

For the first time the specificity of the theories constituting neotechnocracism is singled out: the positioning of technology, in the broad interpretation of the term, as a separate force that determines the direction and course of political processes; the consolidation by technocracy of the expanded potential of political influence rather than the objectification of political domination in their person; avoiding the personification of technocrats as carriers of power in the context of class or professional characteristics (engineers, managers, etc.) to understanding technocracy through mechanisms, channels and methods of making political decisions; the growth of importance in the technocratic theories of this period of new political actors (think tanks, TNCs, etc.) both in the domestic and international arenas.

The practical significance of the results obtained on systematizing the technocratic theories of the twentieth century in political science, which can be used by incorporating them into training courses on the history of political doctrines and general political science courses, as well as used by representatives of political organizations to carry out their own activities.

Key words: technocracy, technocracism, rationality, management, expert, postindustrial society.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Коломієць Л.В. Технологічний детермінізм в системі політичних поглядів Зб.Бжезинського: концепт «технотронного суспільства» / Л.В. Коломієць // Політологічний вісник. Збірник наук. праць. – К.: ВАДЕКС, 2014. – Вип. 75. – С.265-275.

Коломієць Л.В. Технологічний детермінізм в системі методологічних принципів технократизму/ Л.В. Коломієць // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 88 (9). – С.321-323.

Коломієць Л.В. Технократична складова індустріальних концепцій 50-60 х рр ХХ ст.: теорія Р.Арона / Л.В. Коломієць// Держава і право : Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 69/ Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2015.- С.47-56.

Дідух Л.В. Неотехнократизм в проблемному полі політичної науки другої половини ХХ століття/ Л.В. Дідух // Evropsky politicky a pravni diskurz = European political and law discourse / Družstvo "Jižní Palmíra". – Brno: Jižní Palmíra, družstvo, 2016. - Vol. 3, Iss. 3. – P. 84-88.

Дідух Л.В. До питання про виникнення технократизму як напряду політичної думки: промислово-наукове суспільство К. А. Сен-Сімона / Л.В. Дідух // Держава і право : Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 78/ Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2017.- С.38-48.

Коломієць Л. В. Технократичний проект управління суспільством в політичній утопії Ф.Бекона / Л. В. Коломієць //«Дні науки філософського факультету – 2014», Міжн. наук. конф. (2014 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету-2014», 15–16 квіт. 2014 р.: [матеріали доповідей та виступів]/ редкол.: А.Є. Конверський [та ін.].- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014.- Ч. 8.- С.5-7.

Коломієць Л. В. Технократичні ідеї в роботах Дж.Бьорнхема: менеджеріальна революція та її наслідки/ Л. В. Коломієць// «Дні науки філософського факультету –

2015», Міжн. наук. конф. (2015 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету-2015», 21–22 квіт. 2015 р.: [матеріали доповідей та виступів]/ редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015.- Ч.8.- С.81-84.

Дідух Л. В. Пост-капіталістична політія в технократичному проекті П.Дракера/ Л. В. Дідух // «Дні науки філософського факультету - 2016», Міжн. наук. конф. (2016 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016», 20–21 квіт. 2016 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. - Ч. 8. – С.72-75.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОКРАТИЗМУ.....	14
Висновки до першого розділу.....	63
РОЗДІЛ 2. КЛАСИЧНІ ТЕОРІЇ ТЕХНОКРАТИЗМУ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	65
Висновки до другого розділу.....	117
РОЗДІЛ 3. НЕОТЕХНОКРАТИЧНИЙ ДИСКУРС ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	120
Висновки до третього розділу.....	167
ВИСНОВКИ.....	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	177
ДОДАТОК А.....	200

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлюється подальшим розгортанням науково-технічного прогресу та зростанням його впливу на специфіку перебігу політичних процесів, що зокрема виявляється у необхідності пошуку релевантної сучасним викликам системи функціонування публічної влади, трансформації ролі і механізмів діяльності політичних акторів. Одним із перспективних шляхів розв’язання означених проблем наразі постає збільшення ролі технократів у процесі прийняття політичних рішень і визначення орієнтирів суспільно-політичного розвитку.

Відповідно, з’являється необхідність ґрунтовного аналізу феномену технократії як такої, що потребує не лише розгляду даного концепту відповідно до сучасних підходів щодо його трактування, але і в більш широкому контексті – у розрізі становлення технократичного дискурсу в політичній науці та технократизму як окремого напрямку політичної думки.

У дослідженні фокусується увага на становленні та розвитку технократизму протягом ХХ століття, адже саме в цей період під впливом наслідків науково-технічної революції сформувалися та набули особливого розвитку концепції, що і склали основу цього теоретичного напрямку політичної науки. За часів існування Радянського Союзу технократизм як феномен політичної думки ХХ століття не знаходив широкого розповсюдження у науковому дискурсі на теренах України, оскільки складові його концепції сприймалися як буржуазні за своєю спрямованістю.

Незважаючи на те, що в останні роки помітною стала тенденція щодо збільшення уваги до аналізу технократичних проєктів суспільства, у вітчизняній літературі дослідження проблем технократизму носять фрагментарний характер, значна частина теоретичного доробку його представників залишається поза увагою науковців, багато робіт дослідників, які розділяли ідеї цього напрямку політичної думки, навіть не перекладені на українську мову.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках теми наукових досліджень Київського національного

університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації» та науково-дослідної теми філософського факультету 11БФ041-01 «Філософсько-світоглядні та політологічні аспекти гуманітарного розвитку сучасного суспільства».

Мета дисертаційного дослідження полягає у розгляді становлення та розвитку технократизму як напрямку політичної думки ХХ століття.

Визначена мета дослідження передбачає вирішення наступних **задач**:

- уточнити зміст поняття «технократизм»;
- визначити основні теоретико-методологічні засади виокремлення технократизму як окремого напрямку політичної думки;
- з'ясувати існуючі підходи щодо періодизації розвитку технократизму;
- розкрити особливості класичного етапу розвитку технократизму;
- виявити специфіку розвитку технократизму у неотехнократичних теоріях другої половини ХХ століття.

Об'єктом дослідження є технократизм як напрям політичної думки.

Предметом дисертаційної роботи є становлення та розвиток технократизму як напрямку політичної думки ХХ століття.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на загальних та спеціальних методах соціогуманітарної сфери наукового пізнання. Методологічною основою роботи є історичний, структурно-функціональний, системний та порівняльний підходи, а також принцип технологічного детермінізму. Історичний метод дозволив як обґрунтувати об'єктивні передумови формування технократизму в якості нового напрямку політичної думки, так і розкрити особливості розвитку основних його положень протягом ХХ століття. Структурно-функціональний підхід дав можливість розглянути технократизм на основі складових теорій та прослідкувати взаємозв'язки між ними. Системний метод допоміг здійснити аналіз згаданих теорій як у контексті віднесення їх до єдиного напрямку політичної думки, так і більш широкому – через взаємозв'язок з іншими течіями суспільно-політичної думки. Порівняльний підхід дав змогу розкрити спільні та відмінні риси окремих теорій технократизму, що дозволило групувати їх за низкою критеріїв. Принцип

технологічного детермінізму дозволив розкрити особливості залежності політики від техніки та технологій у контексті аналізу доробку теоретиків технократизму.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є цілісною науковою роботою, в якій уперше у вітчизняній політичній науці здійснено комплексний аналіз становлення та розвитку технократизму як напрямку політичної думки ХХ століття. Це дало змогу обґрунтувати наступні теоретичні положення, що містять новизну і виносяться на захист:

запропоновано авторське визначення технократизму як напрямку політичної думки, що сформувався на початку ХХ століття на основі розповсюдження в суспільно-політичних концепціях принципу технологічного детермінізму, згідно з яким техніка і технологічні зміни спричиняють докорінне переформатування політичної реальності, появу нових акторів та формування якісно нового типу політичних процесів, перебіг яких визначається превалюванням ролі знань та технологій;

уперше у вітчизняній політичній науці узагальнено та систематизовано ключові теоретичні передумови виникнення технократизму, до яких віднесено соціал-утопічні доктрини, марксизм, роботи апологетів філософії техніки та теорії управління;

набула подальшого обґрунтування доцільність виокремлення в розвитку технократизму як напрямку політичної думки двох етапів: класичного (Т. Веблен, Дж. Бернхем та ін.) та неотехнократизму (Р. Арон, У. Росту, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, Е. Тоффлер, Зб. Бжезинський, П. Дракер, Й. Масуда та ін.) на противагу поширеному в історико-філософських дослідженнях підходу щодо виокремлення трьох етапів, де штучно виділяють постнеотехнократизм;

уточнено особливості класичного технократизму, які визначають його подальшу еволюцію: концептуалізація ідеї правління технократів пропонується через перенесення технічної раціональності індустрії на сферу політичного; наділення технократів груповим етосом, що передбачає визнання існування спільних ціннісних установок; здійснення технократами врядування на основі принципів раціональності, ефективності, кваліфікованості, планування та

контролю;

уперше виявлено специфіку теорій, що складають неотехнократизм: технологія, у широкому трактуванні даного терміну, розглядається як самодостатня сила, що визначає спрямування та перебіг політичних процесів; за технократами закріплюється розширений потенціал політичного впливу, а не проголошується об'єктивація політичного панування в їх особі; відхід від персоніфікації технократів як носіїв влади у контексті класових чи професійних характеристик (інженери, менеджери тощо) до розуміння технократії через механізми, канали та методи прийняття політичних рішень; зростання значення в технократичних теоріях даного етапу нових політичних акторів (мозкові центри, ТНК тощо) як на внутрішньодержавній, так і міжнародній аренах.

Практичне значення здобутих результатів полягає у систематизації технократичних теорій ХХ століття у політичній науці, що може бути використане шляхом включення їх до навчальних курсів з історії політичних вчень та загальних курсів політології, а також використані представниками політичних організацій задля здійснення власної діяльності.

Апробація результатів дисертації. Основні дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на наступних наукових конференціях: «Дні науки філософського факультету - 2014» (15-16 квітня 2014 р., м. Київ), «Дні науки філософського факультету - 2015» (21-22 квітня 2015 р., м. Київ), «Дні науки філософського факультету - 2016» (20-21 квітня 2016 р., м. Київ).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано п'ять наукових статей у фахових виданнях з політичних наук, у тому числі три статті у наукових фахових виданнях України, одна стаття у науковому фаховому виданні України, що включене до міжнародних наукометричних баз, одна стаття у науковому періодичному виданні іншої держави з напряду, з якого підготовлено дисертацію, а також 3 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 201 сторінку, список використаних джерел охоплює 202 найменування і займає 23 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОКРАТИЗМУ

Виокремлення технократії як окремого об'єкта теоретичних досліджень на початку XX століття було зумовлене низкою важливих чинників. Насамперед, йдеться про специфічний етап розвитку науково-промислової індустрії, яка змінювала природу, так званої, соціальної індустрії, яка змінювала суспільні відносини та міру проявів розбіжностей між означеними факторами. Так, представники верхівки суспільства прагнули мати у своєму розпорядженні професійно підготовлених управлінців (тобто менеджерів, технократів), які могли б здійснювати ефективне управління їх власністю і утримувати в підпорядкуванні соціальні низи, тим самим забезпечуючи стабільність існування вищих прошарків суспільства. Представники керованої більшості, також хотіли, щоб суспільством керували компетентні, професійно підготовлені люди, здатні змінити умови їх життя на краще. Означені процеси знайшли своє відображення у теоретичних розробках з проблематики політичної науки.

Проблемами дослідження технократизму займалися провідні західні науковці. Теоретичною основою дисертаційного дослідження є праці: Реймона Арона [142; 143; 144; 145], Деніелла Белла [12], Збігнева Бжезинського [17; 18], Торстейна Веблена [23; 24; 195; 196; 197; 198], Джеймса Бернхейма [152; 153; 154], Джона Гелбрейта [36; 37; 38;], Пітера Дракера [160; 161; 162; 163; 164; 165], Йонезі Масуди [80; 179], Уолта Ростоу [185], Елвіна Тоффлера [123].

Значний внесок у дослідження розвитку технократичних концепцій зробили російські дослідники, а саме: Геннадій Ашин [4], Джермен Гвішиані [30], Володимир Графський [34; 35], Едуард Деменчонок [39], Юрій Замошкін [48], Кама Козлова [56], Андрій Кокошин, [57] Сергій Макєєв [70; 71; 72; 73], Софія Сорокіна [118] та ін.. Серед вітчизняних науковців окремі проблеми технократизму досліджували Володимир Бех та Іван Малик [16], Володимир Копилов [62; 63; 64], Лілія Зайченко [46; 47], Роман Мартинов [79; 80] та ін. Проте, варто підкреслити,

що наразі відсутні комплексні дослідження технократизму як напрямку політичної думки XX століття, які розкривали б особливості його виникнення та специфіку еволюції. Відповідно, постає необхідність з'ясування теоретичної та методологічної основи формування та розвитку технократизму.

Як уже зазначалось, на початку XX століття саме бурхливий розвиток техніки і технологій призвів до значних змін у функціонуванні суспільно-політичних інститутів. Роль технологічного фактору в політиці ставала дедалі більше очевидною, що призвело до формування окремого напрямку політичної думки - технократизму. Його методологічною основою стали історичний, структурно-функціональний, системний та порівняльний підходи, а також принцип технологічного детермінізму. Історичний підхід дозволив як обґрунтувати об'єктивні передумови формування технократизму в якості нового напрямку політичної думки, так і розкрити особливості розвитку основних його положень протягом XX століття. Структурно-функціональний підхід дав можливість розглянути технократизм на основі складових теорій та прослідкувати зв'язки між ними. Системний метод допоміг здійснити аналіз згаданих теорій як у контексті віднесення їх до єдиного напрямку політичної думки, так і більш широкому – через взаємозв'язок з іншими течіями суспільно-політичної думки. Порівняльний підхід дав змогу розкрити спільні та відмінні риси окремих теорій технократизму, що дозволило групувати їх за низкою критеріїв. Та особливе місце у дослідженні технократизму має останній серед вищенаведених принципів, а саме – технологічний детермінізм.

Технологічний детермінізм - теорія, яка виходить з положення, що технологічний прогрес визначає соціальний прогрес, а новітні технології трансформують суспільство як на інституційному, так і на індивідуальному рівні. Його також можна трактувати як «теорію і методологію соціального детермінізму в позитивізмі, суть якої зводиться до формули: «наука і техніка незалежні, змінні; соціальні інститути – залежні»» [16, с. 181].

У методологічному відношенні технологічний детермінізм - це теоретико-методологічна установка, що виходить із вирішальної ролі техніки і технології в

розвитку суспільно-політичних структур. Проте, розуміння місця технологічного детермінізму в історії політичної думки вимагає більш детального аналізу сутності даного поняття в цілому та його складових: понять «технологія» та «детермінізм».

У суспільних науках існують різноманітні підходи до трактування поняття «технологія», проте слід з'ясувати, наскільки доцільним є використання цього терміну в умовах аналізу політики. Технологія розглядається як «усвідомлена техніка людської діяльності - індивідуальної чи колективної у виробничій і невиробничій сферах,- що включає три основні відносно самостійні елементи та етапи здійснення: 1) сукупність знань про ефективні, оптимальні та раціональні способи і засоби практичного досягнення мети, здійснення виробничого процесу; 2) діяльність із застосуванням цих та різних видів знань для вирішення певних практичних завдань; 3) самі технологічні процеси, тобто об'єктивно-предметно здійснювані, засновані на раціональній основі способи і засоби побудови речовини, енергії, інформації, а також методи організації виробництва та управління ним...технологія розглядається як спосіб буття людини у світі.» [114, с. 298]. Отже, коли йдеться про технологічну складову в політичних процесах, прослідковуються специфічні характеристики дій політичних акторів: телеологізм, як першочергова орієнтація на досягнення поставленої мети, поєднується із раціоналізмом, що передбачає превалювання логічних, аргументованих та підкріплених відповідним знанням дій, а також прагматизму - установки, яка актуалізує знання, інформацію, насамперед, через конкретну дію політичного актора та значення, яке вона має для функціонування політичної системи.

Парадигма детермінізму протягом тривалого часу посідає ключові позиції у наукових дослідженнях, зокрема і в політичній науці. У загальному вигляді вона включає ряд теоретичних концепцій, пов'язаних з факторами, які визначають суспільно-політичні відносини людей: економічними, географічними, екологічними, біологічними, релігійними, культурними, технологічними тощо. Проте, існують і, так звані, інтегровані форми детермінізму, як у випадку, коли положення географічного детермінізму доповнюються психологічними та

культурними факторами. Принцип детермінізму в політиці представлений багатьма дослідженнями, серед яких можна виокремити культурний (релігійний) детермінізм Макса Вебера, географічний детермінізм Шарля Луї Монтеск'є, економічний детермінізм Карла Маркса тощо.

У повсякденному значенні «детермінація» співвідноситься з «характерною рисою» (в кількісному або якісному вимірі), відповідно, детермінованим є те, що має різноманітні характерні риси і може бути однозначно охарактеризоване. У науковому обігу найчастіше термін «детермінація» використовується для характеристики «постійного та однозначного зв'язку між речами та подіями, а також між ідеальними об'єктами» [21, с. 22]. Крім того, під детермінізмом також розуміється спосіб становлення, тобто те, що «події відбуваються в межах одного або декількох визначених (детермінованих) шляхів, які не є довільними, а закономірними і що процеси, за допомогою яких кожен предмет отримує свої характерні риси, розвиваються із попередніх умов» [21, с. 25]. Уявлення про детермінізм спрямовують наукове дослідження на з'ясування та аналіз умов, причин і закономірностей будь-яких змін в природі, суспільстві і мисленні людини.

Принцип детермінізму в політиці у такий спосіб, спрямований на визначення та аналіз стійких причинно-наслідкових зв'язків у політичних процесах та явищах, їх взаємообумовленості – тобто такого зв'язку політичних явищ та процесів, коли одне явище чи процес (яке виступає в якості причини) за певних умов із необхідністю породжує інше політичне явище або процес (наслідок).

Технологічний детермінізм найчастіше розглядається як цілісне, недиференційоване поняття, проте за детального аналізу в рамках цього принципу, на основі тих чи інших критеріїв, виокремлюють його різновиди. Так, розрізняють «жорсткий» та «м'який» технологічний детермінізм [190, с. 96]. У рамках жорстокого технологічного детермінізму, технологія має систему внутрішніх атрибутів, що унеможливлюють значну роль людської автономії або вибору в суспільно-політичному розвитку. Технологічний розвиток постає у вигляді автономної сили (інколи його йменують концепцією автономної технології),

незалежної від суспільно-політичних обмежень, яка зумовлює в більшій мірі, ніж інші фактори, зміни існуючих інститутів, відносин тощо. Жорстку форму технологічного детермінізму (як і детермінізму взагалі) критикують за ігнорування цим підходом фактору випадковості, що є важливим в межах сучасних наукових досліджень.

М'який детермінізм виходить із розгляду впливу техніки та технологій в більш широкому соціальному, політичному, економічному, культурному спектрі. Проте, у даному випадку проблематичним є саме іменування такого детермінізму власне технологічним. Розбіжність між жорстким технологічним детермінізмом, що є базовим принципом технократизму та м'яким детермінізмом, що часто є похідним (тобто не має статусу визначального фактора) в системі інших координат дослідження розвитку політичних інститутів, можна в загальному вигляді показати на прикладі співвіднесення ключових установок детермінізму в технократизмі та марксизмі.

Детермінуюча роль техніки в суспільно-політичному розвитку визнається, як уже зазначалось, не лише прибічниками технократизму, але й марксизму. Проте, існує істотна відмінність марксизму, яка полягає в тому, що роль техніки не абсолютизується у тій мірі, в якій у рамках жорсткого технологічного детермінізму техніці відводиться роль генеруючого начала політичного розвитку. Так, К. Маркс говорить про швидше відносну, аніж абсолютну роль техніки. Вона - елемент виробничих сил, які перебувають в постійній взаємодії з виробничими відносинами і у своїй єдності утворюють спосіб виробництва, що є основою існування і розвитку суспільно-політичних інститутів. Науково-технічний прогрес є обумовленим виробничими відносинами, а ефективність техніки як фактора суспільного розвитку базується на існуючій формі власності. Отже, в марксистській теорії домінує принцип економічного детермінізму, в той час як технологічна складова є зумовленою особливостями існуючого економічного укладу.

Використання принципу технологічного детермінізму в аналізі політичної сфери життя суспільства є не лише правомірним, але і необхідним. Зокрема, це

стосується проблем політичної реальності XX - XXI століть, коли очевидною стає технологічна обумовленість політичних явищ та процесів.

Елементарним прикладом того, в якій мірі технології можуть справляти визначальний вплив на політичний розвиток є роль відкриття та використання атомної енергетики в XX столітті. Знаковим не лише для науки, але і для політики є 2 серпня 1939 року, коли Альберт Ейнштейн повідомив Франкліну Делано Рузвельту про можливість військового застосування виявленого фізиками нового джерела енергії, що стало основою «Манхетенського проекту», створення ядерної зброї та формування політики ядерного стримування – доктрини, яка протягом минулого століття була і досі залишається ключовим фактором стабільного функціонування існуючого політичного порядку в світі.

За критерієм сприйняття ролі прогресу в розвитку суспільства розрізняють дві основні форми технологічного детермінізму: технологічний «евдемонізм» (від грец. слова «eudaimonia» - «блаженство») та технологічний «алармізм» (від фр. слова «alarmiste» - «стурбованість», «тривога») [3, с. 37]. Технологічний евдемонізм (або технологічний оптимізм) акцентує увагу на позитивному впливі технічного прогресу, на здобутках техніки та науки, як ключових передумовах забезпечення добробуту людських спільнот. Технологічний алармізм (технологічний песимізм) розглядає проблему розвитку техніки з іншої точки зору. Так, в межах даного напрямку, технічний прогрес є причиною і джерелом як уже існуючих, так і майбутніх проблем.

Технологічний алармізм розглядає прояви згубного впливу техніки у різних вимірах - метафізичному, економічному, культурному, політичному тощо. Жак Еллюль розглядає технологію в якості самостійної некерованої сили, яка знеособлює весь оточуючий її світ. Пристосовуючись до вимог машини, людина потрапляє у своєрідне рабство, «державна та суспільна думка стають слугами, а не хазяїнами техніки» [13, с. 35].

У роботі «Етика в епоху технології» Ян Барбур не заперечує значні масштаби впливу техніки на людину і суспільство в цілому, проте виступає проти її

абсолютизації, постульованої технологічним детермінізмом. Він вважає, що технологія залежить від суспільства, оскільки технологічні зміни обумовлюються рішеннями, які приймаються певними людьми чи організаціями. Так, говорить дослідник, «промислові корпорації та урядові чиновники володіють значною політичною владою [для прийняття управлінських рішень, які обумовлюють або гальмують технологічний розвиток,- прим. автора], але в демократичній країні громадяни можуть впливати на державну політику через виборних представників, судові запити, консультативні комітети, а також громадські та екологічні неурядові організації» [5, с. 19].

У такий спосіб, технологічний детермінізм як методологічний принцип, що виходить із пріоритетної ролі раціонального знання і техніки в аналізі політики, став реакцією на стрімкий розвиток науки та техніки, зумовлений науково-технічною революцією її впливу на розвиток політичної теорії та практики минулого століття. Окремі положення технологічного детермінізму представлені в різних соціальних, економічних теоріях тощо, проте найбільш повно та в домінуючій серед інших методологічних принципів, позиції, він реалізований у рамках технократизму.

Звичайно, варто враховувати і альтернативну позицію критиків цього методологічного принципу, які акцентують увагу на недооцінці зворотнього впливу політичної системи та суспільних процесів, як і соціальних сил в цілому, на специфіку трансформації технологічної системи.

Розкриття сутності технократизму в нашому дослідженні потребує уточнення понятійної бази, зокрема наступних концептів: «раціональність», «експерт», «техніка», «технократ», «технобюрократ», «технократизм».

Трактування сутності технократичних теорій неможливе без апелювання до концепту раціональності. Втім, варто відзначити, що технократи – не перші, хто відводив важливе місце у власному вченні «раціональному началу». Макс Вебер вибудовував логіку типологізації соціальних дій на основі визначення міри зростання раціональності останніх – від традиційних до цілерациональних. М. Вебер розрізняє різні типи раціональності: формальна, яка розуміється у якості

раціональності як самоцілі, без залежності від окремо взятої мети, тобто раціональність ні для чого окремого, та в той же час для всього в цілому; матеріальна раціональність розглядається як така, що має спрямованість до певної мети. Визначені типи раціональності є ключовими характеристиками різних типів суспільств: матеріальна - характерна для традиційного суспільства, а формальна - для капіталістичного. Саме зростання формальної раціональності, яке знаменує собою рух до капіталізму, значною мірою під впливом цінностей протестантизму, супроводжується раціоналізацією управління, що уже не обмежується виключно сферою економіки, а охоплює й інші сфери суспільства – від культури до політики. Саме раціоналізація останньої зі згаданих сфер і перебуває у фокусі досліджень представників технократизму.

Індустріальне суспільство, у такий спосіб, постає в якості результату дії тенденції раціоналізації, а ключова його характеристика – панування формально-раціонального начала. Майкл Оукшот зазначає, що «раціональне вирішення будь-якої ситуації є, за визначенням, досконалим рішенням» [96, с. 11]. Дослідник акцентує увагу на тому, що раціональність у даному випадку виступає не просто як вибір кращого рішення для даної ситуації, а саме як найкращого із всіх можливих. Сам раціоналізм у трактуванні Оукшота розкривається у вигляді твердження про те, що істинними знаннями є саме технічні знання, важливість використання яких у політиці підкреслюється технократами. Одним зі свідчень панування раціоналізму в сучасній політиці, на думку М. Оукшота, можна назвати прагнення вчених, зокрема хіміків, фізиків, економістів та психологів, до того, щоб мати «власне слово в політиці, оскільки, хоча наукове знання ніколи не зводиться виключно до методології, в політиці воно здатне виступати у власній методологічній іпостасі». Проте, він вбачає у розповсюдженні раціоналізму на політику потенційні негативні моменти, неминуче виникнення низки проблем і криз.

Значна частина дослідників сприймає ідею раціоналізації політики скептично. Так Брайан Каплан у «Міфі про раціонального виборця» відстоює позицію, що у ситуації, коли повністю раціональні політики будуть змагатися за підтримку

електорату, який є у значній мірі ірраціональним, виникають умови для маніпуляцій і брехні, адже в політичній гонці головне – завоювати вподобання виборців. Так Каплан говорить, що у політиків є серйозний стимул бути раціональними, але, головним чином, стосовно визначення тем, які змінюють їх шанси на лідерство у перегонах. В іншому випадку, коли йдеться про певні непопулярні, але корисні для суспільства кроки, раціональність у політиці поступається розрахунку.

Технократів часто тлумачать, насамперед, як експертів, що володіють значним обсягом знань у певній сфері та здатні ефективно їх використовувати. Термін «експерт» у Великому тлумачному словнику української мови визначається як «фахівець у будь-якій галузі, що проводить експертизу та здатний на підставі своїх знань та досвіду надати кваліфіковану консультацію» [25, С. 340,-341]. Відповідно, постає необхідність уточнення терміну «фахівець», що згідно визначення Академічного тлумачного словника розуміється як людина, котра володіє досконало певною професією, має високі кваліфікаційні показники, глибокі знання у певній галузі науки, техніки тощо. Так Роберт Хофстедтер в есе «Антиінтелектуалізм в американському житті» розкрив процес зростання ролі спеціалізованого знання через зміну пануючого типу інтелектуалів – замість інтелектуала-ідеолога, роль якого поступово зводиться до простої теоретизації, на авансцену політичних процесів виходить інтелектуал-експерт. Відмінність останніх обумовлюється тим, що вони виступають у ролі професіоналів, що покликані для виконання поставлених завдань [89, с. 130].

Подібний підхід щодо розуміння експертів як нового типу інтелектуалів зустрічаємо і в Норберто Боббіо. Він зазначає, що «від тої пори, коли держава почала втручатися в усі сфери життя, зокрема в економічні та соціальні відносини, необхідність технічних знань стрімко зростає» [89, с. 132]. Проте дослідник дещо інакше трактує взаємозв'язки інтелектуалів-ідеологів та інтелектуалів-експертів, згідно його поглядів, перші зосереджуються, насамперед, на меті, а інші – на засобах, до того ж із таким підходом до використання знань, що сприяли б реалізації необхідних дій як максимально раціональних щодо мети. Але Н. Боббіо не вбачає за

експертами майбутнього у ролі політично панівного класу, адже лише ідеологи здатні стримати систему від панування техніцизму у чистому вигляді. Дещо в такому трактуванні близьке до ідейної платформи технопесимістів, які хоча і визнають значну роль технологічного фактора в нових політичних умовах, проте не вдаються до ідеалізації його ролі, наполягаючи на формуванні певних стримуючих механізмів, що дозволили б запобігти повному заміщенню гуманістичної складової технічною.

Термін «технократія» вперше було застосовано американським дослідником Вільямом Смітом у серії однойменних статей, опублікованих в 1919 році у журналі «Industrial Management». В. Сміт в одній зі своїх статей говорить, що використовує термін технократія у ролі характеристики раціоналізованої індустріальної демократії, для досягнення якої необхідні організація і координація наукових знань, технічних талантів, практичних навичок і людської сили всього суспільства, фокусування їх у Національному Уряді з метою реалізації загальнонаціональних цілей [192].

У перекладі з грецької слово «τέχνη» означає «мистецтво», «майстерність», «ремесло», а слово «κράτος» - «влада», тобто технократія дослівно означає «влада майстерності», «панування техніки».

У змістовному аспекті поняття «технократія» є не настільки однозначним. Так французький соціолог Жорж Фрідман, розглядаючи технократичний напрямок суспільної думки, звернув увагу, що слово «техніка» тлумачиться її представниками по-різному. Можна звернутися до поглядів Ганса Ленка, який у роботі «Роздуми про сучасну техніку» пропонує кілька підходів до розуміння техніки:

- «як прикладного природознавства (Рело, Бунге, Румпф);

- як системи засобів, яка: а) є нейтральною стосовно мети і може вживатися в якості заощаджуючого зусилля посередника-перемикача або обхідного шляху застосування для яких завгодно цілей (Спенсер, Зіммель, Шпрангер, Ясперс, Тондл, Закссе), б) за своїм визначенням служить господарському задоволенню потреб і

запобіганню певних дій як «порядку виконання цих дій» (Готтль-Оттлілієнфельд),
в) служить загальному полегшенню і формуванню нашого буття (Гелен, Ясперс);
г) являє собою «збалансовану сукупність методів і допоміжних засобів дій з оволодіння природою» (Готтль-Оттлілієнфельд);

- як вираження прагнення людини до експлуатації і влади та бажання керувати на основі відповідних знань (Шпенглер, Шелер, Елюль, Бьюканен);

- в онтологічній інтерпретації як буттєво-історичного «розкриття» («Entbergen») і «призначення» природи, наприклад, у постачанні енергії, в керованій передачі енергії і як наявного матеріалу (Хайдеггер);

- у християнсько-платонівському тлумаченні як реалізації ідей, які витягуються винаходом з четвертого царства встановлених способів рішень і реалізуються ним в аналізі, або продовження справи початкового божественного творіння (Дессауер);

- як реалізованого або прагнучого до секуляризації самовизволення людини через її власну діяльність, «через формування дійсності за допомогою праці» (Брінкманн);

- як виробництва речей у якості доповнення об'єктивного світу, що тим самим уперше робить людину істотою культурною і що є для неї в широкому сенсі «необхідним» (наприклад, у Ортеги-і-Гассета, який у своїй активістській філософії життя розуміє людину просто як технічну істоту);

- як «емансипації від обмежень, що накладаються органічною природою» (Фрейер), «проекту штучного світу в цілому», як прогресивної заміни природного світу «створюючим самого себе культурним світом» (Шиллінг);

- як об'єктивації людської діяльності і як засобу непрямой самоінтерпретації діяльної істоти, що вказує на аналіз, проекцію і відгомін в «Не - Я» (Гелен)» [69, С. 42-43].

Г. Ленк стверджує, що сутність техніки не може охарактеризувати одна певна риса, для цього необхідно враховувати цілу систему факторів, що ще в більшій мірі

стосується соціальних аспектів розвитку техніки. Тому не можна говорити про те, що існує єдине правильне визначення технократії. Г. Ленк говорить, що найбільш поширеними є наступні чотири варіанти трактування технократії:

- технократія розглядається як панування технічних експертів (експертократії);
- технократія - це орієнтація на техніку як на, так званий, «технологічний імператив» (Людвіг Маркузе, Станіслав Лем): все, що можна виготовити, виготовляється і до того ж, для задоволення визначених потреб;
- технократія розуміється як панування предметної необхідності аж до появи тотальної «технічної держави» (так стверджує, наприклад, соціолог Гельмут Шельскі), в якій ще лише керують, однак політичних рішень уже не приймають;
- технократія виступає в якості тенденції до інформаційно- і системно-контрольованого суспільства в більш загальному вигляді: до інформаційної системнотехнократії» [69, С. 71-72].

У роботі «Технократизм у дискурсі проблем вищої школи» Володимир Бех та Іван Малик також пропонують визначення технократизму у філософсько-соціологічному ракурсі як «модель суспільства, побудованого на раціональних принципах, де всі соціально вагомі рішення приймаються експертами, фахівцями на виключно науковій основі» [16, с. 125].

Визначення технократії, якими оперує Г. Ленк, відображають особливості предметного навантаження цього терміну, зумовлені характеристиками часу виникнення технократії в якості окремої проблеми аналізу.

Спочатку термін «технократія» застосовувався щодо фахівців у галузі фізики та хімії і ролі, яку вони відігравали у розвитку суспільства, а потім був розширений на інші соціальні та професійні категорії, з чого виникло уявлення не тільки про виробничу і технологічну, але й про політичну владу менеджерів та фахівців.

В. Бех та І. Малик, здійснюючи ретроспективний аналіз еволюції технократичних концепцій, розглядають три тлумачення терміну «технократія»:

- як теоретичної концепції влади, заснованої не на штучній ідеології, а на об'єктивному науково-технічному знанні;
- як типу соціально-політичного устрою суспільства, що практично реалізовує принципи цієї концепції;
- як соціального прошарку носіїв науково-технічного знання, що виконують функції управління [16, С. 117-118].

Можна навести й інші підходи до визначення технократії. Так технократія визначається як прошарок технічних фахівців, що входять до числа вищих функціонерів управління; характеристика реальних політичних режимів, що практично реалізують ідеї технократичного управління і керуються його принципами; теоретична концепція чи ідеологія, що відводить техніці і технічним фахівцям, як основі сучасного промислового виробництва, провідну роль в житті суспільства; ідейний напрям, що визнає можливість вживання технічних категорій для опису законів розвитку суспільства і відстоює необхідність перенесення методів управління високотехнологічним виробництвом у державно-політичну сферу [125].

Проте, слід відразу зазначити, що в нашому дослідженні не змішуються поняття «технократія» та «технократизм», як це здійснюється в останньому з наведених визначень, про що йтиметься далі.

Під технократією розуміється також суспільно-політичний рух, що реалізує на практиці теоретичні ідеї технократичних концепцій, а своєю головною метою проголошує досягнення вищої форми добробуту суспільства за допомогою індустріального перевороту та удосконалення механізму управління. Цей рух на чолі з Говард Скоттом та Гарольдом Лоебом виник в 30-ті рр.. XX століття в США. Основні моменти його програми узгоджувалися з ідеями Торстейна Веблена, якого вважають «батьком технократії». Пізніше рух оформився в громадську організацію Technocracy Incorporated. Число організацій технократів доходило до 300, але вже до кінця 40-х рр.. XX століття рух прийшов до занепаду, хоча формально він продовжує існувати.

Крім вищевказаних характеристик технократії, слід також згадати про те, що в силу неоднозначності сприйняття зростаючої ролі техніки в житті людей, є різні підходи щодо визначення технократії як форми суспільного устрою - від негативних і до позитивних.

Противники ідейних положень технократизму акцентують увагу, насамперед, на тому, що з визнанням домінування техніки і прагненням до максимальної раціоналізації суспільного устрою, фактично відбувається нівелювання ролі духовних цінностей в житті людини. «Технократія», в їх розумінні, за самим визначенням не може не йти на протигагу з моральністю. Так, на думку Алвіна Гоулднера, розквіт технократії можна сприймати як «умертвління цінності культури Заходу» [70, с. 68]. Він вважає, що технократичне суспільство є «хворим», де «люди перетворюються на робочі інструменти, а саме суспільство управляється сірими, бездушними людьми, де свободу плутають з уявою, а воля і творчість пригнічені» [70, с. 68].

Прихильники технократизму в свою чергу доводять, що тільки за умови раціоналізованого управління, яке здійснюється групою професіоналів високого рівня, можливе продовження існування і прогресу суспільства.

Серед суто оптимістичних підходів до розуміння сутності технократії варто згадати Юрія Морозова, котрий стверджує, що «технократія як спосіб організації людського суспільства - це стійка система організації самоврядування самодостатнього і самостійного постіндустріального суспільства, заснована на знанні законів розвитку суспільства і точному прогнозі наслідків управлінських дій» [89, с. 43].

У «Новій філософській енциклопедії» за редакцією В'ячеслава Стьопіна дається розгляд історичного виміру уявлень про технократію та її справжню роль: по-перше, під технократією може розумітися поділ влади між політичними правителями і професіоналами-фахівцями, жрецькою, релігійною владою, владою воєначальників, потім - юристів, радників і т. д. аж до появи різних дорадчих рад з фахівців (державні, таємні та ін. ради та сенати) та їх перетворення у виконавчу

владу (Рада міністрів, органи суду і прокуратури та ін); по-друге, технократія може розглядатись як знання, що асоціюється з владою, оскільки в індустріальному суспільстві, особливо в другій половині XX століття, роль науково-технічного та іншого знання різко зросла і глибоко вплинула на конфігурацію влади та процеси прийняття рішень.

Технократію також можна трактувати як потребу раціоналізувати політику, про що йшлося раніше, і неможливість зробити її дійсно науковою, що призводить до необхідності нового поділу влади і передачі тієї її частини, яка визначає відносини з природою, економікою, суспільством, новим професіоналам. Крім того, технократія може розумітись на основі того, що новий поділ політичної активності спирався на соціальну базу зростаючих професійних груп, насамперед. науково-технічної, військово-промислової, управлінської інтелігенції, на загальне зростання інтелігенції і на освіту «нового класу» професіоналів всіх рангів - від кваліфікованих робітників до професури університетів (проблема, яка з 70-х рр. обговорюється в США).

Спільним для всіх цих визначень є припущення про те, що з часом відбувається збільшення ролі знань (особливо – спеціально-наукових), яке здійснює значний вплив як на всю суспільну структуру в цілому, так і на кожен з окремо взятих її елементів.

Російський дослідник Сергій Макєєв на основі історико-філософського аналізу даної проблематики пропонує власне бачення структури сучасної технократії, що включає «технокористувача», «техніциста», «технобюрократа» та «технократа» [71, С. 9-10].

Технокористувачем, на погляд дослідника, виступають більшість представників сучасної техносфери суспільства (індустріального чи постіндустріального). Вони широко використовують у своїй діяльності досягнення науково-технічного прогресу, проте зовсім не обов'язково сповідують ідеали технократизму.

Наступна складова сучасної техноструктури у трактуванні С. Макєєва уособлена в техніцистах. У них уже сформоване прихильне ставлення до ідеалів технократизму, а також відчуття відповідальності за споживання благ техносфери, але владою вони не наділені.

Технобюрократами дослідник називає чиновників середньої ланки, котрі на високому професійному рівні володіють значущими для суспільства технологіями. Про тісний зв'язок між технократією і бюрократією говорить і Алвін Гоулднер, називаючи технократію результатом вибору між кількома формами бюрократії. Так, технократія за А. Гоулднером починає відігравати провідну роль в умовах другої форми бюрократії - представницької (перша форма - наказово-централізована), коли співпраця будується на добровільних засадах та економічних інтересах.

Проте технобюрократи, стверджує С. Макєєв, є лише «гвинтиками» бюрократичної машини, їх діяльність є важливою для стабільного функціонування системи, проте до прийняття стратегічних рішень доступу вони не мають. І лише власне технократи, яким С. Макєєв відводить роль найвищої прошарку технобюрократії, приводять всю систему до руху, визначаючи пріоритетні напрямки для суспільства.

Технократ у його трактуванні постає «представником вищої бюрократії, що професійно володіє соціально значущими технологіями та реалізує управлінські функції вищих соціальних структур, керується в своїх діях ідеями тотального сцієнтизму та техноцентризму» [71, с. 20].

Слід зазначити, що С. Макєєв називає технократію соціальною квазігрупою: він вважає, що вона не має статусу соціального класу, а швидше їй притаманні певні риси соціальної групи. Дослідник пояснює таке позиціонування технократів через несформованість їх як певної суспільної групи зі стійкими формами зв'язків та внутрішніх норм. Відповідно до цього, він визначає технократію як «соціальну квазігрупу професійних управлінців (технобюрократів та технократів) із суперечливим соціальним статусом, що безпосередньо пов'язує соціальний прогрес

із науково-технічним прогресом, тотальним сцієнтизмом та техноцентризмом» [71, С. 10-11].

Технократизм у такому контексті трактується як сукупність коцепцій, які відводять науково-технічному прогресу визначальну роль в соціальному житті та стверджують, що лише індустріалізація, заснована на тотальному сцієнтизмі та техноцентризмі, під керівництвом вищих професійних управлінців здатна зробити більш досконалим життя суспільства та людини [71, с. 20].

Сама ідея технократії має достатньо давню історію, але протягом тривалого періоду вона не мала статусу центральної, не було специфічних досліджень, присвячених їй, ставлення до ролі технократії, насамперед, визначалося ставленням до політики. Тільки наприкінці XIX - початку XX ст., в період розквіту епохи промислового виробництва, феномен технократії отримав поштовх до осмислення її як специфічної проблеми, саме в XX столітті, коли з'являється швидкозростаючий прошарок технічних фахівців, технократія формується як рух і ідеологія, як доктрина, яка претендує на загальносуспільне значення.

Як зазначає Р. Нісбет у роботі «Прогрес: історія ідей», саме період з 1750 до 1900 року можна називати zenітом ідей прогресу, як у суспільних, так і наукових колах [90, с. 133], хоча жодна ідея не могла бути важливішою для Західної цивілізації протягом майже 3 тисяч років [90, с. 34]. Він підкреслює, що ця ідея була домінуючою, «навіть якщо брати до уваги значущість інших ідей, - таких як рівність, соціальна справедливість і суверенітет народу» [90, с. 34]. Р. Нісбет зазначає, головною особливістю поняття прогресу є те, що він стає контекстом для розвитку інших ідей.

Як вже згадувалося раніше, основною причиною змін у суспільному житті став стрімкий розвиток техніки. Микола Бердяєв у своїй роботі «Царство Духа і Царство Кесаря» говорить про це таким чином: «Елементарна техніка існувала з первісних часів. З кінця XVIII століття починається революційне вторгнення машини, з яким пов'язаний розвиток капіталістичної промисловості. Тільки в наш час техніка набуває детермінуючої влади над людиною і людськими спільнотами і виникає тип

технічної цивілізації» [13, с. 22]. Сам характер техніки робить її універсальною силою – М. Бердяев демонструє це через протиставлення особливостей техніки і культури. Якщо культура завжди має національний характер і національне коріння, то техніка носить інтернаціональний характер, владу техніки дослідник називає силою інтернаціоналізуючою.

Щоб наблизитися до осмислення того, наскільки масштабними були зміни в різних сферах суспільства, варто звернутися до роботи Хосе Ортеги-і-Гассета «Роздуми про техніку», де він, розглядаючи проблеми сутності та наслідків науково-технічної революції кінця XIX- початку XX століть, говорить наступне: «... починаючи з V століття і аж до 1800 року - іншими словами, за тринадцять століть - європейське населення так і не переступило межі в 180 мільйонів чоловік. Але з 1800 року і до теперішнього часу, тобто за період трохи більше століття, ця цифра досягла 500 мільйонів (я вже не кажу про мільйони людей, які емігрували з Європи та розселилися по всьому світу). Отже, всього за якесь одне століття населення нашого континенту збільшилося в три з половиною рази»[95, с.59].

За словами дослідника, незважаючи на різні умови виникнення цього феномену, найбільш беззаперечним фактом є те, що станом на момент написання його роботи, у три з половиною рази більше людей могли жити на тій території, де раніше ледь уживалася значно менша їх кількість, що на думку Х. Ортеги-і-Гассета є прямим і неминучим результатом технічного прогресу. Згідно його точки зору, суспільство настільки сильно прив'язане до існуючого рівня технічного розвитку, що раптовий занепад техніки спричинив би припинення існування сотні мільйонів людей.

Для більш наочної демонстрації Х. Ортега-і-Гассет пропонує звернутися до книги Алена Раймонда «Що таке технократія?». У цій роботі автор наводить деякі дані, які мають проілюструвати те, на що в той час була здатна людина-технік.

«Фізична сила, яка витрачається протягом восьмигодинного робочого дня, здатна виконувати такий обсяг роботи, на яку треба було б приблизно 0,1 кінської сили. Нині в нашому розпорядженні знаходяться машини, потужність яких досягає

300 000 кінських сил і які можуть працювати всі 24 години на добу протягом тривалого періоду часу» [95, с. 68].

Дослідник наголошує, максимальна продуктивність праці давньоєгипетської цивілізації ніколи не перевищувала 150000 кінських сил за восьмигодинний робочий день, якщо виходити їх розрахунку населення в межах 3 мільйонів чоловік. Греція та Рим, малі держави та імперії Середньовіччя, так само, втім, як і нові нації, мали приблизно той же рівень продуктивності «до епохи Джеймса Уатта» [91, с. 68], після чого небачений досі суспільний прогрес поступово «помчав уперед зі швидкістю ракети» [95, с. 68]. І уже починаючи з 1800 року нові досягнення послідовно заміщували промислові процеси кожного попереднього десятиліття, перетворюючи їх у кінцевому підсумку на застарілі технології.

Зрозуміло, що не варто сліпо вірити тим даним, які наводяться в окремо взятому дослідженні, про що говорить і Х. Ортега-і-Гассет, адже за визначенням дослідника ті технократи, які надають схожі відомості- «демагоги чистої води, а отже, люди неточні і ненадійні» [95, с. 69]. Проте факт, що подібна тенденція панування техніки в усіх без винятку сферах життя людини в кінці XIX століття почала приймати незрівнянно більші обороти, не викликає жодного сумніву.

Наслідки науково-технічного прогресу, як уже зазначалося, не обмежилися лише сферою виробництва, економіки. Вони вплинули на всі без винятку сторони життя людей. Як писав Теодор Адорно у своїй роботі «Про техніку і гуманізм», наразі не існує технічних завдань, які б не торкалися суспільства.

Разом зі стрімким зростанням рівня технічного розвитку, виникла необхідність у побудові системи управління, яка відповідала б зміненим запитам суспільства. Стала очевидною необхідність того, щоб виробничий процес знаходився під контролем висококваліфікованих фахівців, оскільки навіть настільки високорозвинені машинні механізми не могли максимально ефективно функціонувати без управління людиною відповідного рівня підготовки і знань.

Запити суспільства на ті чи інші блага продовжували рости як наслідок реакції на усвідомлення можливостей науково-технічного прогресу. Для того, щоб досягти значного рівня продуктивності в різних сферах, необхідним було широке застосування технічних знань. Так, аналізуючи думку Карла Маркса щодо ролі техніки в сучасному світі, Сергій Абачиєв пише наступне: «Природознавство більш-менш адекватно інформує людей про об'єктивні природні процеси, а техніка на основі цієї інформації більш-менш ефективно управляє ними, перетворюючи їх на процеси цілеспрямовані, тобто технологічні» [1]. К. Маркс також говорить про те, що в сучасну йому епоху науковий фактор впроваджується до життя в таких масштабах, про які попередні епохи не мали ніякого уявлення.

М. Бердяєв у своїй роботі «Людина і машина» пише: «У століття маловір'я, в століття ослаблення не тільки старої релігійної віри, а й гуманістичної віри - ХІХ ст., - єдиною сильною вірою сучасної цивілізованої людини залишається віра в техніку, в її міць та її нескінченний розвиток» [14, с. 12]. Отже, розвиток техніки спричинив не тільки зовнішні зміни в особливостях виробничих процесів і т.д., але також докорінно змінив світогляд значної частини суспільства.

Зазначена роль техніки, детермінує, що вона стає наріжним каменем нової системи організації суспільства, нової системи управління - технократії.

Технократія як система управління, заснована на технічному знанні, знайшла своє відображення не тільки в рамках організації управління на окремих підприємствах, а й в значно глобальніших масштабах.

Варто знову звернутися до М. Бердяєва, який вважає, що панування техніки і машини є, насамперед, переходом від органічного життя до організованого життя, від рослинності до конструктивності. Вкотре акцентується увага на тому, що техніка мала не виключно економічний характер впливу. М. Бердяєв говорить про те, що технічна епоха є епохою демократії і соціалізації, в ній все стає колективним, саме в ній організовуються колективи, які в старих культурах жили рослинним, органічним життям.

Карл Ясперс у своїй роботі «Сучасна техніка» стверджує, що «у даний час ми всі усвідомлюємо, що перебуваємо в переломному моменті історії, живемо в період, який вже сто років тому порівнювали із заходом античного світу, а потім все глибше стали відчувати його величезне значення не тільки для Європи і західної культури, а і для всього світу. Це - вік техніки з усіма її наслідками, які, мабуть, не залишать нічого з усього того, що протягом тисячоліть людина отримала в галузі праці, життя, мислення, в області символіки» [139, с. 132].

Отже, з позиції філософського аналізу політики, можна говорити про те, що бурхливий розвиток техніки тягне за собою зміну основних засад політичного порядку з органічних на організовані. Внаслідок руйнування старого порядку, виникає нова форма організації, побудована на основі техніки.

Уже до початку XX століття було зрозуміло, що науково-промислова індустрія, про яку йшлося вище, в майбутньому справить величезний вплив на основні підвалини суспільного порядку. Новий порядок, який мав носити більш організований характер, ніж той, що йому передував, дав життя новому феномену суспільного життя та новому елементу структури політичної системи - технократії. Згідно з твердженням Елвіна Тоффлера, «називаючись посадовими особами, адміністраторами, комісарами, координаторами, президентами, віце-президентами, бюрократами або менеджерами, технократи виникали на будь-якому підприємстві, в кожній керівній ланці, на кожному ступені суспільства» [123, с. 354]. Він вважає, що технократія, як якась соціальна група, походить, головним чином, з представників бюрократії і технічної інтелігенції.

Як вже згадувалося, технократизм сформувався у роботах початку XX століття, але ті чи інші ідеї, пов'язані з розглядом проблем функціонування суспільства, держави з точки зору панування технократії, зустрічалися і раніше. Витоки ідей технократизму сягають далекого минулого: ідея влади експертів знайшла своє відображення у «Державі» Платона, «Місті Сонця» Томмазо Кампанелли, «Новій Атлантиді» Френсіса Бекона, у вченні Клода Анрі Сен-Симона, соціократичному проекті Огюста Конта та ін.

Платонівський проект ідеальної держави базується на ідеї про правління філософів (мудреців) що можна вважати прообразом технократичного владарювання. Він вважав, що у державі, як і в душі кожної людини є одні й ті ж 3 начала: розум, лють і бажання. Природним є той стан, коли «голова» або ж розум - керує, а лють на службі у розуму допомагає приборкати нерозумні бажання. Відповідно, і в державі природним станом є той, коли розум керує, тобто коли влада знаходиться в руках філософів [100].

Політичне владарювання, на думку Платона, має здійснюватися згідно з чотирма чеснотами ідеальної держави. Першою є розумність, або ж мудрість: «у державі здійснюються розумні рішення, всім керує розум - філософи, які виступають в ролі охоронців законів» [72, с. 71]. Тому, і мудра людина керується розумом. Друга чеснота - розсудливість, тобто єдність поглядів у правителів і підданих. Третя чеснота - мужність, яка є здатністю стражів закону (правителів) постійно зберігати виплекану вихованням думку про безпеку. Четвертою чеснотою Платон називає справедливість. Для мислителя справедливість - це поєднання мудрості, розсудливості і мужності. Ідеальна держава також постає як така, в якій три різних за своєю природою стани роблять кожен свою роботу. Справедливість постає як реалізація ідеї єдності різних верств в ідеальній державі.

Справедливість посідає у вченні Платона про ідеального правителя особливе місце, оскільки вона виступає в ролі основного принципу, яким має керуватися носій влади. Правитель чіткіше, ніж будь-хто інший, розуміє, що буде ліпшим для його підлеглого, він має чинити і діяти заради реалізації справедливості. Саме специфічне знання, мудрість дозволяють філософу правильно керувати державою. І це можна назвати свого роду технократичним проектом ідеальної держави, оскільки Платон виділяє мудреців в окрему групу, акцентуючи увагу на тому, що управління суспільством вимагає специфічних умінь, які не характерні для представників інших професій.

Особливістю технократичного устрою платонівського полісу є те, що «політичною мудрістю володіють тільки правителі, не дивлячись на те, що

різноманітних технічних знань у полісі багато» [31, с. 360]. І якщо кожен, хто володіє певним умінням, має займатися саме відведеною йому працею, то цілісність у державі досягається та утримується завдяки знанням мудреців, які його очолюють. Як зазначає Олексій Глухов, поліс в цілому є мудрим, адже влада знаходиться у руках мурців.

Ще одним прикладом ідей про керівне значення знання, необхідність правління мудреців, в історії політичної думки є робота «Місто Сонця» Томмазо Кампанелли. У його утопічному проєкті, Місто Сонця очолює священик, який іменується мовою місцевих жителів «Сонце», або ж Метафізик. Фактично, можна говорити про своєрідну ретрансляцію платонівського концепту правління філософів у ідеальній державі, адже Метафізик очолює як світську, так і духовну владу та має право остаточного рішення стосовно всіх ключових питань.

Ідея про визначальну роль науки в утопічному проєкті Т.Кампанелли знаходить вираження і в символічному навантаженні особливостей містобудови острівної держави: Місто Сонця має кілька стін навколо, кожна з яких розписана тими чи іншими даними з різних наук [50]. Варто також враховувати, що в Місті Сонця будь-яку службу називають вченням. Таке позиціонування праці забезпечує високий рівень відповідальності при її виконанні та програмує на сприйняття будь-якого її виду як почесного. До того ж, обов'язки в утопічній державі розділені між усіма, тому кожному доводиться працювати не більше чотирьох годин на добу, що звільняє час для інших занять, зокрема - науки.

На кожному з високих посад у Місті Сонця обираються ті, кого ще з дитинства в школах визнають найбільш придатним для її заміщення, найбільш гідним вважається той, хто вивчив більше мистецтв і ремесел та вміє застосовувати їх на практиці. Отож, можна говорити, що у кампанеллівському проєкті має місце соціальна євгеніка, оскільки йдеться про відбір до відповідальних посад ще з дитячого віку. Проте, вона у дослідника доповнена можливістю навчання для розширення знань і відповідних претензій на роль у політичній структурі Міста Сонця. Саме знання та

вміння стають головним ресурсом влади в утопічному проекті італійського мислителя.

Метафізик зобов'язаний бути обізнаним у всіх науках, адже саме мудрість дає йому право мати в своїх руках таку велику владу. У разі ж, якщо хто-небудь не менш гідний перевершить його в мудрості, він має поступитися своєю посадою на користь того, хто виявився більш гідним.

Т.Кампанелла заперечує ідею про можливість насильницького шляху передачі влади в утопічній державі, примат знань та науки не лише носить формальний характер, але і є вкоріненим у самі моделі політичної поведінки – відповідно, і має місце добровільна передача владних повноважень більш гідному претенденту. Напевно, саме тому К. Маркс називав Т. Кампанеллу одним з перших політичних мислителів, який почав розглядати державу «людськими очима» і виводити її природні закони з розуму і досвіду, а не з теології.

Найяскравіша фігура англійського Ренесансу та фундатор філософії Нового часу Френсіс Бекон у своїх творах відобразив початок докорінних змін, які були спричинені тогочасними відкриттями. Наука та існуюча картина світу наприкінці XVI - початку XVII ст. переживали період тектонічних зрушень. Культ знання, зумовлений зазначеними процесами, а також ідея про вирішальну роль науково-технічного прогресу у досягненні добробуту держави, за якого майнові та соціальні розбіжності не становитимуть загрози існуючому політичному порядку, лягли в основу утопічного твору «Нова Атлантида».

Острів Бенсалем - не просто вигадане місце. Він уособлює в собі реалізоване прагнення до створення держави під керівництвом мудреців - Орден або Товариство, що йменується «Домом Соломона», головною метою своєї діяльності вбачає «вивчення і пристосування до життя наукових відкриттів» [9]. Перші згадки про царя Соломона, ім'я котрого носить Орден, можна знайти ще в «Новому Органоні». Ф. Бекон прославляє високу мудрість Соломона, втілену у його словах «Слава Бога полягає в тому, щоб приховати річ, а слава царя - в тому, щоб її дослідити» [11, с. 191].

«Нова Атлантида» - не перша серед праць Ф. Бекона, у яких він вдається до аналізу ролі науки для державних діячів. Ще у «Дослідах і настановах...» мислитель наголошував, що наукою займаються заради задоволення, заради прикраси та заради уміння. Останнє знаходить відображення в розпорядженнях і керівництві справами, адже «людям досвіду можна доручити виконання та судження стосовно окремих подробиць, але загальних настанов і порад краще шукати у людей вчених»[10].

Державні справи вимагають залучення значного масиву наукових знань, тому справжній правитель, вважає Ф. Бекон, не має уникати вчених людей, що своїми порадами допомагали б йому підтримувати лад в країні. Проте, мислитель усвідомлює абстрактність науки, сама по собі вона дає дуже загальні настанови, які необхідно уточнити досвідом. Саме цей фактор стає ключовим для формування у «Дому Соломона», окрім уже згаданого спрямування на вивчення, направленості на пристосування наукових відкриттів до повсякденних потреб суспільства.

Відповідно, можна говорити про негомогенний характер «Дому Соломона» стосовно обов'язків його членів. У ньому виділяються «торговці світлом» (дванадцять осіб, які подорожують світом і привозять книги, матеріали дослідів, вдаючи із себе представників інших держав), «викрадачі» (люди, головною функцією котрих є «витягування» матеріалу з дослідів, які містяться у привезених книгах), «мисливці за секретами» (збирають досвід механічних наук та всіх вільних мистецтв, а також практичних знань, які не ввійшли в науку), «піонери» або «дослідники» (члени Ордену, що на власний розсуд проводять досліді), «компілятори» (головна їх роль - фіксувати та нотувати результати дослідів до таблиць), «дарувальники» або «благодійники» (вивчають досліді, які можуть допомогти з корисними у побуті винаходами, та все, що може бути використане у подальших роботах або навчальному поясненні причин явищ, складу і властивостей різних тіл), «світочі» (на основі результатів обговорень робіт в межах загальних нарад Дому Соломона, складають вказівки для нових дослідів, спрямованих на детальніший науковий пошук, ніж попередні), «прививателі» (проводять нові

досліди і надають звіт щодо них), «трактувальники природи» (зводять всі здобути досвідом відкриття у загальні спостереження, закони та принципи) [10].

В утопічному проекті Ф. Бекона, «Дім Соломона» відіграє ключову роль серед інших державних інституцій. Однією з ознак, які доводять цю тезу, є факт, що саме від рішень членів Ордену на їх нарадах залежить, «які із винаходів і відкриттів мають бути оприлюднені, а які ні»[10]. Варто також відзначити, що представники технократичного класу, який складає «Дім Соломона», вирішують, чи доводити до відому інших інститутів держави, інформацію стосовно знань, що не були оприлюднені широкому загалу.

Відповідно, наукові знання у проекті Ф. Бекона набувають статусу схожого до державної таємниці, тому факт, що саме «Дім Соломона» акумулює в своїх руках основні повноваження стосовно відання нею, доводить верховенство Товариства в ієрархії владних структур Бенсалеми.

Основне спрямування діяльності «Дому Соломона» – це розширення влади людини над природою до рівня, коли все не стане для неї можливим, фактично йдеться про застосування найрізноманітніших наукових знань задля поліпшення життя людей. Застосування технологічного детермінізму до трактування політичних явищ, яке пронизує «Нову Атлантиду», можна зустріти і в «Новому Органоні», де мислитель зазначає, що «відмінність у житті людей в якому-небудь із найбільш культурних країв Європи та в якій-небудь найбільш дикій і дикунській області Нової Індії.. походить не від ґрунту, не від клімату, не від статури, а від наук» [11, с. 192].

Наука визначає всі особливості життя в утопічному суспільстві Ф. Бекона, тому Д. Белл називав його «родоначальником ідеї «інтелектуальної технократії»» [72, с. 79], а В. Нерсисянц – ранньотехнократичним утопічним мислителем, що відіграв значну роль у формуванні технократичної доктрини.

Жан Антуан Кондорсе у роботі «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» обґрунтовував гіпотезу про прогрес в історії, вбачаючи його у подоланні

забобонів і марновірств завдяки розвитку людського розуму, втіленому в знаннях, науці, освіті. Трактують історичного розвитку з точки зору еволюції розуму, запропоноване Ж. А. Кондорсе, розкриває специфіку взаємозв'язку рівня розвитку знань із формою врядування в державі, відповідно є важливим для розуміння історичної еволюції технократичних уявлень, адже знання і технології тісно пов'язані між собою.

На думку мислителя, розвиток розуму людства підпорядкований тим же загальним законам, що й розвиток індивідуальних здібностей, - він з історії індивідуального розуму виводить розвиток розуму наукового. Головна причина тимчасових перемог жорстокості, агресивності, згідно Кондорсе - занепад знань і недооцінка розуму.

Усю історію людства і прогресу людського розуму Ж. А. Кондорсе ділить на десять періодів, або епох [93]. У першому періоді люди об'єднуються в племена, виникає сім'я, а потім на її основі-племінне суспільство. У часи другої епохи виникають ремесла, майнові відмінності, рабство і разом з тим розвивається торговий обмін, зростає чисельність народів, пом'якшуються звичаї. У цей період наукові знання характеризувалися незначним прогресом в астрономії, і, в той же час, тим, що мислитель характеризує як вдосконалення мистецтва введення в оману людей з метою їх подальшої експлуатації. Погляди людей у такому випадку поневолюються авторитетом, заснованим на почутті страху. Виділяється навіть окремий клас, який прагне монополізувати знання.

У межах третьої епохи має місце прогрес землеробства, аж до винаходу писемності. З розвитком торгівлі, поділу праці і соціальних зв'язків, між народами прискорюється процес поширення знань і умінь, хоча прогрес наук був незначним. У цей період відбулося виникнення каст жерців, які переслідували декілька цілей, серед яких було придбання для себе нових знань і використання тих знань, якими вони володіли, з метою обману народу для панування над розумом.

Четвертий період відноситься до часів прогресу людського розуму в Греції до поділу наук у Олександрійський період. Запорука швидкого та широкого прогресу

наукового знання - те, що всі люди в Греції користувалися однаковим правом пізнавати істину, а також те, що тут відбувалося формування науково-філософських шкіл. Варто зазначити, що Ж. А. Кондорсе не абсолютизував розвиток знань в Греції, відзначаючи «їх провідний недолік-спекулятивність» [93, с. 139].

П'ята епоха охоплює історію аристотелівської школи, прогрес наук від поділу до їх занепаду. Науки відділилися від філософії і почали ґрунтуватися на спостереженні і обчисленні.

Шостий період охоплює Середньовіччя, яке Ж. А. Кондорсе називає глибоким нічним мороком, де панують теологія, марновірство і нетерпимість на ґрунті віри. Наука цього періоду носила характер коментаторської.

Сьома епоха включає в себе час від перших успіхів наук у період їхнього відродження на Заході до винаходу друкарства. Характер цієї епохи, на думку Ж. А. Кондорсе, виражався в підготовці людського розуму до перевороту, який мав трапитися з винаходом книгодрукування, яке зі своєю появою утворює суспільну думку.

Восьмий період Ж. А. Кондорсе пов'язує з виникненням та поширенням просвітницьких ідей, зменшенням авторитету теології. Сам мислитель описує рамки цієї епохи «від винайдення книгодрукування до часу, коли наука та філософія скинули іго авторитету», до того ж він говорить про зменшення домінуючої ролі деспотизму як релігійного, так і політичного. Поширення та доступність (у порівнянні з попереднім періодом) книг, відповідні зміни у рівні поширеності освіченості між людьми, супроводжувалися поширенням протестного руху стосовно Церкви (лютеранство тощо) та стрімким розвитком наук (Н. Коперник, Г. Галілей та інші). «Усюди в цю епоху ми бачимо, що авторитет і розум протистоять один одному,- боротьбу за владу, яка готувала і віщувала перемогу останнього» [61, с. 187]. Саме геніальним вченим, котрими називає Ж. А. Кондорсе, Ф. Бекона, Г. Галлілея та Р. Декарта, ми маємо завдячувати за створення передумов переходу до нової епохи. Хоча людський розум ще не був вільним, він уже знав, що створений для свободи.

Дев'ята епоха охоплює в історії наук період від Р. Декарта до утворення Французької республіки. Безперечними були досягнення в галузі філософії - аналітичний метод невдовзі перетворився на універсальне знаряддя людського розуму. Прогрес філософії та поширення просвітництва призводить до того, що вплив цього прогресу на суспільну думку, на цілі народи та їхніх володарів, із повільного та непомітного змінився на такий, що створив передумови для переворотів у деяких народах, які Кондорсе розглядав у якості вірного прояву можливостей здійснення революції, що охопить весь людський рід. Фактично, йдеться про концепт раціональності у політиці, що реалізувався внаслідок прогресу розуму та філософської методології.

Будуючи власну аргументацію на визначених змінах, Ж. А. Кондорсе формує ідеал, який він іменує «трибуналом розуму» [93, с. 147], котрий здатен порівнювати авторитети між собою, критикувати свідчення, відкидати факти, що суперечать правдоподібності. Так, він стверджує, що реальністю цієї епохи стало зрівняння всіх людей у праві пізнавати істину,- незважаючи на їхнє походження та суспільне становище.

Що стосується десятого періоду, то Ж. А. Кондорсе виділяє основні лінії майбутнього прогресу людського розуму і заснованого на ньому прогресу в політичному житті людини. Зокрема, він зазначає про знищення нерівності між націями, прогрес рівності між різними класами одного народу, соціальної рівності між людьми, та дійсне удосконалення людини. Це, на думку мислителя, приведе до перемоги людського розуму, до утвердження такого політичного устрою, коли люди не будуть визнавати іншого володаря окрім власного розуму. Одними з важливих чинників досягнення такого стану Ж. А. Кондорсе називає встановлення рівності освіти, процес поширення гуманості та свободи як вияви прогресу людського розуму.

Ж. А. Кондорсе прямо прив'язує суспільний розвиток до знання, саме воно визначає динаміку пануючих систем політичного панування. Мислитель стверджує, що саме володіння і спекуляція знаннями дозволила меншості відокремитися і

тримати в підпорядкуванні більшість, нав'язуючи їй свою волю. І якщо в минулому, згідно теорії Ж. А. Кондорсе, знання здійснювали значний вплив на формування та розвиток суспільств, то у майбутньому проекті йому відведена визначальна роль.

У рамках досліджень технократичних теорій багато науковців, зокрема В. Графський, Е. Деменчонок, С. Макєєв та ін., акцентують увагу на тому, що ці ідеї мають глибоке історичне коріння, але власне технократизм як напрям суспільно-політичної думки пов'язують саме із ХХ століттям. І хоча, згідно цієї логіки, «батьком» технократизму називають Т.Веблена, значне місце у формуванні його засад відводять доробку мислителів попередніх століть, зокрема К. А. Сен-Сімону.

Проте, серед дослідників є й інша точка зору. В. Копилов у своїй статті «Технократія: пошуки соціального ідеалу в проблемному полі технологічного детермінізму (початок шляху)» відстоює думку, згідно з якою «існують необхідні і достатні передумови стверджувати, що саме К. А. Сен-Сімон став основоположником технократизму» [64]. Розроблений мислителем проект розвитку суспільства відіграв значну роль у формуванні технократизму, проте існуючі розбіжності щодо трактування його ролі у становленні технократизму є відсутність у науковій літературі чітких та систематизованих пояснень стосовно нерелевантності теорії К. А. Сен-Сімона власне технократизму у його сформованому вигляді.

В. Волгін, один із дослідників творчості К. А. Сен-Сімона, головною новизною його ідейної спадщини називає те, що мислитель «врахував два найбільші перевороти кінця XVIII і початку XIX століть: французької революції і промислового перевороту - політичної та економічної перемоги буржуазії» [105 с. 8]. Варто підкреслити, що ідея стосовно необхідності застосування детермінізму як керівного принципу наукової методології, який є цілком беззаперечним в області фізичних наук, до аналізу взаємовпливу та взаємозв'язку індустріальних (промислових) та політичних перетворень, прослідковується у всіх роботах К. А. Сен-Сімона.

Твори І. Ньютона, Дж. Локка, Р. Декарта, Д. Дідро відіграли значну роль у формуванні світоглядних установок мислителя. Натхненний ідеями світил науки та філософії, К. А. Сен-Сімон обирає власний шлях дослідження – фізико-політичний метод. Уже у «Нарисі науки про людину» мислителем обґрунтовується твердження про взаємообумовленість наукових та політичних революцій. Вони, на думку мислителя, чергуються між собою та виступають то причиною, то наслідком одна для одної. Але варто відзначити, що сама суть науки, як і її прогресу для К. А. Сен-Сімона тісно пов'язані з розвитком релігії, адже всі «системи релігії, загальної політики, моралі, народної освіти суть не що інше, як застосування системи ідей, або, можна сказати, це система мислення, що розглядається з різних сторін» [108, с. 149].

Загальна політика розглядається, відповідно, не у вузькому значенні цього терміну, для К. А. Сен-Сімона вона також включає релігійну систему і організацію духовенства. Це обумовлено тим, що шлях людства від ідолопоклонства через політеїзм до теїзму супроводжувався синкретизмом існування релігії, науки та політики. Чи не найяскравішим прикладом К. А. Сен-Сімон називає «корпорацію єгипетських вчених» [108 с. 170], що виконували обов'язки жерців, але в той же час володіли необмеженою політичною владою.

Як уже зазначалось, розвиток релігійних уявлень супроводжувався докорінними зрушення в науковій картині світу, що зумовлювали відповідні трансформації політичних порядків. Про них К. А. Сен-Сімон пише наприкінці «Нарисів..», у так званому «Листі до фізіологів». Обґрунтуванням тверджень мислителя в цій праці став аналіз тенденцій історичного розвитку, а точкою відліку для дослідження слугує XV століття.

К. А. Сен-Сімон починає вибудовувати логічну лінію взаємозв'язків змін у науці та політичних порядках із наукового перевороту, який здійснив Н. Коперник. Мислитель стверджує, що Н. Коперник не просто перевернув картину світобудови, у якій Земля уже більше не була центром Всесвіту, він фактично підірвав фундамент тогочасної будови християнської релігії. Одним із наслідків перевороту у науці

стала революційна зміна політичної системи Європи, яку здійснив М. Лютер. Одним із наслідків революції М. Лютера К. А. Сен-Сімон називає те, що відбулося послаблення політичного зв'язку між європейськими народами. Далі мала місце наступна наукова революція, пов'язана з іменами Ф. Бекона та Г. Галілея, одним із найбільших наслідків якої стала політична революція в Англії. Після появи у науці І. Ньютона і Дж. Локка, їх ідеї підхоплюють Енциклопедисти, що відстоюють погляди про кращу політичну організацію, ці погляди пізніше теж знайшли своє відображення у політиці - в подіях Французької революції. Визначена направленість історичного процесу доводить К.А.Сен-Сімон, що його сучасникам варто очікувати на науковий переворот, який неодмінно знайде продовження у наступних політичних революціях.

У «Роботі про всесвітнє тяжіння» він зазначає, що «нова політична система в Європі стане наслідком нової філософії, яка базуватиметься на ідеї всесвітнього тяжіння» [112, с. 212]. Всесвітнє тяжіння у даному контексті пов'язане, насамперед, із уже згадуваною ідеєю детермінізму. Характер детермінізму окреслюється більш детально в контексті теорії промислової організації суспільно-політичних процесів, запропонованої К. А. Сен-Сімоном.

Аналіз реалій тогочасної Франції дає підстави К. А. Сен-Сімону стверджувати, що роль промисловості буде зростати і надалі, тому «лише в промислових ідеях потрібно шукати спасіння і припинення революції» [109, с. 314]. Відповідно, саме промисловий клас має взяти до своїх рук владу над суспільством, а політика - стати «наукою про виробництво, тобто наукою, яка ставить собі за мету встановлення порядку речей, найбільш сприятливого всім видам виробництва» [109, с. 333]. Завдання майбутніх урядів - не управління людьми, а насамперед усунення всього, що заважає корисним роботам, що складають промисловість. Окрім уже згаданого зменшення обов'язків, майбутні уряди також мають обмежуватися у владних повноваженнях та фінансових ресурсах, які дозволять забезпечувати лише виконання їх безпосередніх функцій. Новий загальний принцип політики

полягатиме у тому, що правителі - це лише адміністрація, управління суспільством, їх обов'язок - керувати ним відповідно до інтересів та волі підлеглих.

Основою промислового режиму має стати встановлення права власності та положень про повагу до неї. Одним із варіантів цього К. А. Сен-Сімон розглядає процес виборів: «промисловість, отримавши більшість на виборах, здобула б у найближчому часі більшість і в палаті громад, яка володіє великою політичною силою» [104, с. 366]. Але існують сили, що протистоять втіленню цінностей промисловців у функціонування всього суспільства, тому що «інтереси промисловців відкрито протистоять інтересам військових та їх агентів юристів» [104, с. 391]. Варто згадати, що у ранніх роботах мислителя, зокрема «Листах женевського жителя до сучасників», із положення про повагу до власності витікали відмінні від зазначених висновки стосовно майбутньої соціально-політичної організації. Якщо Рада Ньютона проголошувалась у якості верховної духовної влади (на противагу церковним інститутам), то світська влада у розробленому К.А.Сен-Сімоном проекті передавалась власникам ресурсів (мислитель підкреслював роль освіченості власника, апелював до раціональних начал у його діяльності), і лише пізніше центральною фігурою у проекті майбутньої суспільно-політичної організації стає індустріал (*aux industriels*), промисловець.

К. А. Сен-Сімон відстоює думку про те, що насправді є та можуть бути лише дві системи соціальної організації, які дійсно мають відмінності одна від одної: у політиці - феодальна (військова) та промислова системи, в духовній сфері - система вірувань та система позитивних доказів. У межах старої системи основною метою роботи політичного механізму було зміцнення позицій уряду та утвердження влади одного класу над іншими задля утримання суспільного порядку. Нова система має, насамперед, забезпечити формування «ясного та найбільш розумно комбінованого плану робіт, які мають бути виконаними суспільством для поліпшення існування всіх його членів як в політичному, так і моральному відношеннях» [110, с. 107].

Хоча до часу написання К. А. Сен-Сімоном основних праць промисловці ще не виявили значної політичної активності, саме вони несуть відповідальність за

правильне застосування наявних наукових знань. Основою сучасних проблем К. А. Сен-Сімон називає концентрацію в межах існуючого соціального порядку більшої уваги на другорядній праці і навіть дозвіллю, аніж на роботі, що приносить пряму користь. Саме ці ідеї пізніше були підхоплені Т. Вебленом, зокрема в його роботах «Теорія дозвільного класу» («The Theory of the Leisure Class») та «Інженери і система цін» («The Engineers and the Price System»). Промисловий клас, на думку К. А. Сен-Сімона, в сучасному йому суспільстві посідає останнє місце серед інших класів.

Визначення того, хто власне розглядається К. А. Сен-Сімоном у якості промисловця, можна знайти у «Катехізисі промисловців», де під ним розуміється «людина, що працює для виробництва чи для доставки різним членам суспільства одного або декількох матеріальних засобів, які задовольняють їхні потреби чи фізичні схильності» [107, с. 121]. Відповідно до цього визначення, до класу промисловців мислителем зараховуються землероби, ковалі, слюсарі, столярі, фабриканти, купці, перевізники, матроси торгового корабля - цей перелік широкий, але не вичерпний. Власне саме таке тлумачення промислового класу і є однією з ознак, які не дозволяють називати К. А. Сен-Сімона засновником технократизму. Його можна охарактеризувати як одного із китів, на творчості котрих сформувались базові положення технократизму, представника «докласичного періоду» [72, с. 80] розвитку технократичних концепцій.

К. А. Сен-Сімон підкреслює, що прагнення більшості суспільства можна звести до формули, де найбільш обдаровані люди управляють із якомога меншими затратами, застосуванням несилових засобів, забезпечуючи суспільний спокій, проте, у його концепції прослідковується відбиток часу - у ній монархічні елементи не виключаються із управління державою. А. Левандовський з цього приводу зазначає, що Луї де Сен-Сімона, насамперед, варто розглядати як «рояліста та аристократа» [68, с. 14], і це знаходить відображення в усій його творчості, зокрема - працях пізнього періоду. У Продовженні брошури «Про Бурбонів та Стюартів» К. А. Сен-Сімон відстоює твердження, що лише активне втручання індустріалів

дасть змогу вберегти короля та цілу націю від нещастя. У той же час, він зазначає, що саме королівська влада була інститутом, що слугував точкою опори новаторам як в духовній, так і світській владі.

К. А. Сен-Сімон акцентує увагу на тому, що «сучасне суспільство являє собою незвичайне явище: нація за сутністю промислова має уряд за сутністю феодальний» [107, с. 146], а це зі свого боку породжує розбіжності між курсом уряду та прагненнями спільноти. Подібні протиріччя розглядають пізніше Т. Веблен і Дж. Бернхем. Leisure class, юристи, військові, капітани бізнесу - коли групи, про які згадуватимуть апологети технократизму ХХ ст., перебувають на політичній авансцені, варто стверджувати, за К. А. Сен-Сімоном, про існування урядового чи військового режиму. Проте, коли суспільство досягне успіхів у позитивних науках та промисловості, має відбутися перехід до адміністративного (промислового) режиму.

Серед досягнень Великої французької революції К. А. Сен-Сімон підкреслює роль руйнування інституту рабства, що тривалий час тяжіло над промисловим класом. Порівнюючи англійську та французьку революції, мислитель стверджує, що перша «змусила дворян, юристів, військових та державних чиновників керувати справами нації в інтересах промисловості» [68, с. 213], друга зробила навіть більше: вона знищила інститут дворянства та підкорює вищезазначені класи наказам промисловців.

Хоча, стверджує К. А. Сен-Сімон, революція ще не закінчилась, її кінець - справа найближчого майбутнього. Л. Коузер підкреслює, представники соціал-утопізму, а зокрема і К. А. Сен-Сімон передбачали, що «новий стійкий порядок змінить пануючу навколо анархію, але цей порядок буде вміщувати науку і прогрес» [90, с. 377].

Якщо раніше в суспільстві існувало два класи - клас керуючих та клас керованих, то утворення корпорації промисловців носило свою специфіку - вони не прагнули ні встановлення панування, ні підкорення. Засоби, що будуть слугувати промисловцям на шляху до влади будуть виключно мирними, адже К. А. Сен-Сімон

виступає проти насильницьких перетворень, які придатні «лише для того, щоб скидати та руйнувати» [107, с. 125]. Натомість, саме використання мирного інструментарію може дати творчу силу для побудови стабільних суспільно-політичних інститутів. Тому промисловці покладатимуться на мирні засоби, зокрема переговори, докази та переконання.

К. А. Сен-Сімон зазначає, що спочатку необхідно провести подальшу розбудову та поширення в суспільстві промислової доктрини, що дала б змогу об'єднати зусилля індустріалів на шляху побудови нової суспільно-політичної системи. Системи, у якій на зміну управлінню людьми прийде адміністрування, управління речами. У такій спільноті, що за характером буде нагадувати велику складну майстерню, політика стане наукою про виробництво. Політичне врядування, таким чином, прийде у відповідність до формули «Все через промисловість, все для промисловості».

Проект майбутнього суспільства К. А. Сен-Сімона є промислово-науковим за своїм характером. Промисловці, відповідно до розробленого проекту, мають здійснювати управління державними справами, вчені - допомагати втілювати правильне поєднання приватних інтересів з загальними, базуючись на основі актуального прогресу знань. Оскільки філософія є наукою про загальні поняття, головним завданням філософів стане досягнення найкращої для певної епохи системи суспільного устрою, «щоб спонукати керованих та керуючих прийняти її, щоб удосконалити її, оскільки вона здатна до вдосконалення, щоб відкинути її, коли вона дістанеться крайньої межі своєї досконалості, та побудувати із неї нову за допомогою матеріалів, зібраних вченими-спеціалістами в кожній окремій сфері» [111, с. 273]. Отож, вони мають також долучатися до розбудови промислової доктрини, що приведе індустріалів до керівних рівнів у структурі державної влади.

Варто згадати працю «Нове християнство», де К. А. Сен-Сімон писав про владу парламенту абсолютно нового типу. Законодавча влада промислово-наукового суспільства у проекті мислителя представлена парламентом, що складається з трьох палат: «палати винаходів» (включає вчених, винахідників, поетів, художників,

архітекторів, письменників та скульпторів, основна направленість і виключні повноваження полягають у праві пропонувати закони, проекти підвищення суспільного добробуту), «палати досліджень» (до якої мають входити фізики, математики та ерудити з критичним мисленням) та третьої палати, метою діяльності якої стане виконання та реалізація законів і проектів, запропонованих першою, вивчених, проаналізованих і схвалених другою палатою (до третьої палати дослідник включав бізнесменів, банкірів і промисловців тощо) [90, с. 377].

Але, як уже зазначалось, незважаючи на окремі елементи технократичних ідей у творчості К. А. Сен-Сімона, його теорія містить багато протиріч. Одним із ключових аспектів, що не дозволяє починати відлік технократизму як напряму політичної думки від К. А. Сен-Сімона, окрім наявності протиріч та недостатньої обґрунтованості деяких ідей мислителя, є широке трактування промисловців (індустріалів) як класу. Варто підкреслити, що К. А. Сен-Сімон розбудовує свій суспільно-політичний проект без виключення із вертикалі управління монархічних елементів, що у свою чергу входить у протиріччя із загальною спрямованістю викорінення архаїчних, невідповідних актуальному стану розвитку знань. Тому вірним є позиціонування його як передвісника технократизму, адже багато ідей К. А. Сен-Сімона були переосмислені в ХХ столітті представниками нового напряму політичної думки.

Окрім соціал-утопічних доктрин, про які йшлося вище, ми також відзначаємо значну роль марксистської доктрини у формуванні технократизму. Так В. Бех та І. Малик зазначають про значну міру подібності технократичних концепцій та марксизму, що пояснюється, на їхню думку, тим, що обидва розглянуті напрями відносяться до загальної соціологічної парадигми – так званої, моделі трудового суспільства. Дослідники приходять до висновку, що ці два напрями схожі у меті суспільних перетворень, спрямування до яких декларується в їх межах, проте істотно відрізняються у баченні змісту цих перетворень та керівних сил, що їх обумовлюють.

Важливим для розкриття логіки формування передумов виникнення технократизму в нашому дослідженні є марксистська теорія відчуження. У марксизмі побудова соціалізму неможлива без знищення інституту приватної власності, яка розглядається як форма процесу відчуження праці.

Марксистська теорія виходить із трактування тісного взаємозв'язку і взаємодії політики та інших сфер суспільного життя, зокрема економіки. При цьому характер взаємодії носить детермінуючий характер: економіка має визначальний вплив на політику, за словами К. Маркса, «спосіб виробництва обумовлює соціальні, політичні і духовні процеси» [78, с. 322]. У «Капіталі» К. Маркс називає знаряддя праці не лише критерієм розвитку робочої сили, але й показником суспільно-політичних відносин, які виступають зовнішнім контекстом здійснення праці. До того ж остання характеристика є ключовою – у своїй теорії мислитель стверджує, що машина, яка не використовується в процесі праці, - даремна [77, с. 154]. Навіть більше, - після того, як промисловість починає заміщувати ремісництво, машина, бо саме так К. Маркс узагальнено називає механізовану техніку, стає головним ворогом робітників. Головну причину цього філософ вбачає у тому підході, яким керується капіталістична система у процесі використання машин. Відповідно, становище, коли техніка перебуває у руках капіталістів, має змінити революція, внаслідок якої засоби виробництва, зокрема і машини, перейдуть до рук робітників.

Утім, згадані відносини економіки і політики не є одновекторними, хоча перша розглядається як «базис», а інша як «надбудова», це не виключає можливості зворотнього впливу. І хоча виробництво відіграє вирішальну роль в історичному процесі, Ф. Енгельс заперечує тезу про можливість характеристики доктрини марксизму як такої, що цілком будується на методології економічного детермінізму: «економічне становище - це базис, але на хід історичної боротьби також впливають і в багатьох випадках визначають переважно форму її різні моменти надбудови: політичні форми класової боротьби і її результати - державний лад, встановлений класом-переможцем після виграного бою, і т.д.» [99, с. 512].

Максистські ідеї знайшли своє відображення в особливій мірі в роботах представників класичного етапу технократизму, проте і в роботах більш пізніх представників даного напрямку прослідковується певне апелювання до концептів, що були розроблені в рамках марксистської доктрини. Щодо класичного технократизму, то зв'язок із марксизмом особливо прослідковується у роботах Т. Веблена, який запропонував і власну точку зору на концепт класової боротьби К. Маркса, і на екзистенційну кризу капіталістичної системи, навіть «Маніфесту...» робітників у марксистській теорії він протиставив «Меморандум...» інженерів.

Серед теоретичних передумов формування та розвитку технократизму у XX столітті, на наш погляд, варто відзначити і доробок представників школи наукового управління. В. Маршев називає науковий менеджмент «свого роду «інтелектуальною революцією», яка пропагувала нові методи управління трудовими процесами» [82, с. 443].

Спроба здійснити переорієнтацію управлінської науки на пошуки шляхів покращення роботи уряду та приведення до ладу організації управління була здійснена Вудро Вільсоном у роботі «Наука державного управління». Неодноразово підкреслюючи те, що державне управління знаходиться поза межами власне політичної сфери, а втручання політики, яка має, насамперед, визначати задачі для управлінських органів, в процеси управління є неприпустимим, він пропонує модель «адміністративної ефективності». Для того, щоб досягти високих результатів в управлінні державою, на думку дослідника, слід вдаватися до використання методів організації та управління бізнесом, а високий професіоналізм є обов'язковою умовою для цього. Варто підкреслити, що він фактично здійснив спробу переорієнтації від політики до адміністративного управління на основі професійних якостей, що надалі було характеристикою значної частини технократичних концепцій.

Вирішальне значення наукового чинника в процесі управління було окреслено Фредеріком Тейлором. Він виділяє чотири наукові принципи, або ж правила управління, які передбачають: створення наукового фундаменту на змiну виключно

практичним методам роботи; відбір працівників та менеджерів на базі наукових критеріїв, їхнє професійне навчання; співпраця адміністрації та робітників у справі практичного втілення наукової організації праці; рівномірний та справедливий розподіл обов'язків і відповідальності між робітниками та менеджерами [132, с. 39].

На противагу домінуючій у тогочасній управлінській практиці системи заохочення через грошову винагороду, Ф. Тейлор пропонує не перекладати відповідальність за виконання роботи на робітників, а й залучити до цього процесу менеджерів: останні мали на основі використання наукових методів збирати, систематизувати та узагальнювати дані щодо виробництва задля виокремлення принципів, закономірностей, розробки подальшого плану дій з підвищення ефективності роботи.

В. Маршев акцентує увагу на задачах, які Ф. Тейлор ставить перед собою у роботі «Принципи наукового менеджменту», зокрема: за допомогою простих прикладів продемонструвати втрати, яких зазнає країна внаслідок неефективного управління; позиціонування системного менеджменту як засобу для вирішення цих втрат, на противагу марним пошукам робітників з особливими характеристиками; розкриття переваг менеджменту як науки, заснованої на чітких законах, правилах та принципах, до того ж останні доцільно використовувати до всіх видів людської діяльності [82].

Окрім уже зазначених принципів раціональної організації функціональної діяльності, варто також зупинитися на твердженні Ф. Тейлора про необхідність диференціації праці. Дослідник доводить, що операційний розподіл та вузька спеціалізація праці є необхідними на всіх рівнях виробничої та управлінської діяльності [117, с. 326]. Відповідно, йдеться як про управління промисловими, так і суспільно-політичними системами. Основні положення ідеї про диференціацію та спеціалізацію пізніше стали ядром низки технократичних теорій, зокрема «техноструктури» Дж. Гелбрейта.

Подальший розвиток ідей Ф. Тейлора прослідковується у працях Генрі Форда, котрий відстоював твердження, що організація промисловості – наука, і всі інші

науки служать цій справі. Сергій Шапіро називає «Фордизм» останнім досягненням «Тейлоризму» [132, с. 40]. Але якщо в основі теорії Ф. Тейлора лежала ручна праця, то Г. Форд розбудовував власну систему менеджменту на основі автоматизації та машинного виробництва. Навіть свою книгу «Моє життя, мої досягнення» спочатку як практик, а вже потім теоретик управлінської науки починає із критики страху перед потужністю машини і промисловості як загрози всьому природному. Він стверджує, що «якщо ми не навчимося краще використовувати машини, у нас не буде часу для того, щоб насолоджуватися навколишньою природою» [128, с. 5].

Проте машина як показник могутності не виступає для Г. Форда самоціллю – він розглядає її швидше як засіб для досягнення певної мети. Якщо Ф. Тейлор розробив організаційну механіку, тобто організаційну систему з управління виробництвом, то Г. Форд принципи тейлоризму застосував до виробництва високого ступеню механізації, – саме в цьому полягала суть запровадженого конвеєрного типу виробництва. Фактично, останній у значній мірі замінив людину на машину у процесі реалізації положень наукового менеджменту.

Російський дослідник С. Макєєв розглядає ідейний доробок технократизму як єдине ціле та пропонує умовно розділити історико-філософську літературу з технократичної тематики на дві групи: техніко-технократичну і соціально-технократичну.

Соціально-технократична група історико-філософських джерел, на думку С. Макєєва, формувалася теоретичною творчістю в основному соціальних філософів, а також політологів, економістів, соціологів, менеджерів, які приєдналися до них у XX столітті. Теоретичні інтереси даної групи мали більш масштабний характер і концентрувалися на дослідженні проблем функціонування системи «техніка-суспільство».

Умовно дослідник поділяє джерела цієї групи на дві підгрупи: футуро-технократичну і власне технократичну. Перша підгрупа була представлена роботами Волта Ростоу, Джеймса Гелбрейта, Деніелла Белла, Елвіна Тоффлера, Пітера Дракера, Мануеля Кастельса та ін. Друга підгрупа була представлена

роботами Торстейна Веблена, Джеймса Бернхейма та ін. Фактично, ці теоретичні конструкти складають базу осмислення політичної проблематики через призму технократичної доктрини.

У контексті нашого дослідження важливо також розкрити особливості та вплив філософських теорій технократичного спрямування на формування та розвиток технократизму як напряму політичної думки XX століття.

Техніко-технократична група історико-філософського доробку технократизму формувалася, на думку С. Макеєва, в основному зусиллями техніків-самоучок, інженерів, промисловців, які піднялися до філософського рівня осмислення цієї проблеми. Їх теоретична діяльність була присвячена дослідженню проблем функціонування системи «техніка-людина» і являла собою осмислення, насамперед, соціального характеру техніки і соціальних наслідків науково-технічного прогресу. Теоретичні витoki цієї групи С. Макеєв умовно поділяє на дві підгрупи: філософсько-методологічну та філософсько-антропологічну.

Філософсько-методологічна група джерел спрямована на пізнання сутності техніки, класифікацію її видів, з'ясування гносеологічної та методологічної специфіки теоретичного знання («технічна інженерія» Е. Каппа, «філософія виробництва» Е. Юра, «філософія винахідництва» Ф. Дессауера і т.д.). Філософсько-антропологічна підгрупа джерел досліджувала потенційні можливості і реальні обмеження технічної діяльності, характер взаємовпливу людини і машини (Л. Мемфорд, Х. Ортега-і-Гассет, М. Гайдеггер і т.д.). Зазначені групи концепцій філософії техніки розглядаються у нашому дослідженні в якості одного з джерел формування політичної доктрини технократизму в XX столітті.

У роботі «Основи філософії техніки», техніка та її знаряддя розглядається Ернстом Каппом як «проекція» людських органів. Таку ідею на той час навряд чи можна було б назвати новою, витoki теорії органопроєкції мали місце ще в працях Арістотеля, який трактував, наприклад, в сьомій книзі «Нікомахової етики», доцільно влаштовані живі організми як прообрази знарядь праці і технологій. Але

заслуга Е. Каппа полягала в тому, що він дав систематичну і детальну розробку цієї теми.

Техніка - справа рук людини. І Е. Капп прямо пише, що «які б не були предмети мислення, те, що думка знаходить в результаті своїх роздумів, завжди є людиною» [3, с. 42]. Спочатку людина була частиною природи, але з моментом виходу з неї розпочалася нова епоха - епоха техніки. Взаємодія організму та його органів як цілісності із зовнішнім світом є основою освоєння природи людиною. Людина «здатна творчо і рецептивно розширювати нескінченно дані їй, нарівні з тваринами, чуттєві здібності, завдяки механічним засобам - справі своїх рук» [3, с. 45]. Техніка, за Е. Каппом, - це є органопроекція, що знаменує собою виникнення людини.

Ендрю Юр у роботі «Філософія фабрики» вістоює позиції капіталістичних виробників, за що К. Маркс його називає «філософом фабрики» [72, с. 90]. Він ввів термін «філософія виробництва», а також вперше показав, що в умовах зростання великих промислових підприємств відбувається поступовий поділ праці, розчленування процесу виробництва на складові частини. Спираючись на цей факт, Е. Юр висуває ідею про можливе широке застосування науки у виробництві, пропагує створення характерних для фабричного виробництва автоматичних машин для автоматизації окремих виробничих операцій. Далі Е. Юр висловлюється за існування можливості створення певних правил для здійснення технічних винаходів. Намагаючись перенести філософію виробництва на весь суспільний устрій, Е. Юр бачить його ідеал у формі автоматичної фабрики із суворим підпорядкуванням всіх працівників існуючому розпорядку. Вищою формою праці, в розумінні дослідника, стає праця не автоматизована, а автоматична.

У 1927 році була видана книга «Філософія техніки. Проблема реалізації» Фрідріха Дессауера, яка в 1956 році після доопрацювань і розширень вийшла під назвою «Суперечка про техніку». Ф. Дессауер до трьох кантових критик, - «Критики чистого розуму», «Критики практичного розуму» і «Критики здатності судження» пропонував додати четверту - «Критику технічної діяльності». Так, в «Критиці чистого розуму» І. Кант доводив, що наукове знання принципово обмежене

феноменальною реальністю, феноменами, а позитивний контакт з ноуменальною реальністю, світом ноуменів, наука встановити не може, оскільки ноумени, або «речі-в-собі», непізнавані.

Згідно ж з переконанням Ф.Дессауера, в технічній діяльності людина вступає в безпосередній контакт з «речами-в-собі». Винахід, на його думку, і є таким контактом. У винаході розкривається не абстрактна істина, а спектр практичних можливостей, на благо чи на зло, залежить не від самої ідеї, а від людини, її ставлення до світу природи і суспільного світу. «Техніка, згідно з Дессауером- це вираження людського духу, універсуму і, нарешті, Бога» [133, с. 49]. Ф. Дессауер вважав, що будь-які рішення інженерних завдань вже дані в певній галузі ідей, а інженер виявляє їх і творить нову реальність з природних матеріалів. Сутність інженерної діяльності, за Ф. Дессауером, полягає в реалізації божественної ідеї. «Деміург, творець один - це Бог. А інженер, натхнений божественним Промислом, втілює божественні ідеї в реальну техніку» [133, с. 50]. Разом з тим, Ф. Дессауер підкреслює активність, особистісний характер і творчу природу інженерної діяльності. Праця і творчість інженера полягають у реалізації істинних ідей, визначених заздалегідь божественним Промислом.

Льюїс Мемфорд у своїх роботах «Техніка і цивілізація», «Мистецтво і техніка», «Міф про машину» головною причиною всього соціального зла і потрясінь називав зростаючий розрив між рівнем технології і моральністю. Наука, на його думку - це сурогат релігії, а вчені - стан нових жерців.

Л. Мемфорд в історії розвитку техніки виділяє два її головних типи: «біотехніку і монотехніку» [72, с. 32]. Біотехніка - це різновид техніки, що орієнтована на задоволення природних потреб і прагнень людини. Монотехніка зорієнтована, насамперед, на економічну експансію, матеріальне насичення та військове виробництво. Її мета - зміцнення системи індивідуальної влади, саме тому можна стверджувати, що вона носить авторитарний характер. Монотехніка - ворожа не тільки природі, але й людині. Витоки її авторитарного статусу відносяться до раннього періоду існування цивілізації, пов'язаного із першим винаходом

«мегамашини» - машини соціальної організації нового типу, що здатна підвищити рівень людського потенціалу і викликати зміни в усіх аспектах існування соціуму.

Хосе Ортега-і-Гассет у роботі «Роздуми про техніку» сформулював узагальнену мапу еволюції техніки, віокремивши в її історії три ключові періоди: техніка окремого випадку; техніка ремісника; техніка, створювана техніками та інженерами. Диференціація зазначених трьох видів техніки базується на способі, який відкривається та обирається людиною задля реалізації створеного нею власноруч проекту того, ким би вона хотіла стати, «створити себе».

Перший період характеризується винаходами техніки завдяки силі випадку. У межах другого, окремі досягнення техніки усвідомлюються, зберігаються та передаються від покоління до покоління ремісниками. Та навіть в межах цього періоду ще відсутнє свідоме вивчення техніки, яка сьогодні йменується технологією, «техніка є лише майстерністю і вмінням, але не наукою» [95, с. 47]. І тільки під час третього періоду, з поширенням аналітичного способу мислення, який історично пов'язувався з виникненням науки Нового часу, з'являється техніка техніків та інженерів, яка називається науковою технікою, «технологія» в буквальному її розумінні. Фактично відбулось відокремлення техніки і робітника, після чого «людина-технік перетворилася у живе втілення техніки – в інженера» [95, с. 65]. Цей момент є важливим не лише для розуміння концепції Х. Ортеги-і-Гассета, але і поглядів ранніх представників політичних теорій технократизму.

Сучасне суспільство, стверджує Х. Ортега-і-Гассет, насамперед, володіє la technica, або ж технікою в її сутнісному вимірі, тобто технологією, і лише потім матеріалізованою технікою в сенсі технічних пристроїв. У людей наразі є чітке розуміння того, яким чином можна реалізувати будь-який проект, який вони могли б обрати, - ще до того, як вони визначаться з конкретним вибором. Удосконалення наукової техніки веде, на думку Х. Ортеги-і-Гассета, до виникнення унікальної проблеми сучасності: відмирання та зникнення у людини здатності уявляти і бажати цієї первинної та вродженої якості, яка виносить на перше місце пояснення процесу створення людських ідеалів.

Мартін Гайдеггер у «Питанні про техніку» спростовує твердження, що техніка виступає нейтральним засобом у руках людини. Розмірковуючи щодо сутності техніки, філософ обґрунтовує тезу, відповідно. до якої вона не обмежена рамками вузькотехнічного та намагається розглядати сучасну техніку в межах більш широкого контекст. «Техніка - не тільки засіб для досягнення цілей» [129, с. 224].

Техніка сьогодення відрізняється особливим характером процесу «розкриття». Витягуючи, переробляючи, накопичуючи, розподіляючи, перетворюючи те, що раніше було невідомим техніка змінює вигляд навколишньої природи. Зі зміною способу розкриття істини, техніка вносить корективи до сприйняття природи людиною.

М. Гайдеггер стверджує, що технічний прогрес чинить згубний вплив не лише на навколишнє середовище, але й на сприйняття людиною світу. Навіть більше, техніка, а не природа, стає середовищем проживання людини.

Також слід згадати про критику технократичного оптимізму, що знайшла своє відображення в низці художніх творів, наприклад, антиутопіях – «Утопія 14» К. Воннегута, «451 за Фаренгейтом» Р. Бредбері, «О, чудовий новий світ» О. Хакслі, «1984» Дж. Оруела та ін.

Технократизм - напрям в політичній думці, який стверджує, що суспільство може повністю регулюватися принципами науково-технічної раціональності; її носіями є техніки, інженери і вчені (технократи), до яких від підприємців і політиків має перейти влада на підприємствах і в суспільстві в цілому, виник, як уже згадувалося, на початку ХХ століття.

На наш погляд, у визначенні технократизму необхідно відображати як теоретичну, так і методологічну специфіку досліджуваного феномену, відповідно, нами він визначається як напрям політичної думки, що сформувався на початку ХХ століття на основі розповсюдження в суспільно-політичних концепціях принципу технологічного детермінізму, за яким техніка і технологічні зміни спричиняють докорінне переформатування політичної реальності, появу нових акторів та

формування якісно відмінного типу політичних процесів, перебіг яких визначається превалюванням ролі знань та технологій.

«Батьком технократизму» називають Т. Веблена. Втім, деякі технократичні ідеї висловлювалися і О. Богдановим, який у статті «Філософія сучасного дослідника природи» 1909 року ввів в обіг термін «технічна інтелігенція».

С. Макєєв виділяє кілька етапів у розвитку доктрини технократизму. На його думку, слід виділити класичні, неокласичні та постнеокласичні концепції технократизму [72].

Перші датуються кінцем XIX - початком XX століть. Основними представниками класичного технократизму були «батько технократизму» Т. Веблен, творець концепції «бунту інженерів» і автор теорії «революції управлінців» («менеджеріальної революції») Дж. Бернхем, а також ряд їхніх послідовників. У класичних концепціях технократизму окремі теоретичні погляди попередників технократів знайшли свою цілісність, концептуальну завершеність, були сформульовані базові цінності, в значній мірі збереглися на всіх наступних етапах еволюції технократичної традиції політичної думки.

Проте до 50-60-х рр. XX століття стає очевидним, що «бунт інженерів», як і «революція управлінців» не відбудуться, що, на думку С. Макєєва, могло б стати загрозою ідеалам технократизму. Та навпаки, ідеї про перехід влади до висококваліфікованих професіоналів (інженерів, менеджерів) ставали все більш популярними, отримали нове звучання в умовах індустріального суспільства та оформилися в концепції неокласичного етапу технократизму.

Найбільш відомими теоретиками цього етапу С. Макєєв називає Р. Арона, У. Росту, Дж. Гелбрейта та інших. Вони прагнули поєднувати процеси ліберальної демократії (права людини, політичні свободи, гуманістичні цінності і т.д.) з досягненнями науково-технічного прогресу, які ведуть до тотальної індустріалізації і до появи нової олігархії в особі капіталістів і техноструктури. На основі зазначених особливостей, ці концепції С. Макєєв вважає за доречне розглядати не як

технократичні в чистому вигляді, але як такі, що включають в себе значні технократичні елементи. Із аргументацією дослідника можна частково погодитися, втім у своєму дослідженні ми розглядаємо дані теорії як технократичні, адже питання про вплив технологічних чинників на процес функціонування та управління суспільно-політичними процесами в них посідає ключову роль.

У концепціях неокласичного етапу технократизму, за С. Макєєвим, були відображені принципи індустріального суспільства, надзвичайно важливі для самоідентифікації технократів в нових умовах: приватна власність як основа техніко-економічного зростання, особистої свободи та захисту соціального порядку; бізнес як двигун науки, техніки, виробництва і соціального прогресу в цілому; менеджеризм як провідна форма економічного і політичного управління; відсутність у суспільстві домінуючих соціально-політичних груп і теорій, крім технократії і технократизму; деідеологізація суспільної життєдіяльності, яка знімає гостроту соціальних протиріч і конфліктів.

Постнеокласичний етап еволюції концепцій технократизму формувався в 70-х рр. XX ст. на базі теоретичних розробок про постіндустріальне суспільство Д. Белла, Е. Тоффлера, П. Дракера, М. Кастельса та інших, в рамках так званої, «нової технократичної хвилі». Категорія «постіндустріальне суспільство» була центральною в технократичних концепціях цього періоду.

Утім, типологізація еволюції технократизму, запропонована С. Макєєвим має низку недоліків. Зокрема, значна частина виокремлених дослідником характеристик названого ним неотехнократичного періоду, насправді, не може бути використаною для окреслення особливостей виключно технократичних теорій другої половини XX століття, а відноситься і до специфіки доробку представників класичного етапу. Окрім того, поділ дослідником технократичних теорій другої половини XX століття на неотехнократизм та постнеотехнократизм є штучним перенесенням характеристик розглянутих ним теорій як індустріальних та постіндустріальних, що не враховує власне технократичних компотентів зазначених концепцій.

Відповідно, ми вважаємо за доцільне використання бінарного поділу етапів розвитку технократизму у XX столітті. Отож, нами виокремлюються два етапи у розвитку цього напрямку політичної думки, а саме класичний технократизм (Т. Веблен, Дж. Бернхем, А. Берлі, Г. Мінз, С. Чейз, Р. Тагвелл та ін.) та неотехнократизм (Р. Арон, У. Ростоу, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, Е. Тоффлер, П. Дракер, Й. Масуда, А. Турен, Ф. Машлуп, Г. Маклюен, Дж. Несбіт та ін.). Перший ми розглядаємо на основі доробку Т. Веблена і Дж. Бернхема, а другий - Р. Арона, У. Ростоу, Дж. Гелбрейта, Д. Белла, Е. Тоффлера, П. Дракера та Й. Масуди. Зазначений розподіл, на нашу думку, відображає реальну трансформацію технократизму протягом минулого століття, адже усі зазначені теорії неотехнократизму, так чи інакше, відображають ревізію поглядів класиків технократичного вчення Т. Веблена та Дж. Бернхема. Хоча серед науковців існує думка про те, що виникнення неотехнократизму слід датувати 80-ми роками XX століття, пов'язуючи еволюцію технократизму із гуманізацією сприйняття ролі техніки у суспільстві, у даному дослідженні доводиться, що неотехнократизм бере свій відлік від ідей теоретиків індустріального суспільства. Гуманізація техніки у контексті технократичної доктрини відіграє вагому роль, втім наше дослідження фокусується насамперед на політичному вимірі концепту технократії та особливостях його еволюції протягом XX століття. Відповідно, періодизацію розвитку технократизму, на наш погляд, варто здійснювати на основі трансформації його основних положень щодо зміни політичної ролі технократів та їх впливу на здійснення влади.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Отже, хоча витoki ідей технократизму сягають далекого минулого,- від ідеї влади експертів у «Державі» Платона, до вчення К. А. Сен-Сімона, про виникнення відповідного напрямку досліджень проблем політичного врядування можна говорити лише на початку ХХ ст., коли з'являється швидко зростаючий прошарок технічних фахівців, а технократія формується як рух та ідеологія, як доктрина, що претендує на загальносуспільне значення.

Серед ключових теоретичних передумов технократизму як напрямку політичної думки у дослідженні виокремлюються соціал-утопічні доктрини (Платон, Ф. Бекон, Т. Кампанелла, О. Конт, К. А. Сен-Сімон та ін.), роботи апологетів марксизму (К. Маркса та Ф. Енгельса), положення школи наукового управління (зокрема розкриті в роботах Ф. Тейлора і Г. Форда), а також ідеї представників філософії техніки (Е. Каппа, Е. Юра, Ф. Дессауера, Л. Мемфорда, Х. Ортега-і-Гассета, М. Хайдеггера).

Для методологічної основи дослідження були використані історичний, структурно-функціональний, системний та порівняльний підходи, а також принцип технологічного детермінізму. Останній відіграє значну роль у розумінні специфіки технократизму та розглядається як теоретико-методологічна установка, що виходить із вирішальної ролі техніки і технології в розвитку суспільно-політичних структур.

У першому з існуючих визначень, запропонованому В. Смітом, ідеться про технократію як характеристику раціоналізованої індустріальної демократії, у подальших рефлексіях з цієї теми немає єдиного підходу до розуміння сутності даного терміну. Розкриття сутності технократизму як категорії у дослідженні було здійснено через уточнення понятійної бази, зокрема концептів «раціональність», «експерт», «техніка», «технократ», «технобюрократ», «технократизм». Технократизм визначається як напрям політичної думки, що сформувався на початку ХХ століття на основі розповсюдження в суспільно-політичних концепціях принципу технологічного детермінізму, за яким техніка і технологічні зміни

спричиняють докорінне переформатування політичної реальності, появу нових акторів та формування якісно відмінного типу політичних процесів, перебіг яких визначається превалюванням ролі знань та технологій.

Відлік технократизму ведеться від теоретичного доробку Т.Веблена, хоча існують і альтернативні теорії, що віддають роль «батька технократизму» К. А. Сен-Сімону, котрого втім більш доречно характеризувати у ролі одного з «китів», на основі творчості яких сформувався досліджуваний напрям у політичній думці.

С. Макєєв виділяє три етапи у розвитку доктрини технократизму: класичний, неокласичний та постнеокласичний. Проте, зазначена періодизація має низку недоліків, зокрема, можна стверджувати про штучний характер виділення дослідником третього із вищезгаданих етапів, на основі перенесення розподілу аналізованих концепцій на індустріальні та постіндустріальні. Натомість у дослідженні відстоюється точка зору, щодо доцільності двохетапного поділу розвитку технократизму у XX столітті.

Класичний технократизм включає доробок Т. Веблена і Дж. Бернхема, а неотехнократизм охоплює концепції Р. Арона, У. Ростоу, Дж. Гелбрейта, Д. Белла, Е. Тоффлера, П. Дракера, Й. Масуди. Сутність та специфіка кожного з етапів розкривається у дослідженні на основі аналізу технократичної складової трактування проблем політики в рамках теорій, що їх складають.

РОЗДІЛ 2. КЛАСИЧНІ ТЕОРІЇ ТЕХНОКРАТИЗМУ В ПРОБЛЕМАТИЦІ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Концептуалізація технократизму стала результатом революційних змін як ролі технологічного фактору у виробничих процесах, так і сфери його дії. Саме початок XX століття став періодом, коли можна уже з впевненістю говорити про початок технологізації політики – вплив технологій та їх матеріалізованих форм на перебіг політичних процесів ще ніколи не мав настільки масштабного характеру. Зазначені явища не могли залишитися поза фокусом досліджень науковців, що й стало причиною формування дискурсу технократизму, який аналізував економічні, соціальні та політичні наслідки формування нової реальності, де влада техніків уже переставала бути виключно проектом, а ставала реальністю. Фундаторами цього напрямку суспільно-політичної думки стали Торстейн Веблен та Джеймс Бернхем, котрі намагалися запропонувати альтернативний соціалістичним та капіталістичним ідеологіям шлях розвитку спільнот.

Торстейна Веблена називають засновником інституціоналізму, він став фундатором нового методологічного прийому в аналізі суспільних явищ – технологічному детермінізму. Для нашого дослідження його теоретична спадщина складає інтерес, тому що Т. Веблен також вважається «батьком технократизму», адже сформульована ним ідея здійснення інженерами «революційного перевороту» і їх подальшого контролю над «індустріальною системою» стала наріжним каменем технократичної ідеології.

Вільям Акін стверджує, що Т. Веблен вірив у можливість практичної реалізації технократичного перевороту, – він розглядав проект «технічного альянсу» Г. Скотта (одного з фундаторів технократичного руху в США) як необхідний перший крок до утвердження контролю інженерів. Вебленівська віра у спроможність технічного класу до соціальної реконструкції пов'язана зі зростанням ролі інженерного фаху на початку XX століття [114, с. 26].

Т.Веблена до наших днів вважають однією з визначних постатей американської суспільної думки, але за життя його спіткала доля невизнання з боку офіційної академічної науки.

Суть концепції Т. Веблена знайшла відображення в його роботах «Теорія ледарського класу. Інституційна економіка» (1899 р.), «Теорія ділового підприємства» (1904 р.), «Інстинкт майстерності і стан промислової техніки» (1914 р.), «Вища освіта в Америці: меморандум про керівництво бізнесменів університетами» (1918р.), «Місце науки в сучасній цивілізації та інші нариси» (1919 р.), «Привілейовані групи і стан промислової техніки» (1919 р.), «Інженери і система цін» (1921 р.), «Абсентеїстська власність і підприємництво в новий час. Американський варіант» (1923 р.), «Нариси сучасної мінливої системи» (1934 р.).

Найбільш відомою роботою, яка принесла йому популярність, була «Теорія ледарського класу», в якій, як і в «Вищій освіті в Америці» (спочатку, згідно задуму автора, ця робота мала підзаголовок «Дослідження з тотальної порочності»), Т. Веблен на матеріалі середовища, в якому він сам жив, робить «саркастичне викриття комерціалізованої масової свідомості і марнотратного «паразитичного споживання» великої буржуазії, бюрократизації системи освіти, вторгнення утилітарно-прагматичних принципів бізнесу в науку і культуру» [39, с. 11]. Як відзначає у роботі «Філософи від світу цього» Р. Хайлбронер, після появи в 1899 році «Теорії ледарського класу», Веблен «отримав репутацію, - нехай швидше репутацію сатирика» [130, с. 287].

Учення Т.Веблена - одна з найбільш розгорнутих спроб в першій половині століття створити теорію суспільного розвитку, яка ґрунтувалася б на детермінізмі технологічного фактору. Д. Секлер пише, що неможливо зрозуміти теорію Т. Веблена без первинної спроби зрозуміти його проблему, яку можна описати як протистояння вільної волі детермінізму. Причому, як зауважує дослідник, наслідком цього протистояння стало те, що можна фактично говорити про дві взаємовиключні теорії Т. Веблена [188].

Т. Веблен виступив з докором політичної економії в тому, що вона перетворилася на науку про багатство, причому у вузькому, грошовому сенсі. Згідно його думки, неправильним було те, що протягом тривалого часу ця наука не брала в достатній мірі до уваги людську поведінку та її закономірності. Крім того, Т. Веблен критикував використання в такому аналізі модель людської поведінки, а саме утилітаристську концепцію гедонізму, в якій основною метою економічного життя є індивідуальний прибуток.

«Суспільство у філософії утилітаризму - це алгебраїчна сума індивідумів, а інтерес суспільства - сума інтересів індивідумів. Звідси випливає, що сума індивідуальних прибутків є прибуток суспільства і що, переслідуючи свої інтереси накопичення, індивідум служить колективним інтересам суспільства» [118, с. 33]. На думку Т. Веблена, є величезна кількість фактів, які доводять хибність припущень подібного роду, адже слідування особистим інтересам не обов'язково збігається з інтересами суспільства.

Розкриття сутності поведінкового аспекту займає значне місце в його теорії, за специфіку трактування суспільного розвитку Дж. Діггінс називає Т. Веблена швидше дарвіністом, ніж діалектиком. Дійсно, соціально-економічні, і, як наслідок, політичні погляди Т. Веблена іноді пов'язували з ім'ям К. Маркса. Очевидно, що він був знайомий з працями К. Маркса, але висновки, до яких приходив Т. Веблен, навпаки, багато в чому діаметрально протилежні їм.

Перебуваючи на позиціях переконаного прихильника теорії еволюції природи Ч. Дарвіна, Т. Веблен формулює принципи взаємозв'язку і взаємозумовленості всіх суспільних відносин, включаючи економічні, соціальні, психологічні та політичні. Відповідно, і осягнення аргументації дослідника щодо необхідності побудови технократичного проекту політичного устрою, вимагає послідовного розкриття особливостей трактування еволюції суспільних відносин у концепції Т. Веблена.

Вихідними для трактування специфіки формування та еволюції інститутів, зокрема і політичних, є так звані інстинкти, котрі Т. Веблен характеризує як основні фактори, що визначають дії людини. Він вказував на п'ять головних інстинктів:

«майстерності», «батьківський», «цікавості», «войовничий» і «егоїстичний», або «користолюбство» [118]. Різні комбінації інстинктів, на думку Т. Веблена, утворюють «соціальні звички». Перші три інстинкти він розцінює як позитивні звички, які збігаються з інтересами суспільства. Цим інстинктам Т. Веблен протиставляє звички з домінуючими в них войовничими і егоїстичними інстинктами, які ведуть до поширення користолюбства, виникнення відносинам ворожнечі у суспільстві та суперечать суспільним інтересам.

Усі вищезгадані звички створюють моделі мислення, загальні принципи поведінки. Суспільні інститути, у свою чергу, постають як втілення цих звичок поведінки, звичаїв. Розвиток суспільства у трактуванні Т. Веблена постає в якості результату конфлікту типів соціальних звичок.

Т. Веблен також говорить про суперечність в існуванні інститутів і середовища, в якій вони перебувають. Оскільки інститути - результат процесів, які мали місце у минулому, вони є пристосованими до обставин минулого більшою мірою, ніж до обставин сьогодення, тому часто вступають у протиріччя з вимогами теперішнього часу. Т. Веблен вважає, що «життя людини в суспільстві точно так само, як життя інших видів, - це боротьба за існування, а отже, це процес відбору і пристосування. Еволюція суспільного устрою є процесом природного відбору соціальних інститутів» [24, с. 188].

Подальший розвиток суспільних інститутів та людської природи, як і досягнутий у цьому прогрес, на думку Т. Веблена, можна у загальному вигляді звести до процесу природного відбору найбільш пристосованого до тогочасних умов способу мислення та вимушеного пристосування людини до оточення, що поступово змінюється з розвитком спільноти та суспільних інститутів, в умовах яких плине людське життя.

Соціальні інститути в теорії Т. Веблена, у такий спосіб, не тільки самі виступають у ролі результату процесу відбору і пристосування, на підставі якого формуються переважаючі або панівні типи відносин і духовна позиція суспільства,

але і є специфічними способами його існування, що утворюють відповідну систему суспільних відносин і виступають дієвим чинником цього відбору.

Згідно з уявленнями Т.Веблена, неможливим видається те, щоб такий процес відбору і пристосування наздогнав поступово мінливі обставини, в яких у даний момент перебуває суспільство, оскільки зовнішнє середовище суспільного життя, під дією якого відбувається пристосування і проводиться відбір, перебуває в стані постійної зміни, таким чином кожен наступний стан суспільства, не встигнувши досягти стану стабільності, відразу набуває тенденцію до старіння. У той час, коли суспільство зробило крок у своєму розвитку, цей крок відображає собою чергову зміну ситуації, яка вимагає нового пристосування, що в свою чергу тягне за собою потребу нового кроку і т.д.

У «Теорії ділового підприємства» Т. Веблен також пише про один з найважливіших для сучасної економічної системи інститут - інститут власності. Він каже, що ідея прав власності відноситься до таких стереотипів мислення, які передавалися з покоління в покоління. Загальною основою цієї ідеї служать «вигода» і «звичка». Сам характер прихильності власника до своєї власності є консервативним і в деякій мірі умовним.

«Мотив, що лежить в основі власності, - суперництво; цей же мотив суперництва, на базі якого виникає інститут власності, залишається дієвим у подальшому розвитку цього інституту і в еволюції всіх тих рис соціальної структури, до яких власність має відношення» [24, с. 205], - пише Т. Веблен в «Теорії ледарського класу». Цей мотив, згідно з твердженнями Т. Веблена, має визначальний вплив на розвиток суспільних інститутів, адже так чи інакше, більшість з них пов'язана з інститутом власності в тій чи іншій його формі.

Першою стадією розвитку інституту власності є придбання шляхом прямого захоплення та звернення на свою користь, наступна стадія - стадія організації виробництва, коли внаслідок розвитку людської спільноти до більш високого рівня виробництва та економічної самостійності, власність починає цінуватися як свідчення переваги її власника в силі над іншими індивідами в межах спільноти.

«В абсолютній хронології інститут власності, безсумнівно, є давнім, але він молодий у порівнянні з такими інститутами, як кровні зв'язки, держава або безсмертні боги» [23, с. 195]. Але в той час, коли інші традиційні норми занепадають, цей інститут, згідно з твердженням Т. Веблена, висувається на перше місце.

Право власності, як вважає Т. Веблен, не є універсальним і всеосяжним, але в той же час варто сказати, що воно охоплює діяльність цивілізованих людей і панує над нею куди більш вільно і широко, ніж будь-яка інша основа їх вчинків, і в більш значних масштабах, ніж у минулому. «Фінансові стандарти проникають в сферу найстаріших інститутів типу кровної спорідненості, громадянства, церкви, так що обов'язки, які накладаються на людину тим чи іншим з цих інститутів, тепер можуть бути оцінені і виконані за допомогою грошових платежів, хоча поняття про фінансове виконання зобов'язань досить віддалене від ідей і менталітету, на яких спочатку ґрунтувалися ці зобов'язання і зв'язки, що їх визначають» [23, с. 197].

Внаслідок звичаю підходити до розгляду всіх життєво важливих питань з позиції бізнесу, тобто через призму прибутку і збитків, важелі правління суспільними справами потрапляють до рук бізнесменів. «Тим самим сучасна політика є не що інше, як політика бізнесу, навіть крім зловісного вживання цієї тези до явища, яке з огидою називають «корумпованою політикою»» [23, с. 197]. Це твердження, на думку Т. Веблена, відноситься і до зовнішньої, і до внутрішньої політики. «І законодавство, і поліцейський нагляд, і здійснення правосуддя, і військова, і дипломатична служба - все це має пряме відношення до ділових зв'язків і фінансових інтересів, і лише побічне - до інтересів людини. І хоча весь цей державний апарат покликаний здійснювати захист людського життя та особистої свободи, його функціонування значною мірою має відтінок фінансового підприємства» [23, с. 198]. Інститут власності є одним з визначальних факторів розвитку сучасної політичної системи.

Важливе місце в соціально-політичній концепції Т. Веблена займає історія розвитку суспільства. У книзі «Теорія ледарського класу» він виділяє дві фази в

розвитку людських спільнот - «миролюбну» («миролюбне дикунство») і «хижацьку». Характеристикою першої є невеликі первісні групи людей, по суті своїй не агресивні, які переважно ведуть осілий спосіб життя. На цій стадії люди зайняті в основному мирною виробничою діяльністю. «Яку б форму не приймало економічне суперництво між членами такої групи, воно стосуватиметься головним чином корисності членів спільноти у трудовій діяльності. У той же час спонукання до суперництва не велике, а сфера його проявів обмежена» [24, с. 154].

Суперництво у вищезгаданому фрагменті пов'язане з розвитком одного з людських інстинктів, які виділяє Т. Веблен, а саме - «інстинкту майстерності», під яким він розуміє схильність до ефективних дій. Людина наділена схильністю до роботи, яка приносить результати і відчуває неприязнь до даремних зусиль. Інстинкт майстерності з розвитком суспільних відносин виливається в суперництво і демонстрацію перед іншими своєї сили.

Під час того, як відбувається перехід від миролюбної стадії до хижацької, умови суперництва піддаються змінам. Мотиви, які спонукають людину до дії, стають більш чіткими і наполегливими, і, разом з цим, сама можливість суперництва значною мірою збільшується. Агресія на цьому етапі служить для того, щоб зайняти почесне місце в суспільстві, фактично, вона стає загальноприйнятою формою дій, гідним способом самовираження. Згодом, отримання матеріальних благ за допомогою захоплення починає вважатися більш гідним, ніж за допомогою фізичної праці.

Т. Веблен стверджує: якщо ми спробуємо розібратися в суті первісного значення поняття «почесний», відкинувши вторинні однорідні поняття, то прийдемо до того, що воно не означає нічого іншого, окрім затвердження переважаючої сили; «почесне», таким чином, за своїм значенням близьке до «грізності», а «достойність» - до «сили». Прикладом, що підкріплює таку точку зору, може служити схильність до використання образів більш кровожерливих тварин і полюючих хижих птахів у геральдичних зображеннях.

З розвитком суспільних відносин, відбуваються зміни загальноприйнятих настроїв групи, так, під час переходу до хижацької фази розвитку, хижацтво, тяга до боїв, розрахунків на боротьбу починають переважати в уявленнях про життя суспільства. Звідси, робить висновок Т. Веблен, основна і найбільш істотна відмінність між миролюбною і хижацькою фазами розвитку - відмінність у свідомості людей.

Існує, на думку Т. Веблена, і так звана квазімиролюбна стадія. Її характерною рисою є офіційне дотримання миру і порядку. Але на цій стадії в житті суспільства «існує занадто багато елементів примусу і класового антагонізму, щоб називати її миролюбною в повному розумінні цього слова» [24, с. 183]. Т. Веблен пропонує ще одну назву для цієї стадії-«стадія статусу», цей термін, на його погляд, підсумовує спосіб встановлення відмінностей між людьми на даному рівні розвитку. Ця стадія статусу характеризується не в останню чергу «законом соціального статусу», який так чи інакше присутній і в сучасних умовах у вигляді схильності людей звертатися до позиції панування і особистого підпорядкування.

Т. Веблен стверджує, що проявом як панування, так і особистого служіння є хороші манери, які є символічними пережитками минулого. Вони значною мірою «є вираженням відносин статусу - мовою жестів, що символічно виражає панування, з одного боку, і підпорядкованість - з іншого» [24, с. 189]. Отож скрізь, де має місце наділений ознаками хижацького складу розуму спосіб життя, слідування всяким педантичним особливостям в поведінці має вкрай важливе значення. Остаточне формулювання, у вигляді якого такі правила поведінки служать законом для нижчих верств, їм додає панівний клас.

Квазімиролюбна стадія характеризується, як уже згадувалося, системою рабства і статусу, з часом же вона переходить в миролюбну виробничу стадію з найманою працею і грошовою оплатою.

У своєму есе «Деякі забуті точки в теорії соціалізму» Т. Веблен доводить, що політичні організації, як і індустріальні, мають своє походження у військовій системі правління. Але, говорить він, в той час, як розвиток індустрії наразі

спрямований до системи «вільних контактів», цього не можна сказати про тенденції у розвитку політичних організацій. «Система статусу фактично є системою підпорядкування особистому авторитету,- установок і класових розбіжностей, привілеїв та імунітетів; система конституційного правління, що особливо помітно на прикладі людей демократичних традицій та мислення, є системою суб'єктивації волі соціального організму, що знаходить своє вираження в об'єктивному законі» [197, с. 404].

Т. Веблен також зауважує, що кілька суспільних інститутів можуть виступати в якості результату дії одних і тих же економічних сил, що призводить до одночасного їх виникнення. Зокрема це стосується, так званого, ледарського класу («leisure class») і зародження власності. У межах нашого дослідження необхідним є з'ясування сутності цих інститутів.

Т. Веблен демонструє, що інститут ледарського класу «з'являється поступово під час переходу від первісного дикунства до варварства, або, точніше, під час переходу від миролюбного до послідовно войовничого укладу життя» [24, с. 199]. Він вважає, що умовами, необхідними для появи дозвільного класу, є: хижацький уклад життя суспільства, тобто чоловіки, які становлять новосформований ледарський клас, мають засвоїти звичку завдавати збитків за допомогою застосування сили і хитрощів; легкі умови здобуття коштів для підтримки життя з метою звільнення значної частини суспільства від постійної участі в праці за заведеним розпорядком. «Інститут ледарського класу розвивається з започаткованого раніше розмежування видів діяльності, відповідно, до якого одні види почесні, а інші - ні» [24, с. 200]. Згідно з цим давнім розмежуванням, говорить Т. Веблен, почесні види занять - ті, які можна віднести до розряду доблесної діяльності, непочесні - необхідні повсякденні заняття, які не містять відчутного елементу доблесної діяльності. Цю думку, посилаючись на Т. Веблена, пізніше у своїх роботах поділяє і Дж. Гелбрейт.

Т. Веблен твердить, незважаючи на те, що розмежування видів занять, про які він говорить, здається формальним і несуттєвим, навіть у його час воно продовжує

зберігатися у вигляді безлічі укорінених забобонів, про що свідчить, на його погляд, «звична відраза до лакейських видів занять. Це - розмежування особистого порядку, розмежування переваги і підпорядкування» [24, с. 204].

«Інститут ледарського класу, - каже Т. Веблен, - отримує свій найбільший розвиток у пізні періоди існування варварської культури, наприклад, у феодальній Європі чи феодальній Японії» [24, с. 209]. Відмінності між класами в рамках таких суспільств дотримуються чітко, а однією із класових особливостей є розрізнення видів діяльності, належних окремим класам. Відповідно, сама форма політичного врядування у такому разі будується на фундаменті чіткої ієрархізації спільноти.

Верхні прошарки суспільства, як стверджує дослідник, за звичаєм звільняються від занять у виробництві або залишаються від них осторонь, вони повинні займатися лише закріпленими за ними «почесними» заняттями, серед яких головним є військова справа, на наступному місці знаходиться священнослужіння. На етапі варварства, вважає Т. Веблен, у разі якщо суспільство не відрізняється войовничістю, функція священнослужителя може переміститися на перше місце, зміщуючи на другий план «ратну функцію».

Саме незайнятість представників верхніх шарів суспільства у виробничій діяльності є головним індикатором їх високого становища. У більш пізній період відбувається диференціація ледарського класу. Серед усіх невиробничих видів занять, які складають панівний клас на даному етапі розвитку суспільства, відповідно, до думки Т. Веблена, можна виділити наступні сфери: управління, військову справу, релігію, спорт і розваги. До того ж не випадковим є саме ранжування у згаданому порядку, саме управлінська функція є найбільш ваговою та почесною.

Т. Веблен вважає, що на різних стадіях розвитку суспільства «правління і війни, принаймні часково, здійснюються для грошового прибутку тих, хто в них бере участь, але це - прибуток, одержуваний почесним способом: захопленням та оберненням на свою користь» [24, с. 219]. Звідси, можна ще раз продемонструвати, що управління та військова справа не належать до переліку сфер зайнятості людини,

які зневажаються людьми, що займають вище становище, основним і безперечним доказом чого є дві вищенаведені Т. Вебленом характеристики - захоплення і звернення на свою користь, які він відносить до безперечних ознаками хижацьких занять.

Але до агресивних зусиль, з розвитком суспільних відносин, приєднується ще один почесний спосіб отримання матеріальних цінностей - успадкування їх від інших, тобто отримання пасивним чином, хоча безсумнівними залишаються почесні, здобуті «проявом надзвичайних хижацьких схильностей на війні або квазіхижацькі здібності у державному управлінні» [24, с. 223].

Ледарський клас, крім вищезгаданого, володіє ще однією важливою особливістю - надмірним споживанням, яке стає можливим, оскільки його представники, виходячи з права власності на засоби виробництва, привласнюють собі більшу частину створеного суспільством продукту. Т. Веблен підкреслює той факт, що споживання панівного класу вступило в протиріччя з інтересами суспільства в цілому. Для того, щоб описати цей феномен, він вводить термін «марнотратне споживання». Зазначена проблема носить не лише економічний, але і політичний характер – панування ледарського класу не має значної підтримки у суспільстві.

Оскільки велика власність означає високий престиж, становище в суспільстві, представники класу власників постійно прагнуть демонструвати своє багатство. «Багатство або владу треба зробити очевидними, бо повага виявляється тільки після демонстрації доказів» [24, с. 245]. Так, свідченням продуктивної праці виступає її матеріальний продукт - зазвичай ним є який-небудь предмет споживання.

І. Агапова акцентує увагу на тому, що категорія «заздрісного порівняння» відіграє в системі Т. Веблена дуже важливу роль. Ця категорія використовується не тільки для пояснення схильності людей до престижного споживання, але також прагнення до накопичення капіталу; власник менших за розмірами статків відчуває заздрість до капіталіста з більшими статками і прагне наздогнати його; після досягнення бажаного рівня з'являється прагнення перегнати інших і т.д. Що

стосується престижного споживання, то воно, на думку Т. Веблена, веде до неправильного застосування продуктивної енергії і, в кінцевому рахунку, до втрати реального доходу для суспільства. «Демонстративна марнотратність» яка, згідно з уявленнями Т. Веблена, стає характерною властивістю ледарського класу, фактично є причиною безлічі проблем у суспільстві.

Т. Веблен критикує систему цінностей ледарського класу. Він вважає, що ідеологія «ледарського класу» чинить шкідливий вплив на інші верстви суспільства. Особливо це стосується низької престижності фізичної праці, не в останню чергу пов'язаної з відношенням до неї представників класу власників, які, як уже згадувалося, вважають негідними види занять, пов'язані з нею. Цим уявленням ледарського класу властивий консерватизм, оскільки він зацікавлений у непорушності своїх привілеїв, в збереженні існуючого порядку. На думку Т. Веблена, функцією ледарського класу в суспільній еволюції є затримка руху та консервація всього застарілого. Тому ледарський клас Т. Веблен ще називає «чинником соціальної інерції».

Однією з причин того, що ледарський клас є одним з тих, що найменш пристосований до вимог подальшого розвитку і реорганізації інститутів, є те, що він знаходиться у вигідному становищі, яке дозволяє йому не відчувати на собі тиску пануючих у тогочасному суспільстві економічних потреб. Крім того, зауважує Т. Веблен, такий опір змінам є відносно панівного класу інстинктивним, він пов'язаний з відразою до чогось, що являє собою відхід від загальноприйнятої норми, для представників цього класу будь-яка зміна в способі мислення неминуче викликає роздратування. «Консервативність як характерна риса вищих верств відповідає зовнішнім пристойностям, а новаторство, навпаки, є вульгарним, явищем, властивим низам» [24, с. 254], - констатує Т. Веблен.

Вплив способу життя ледарського класу є фактом очевидним, фактично, його приклад носить розпорядчий характер. Унаслідок цього, відбувається посилення опору інших верств суспільства, що швидше закріплює прихильність до успадкованих від минулого покоління інститутів, ніж приймає будь-яке

нововведення. Спосіб життя панівного класу є тягарем для суспільного виробництва і гальмує його розвиток. Відповідно, подальший розвиток постає для Т. Веблена можливим лише у випадку зміни правлячої еліти.

Оскільки особливості тогочасного розвитку як суспільства в цілому, так і держави, на думку Т. Веблена, обумовлені капіталістичним способом виробництва, саме його трансформація має започаткувати зміни в політичній системі суспільства.

Головними елементами капіталістичного способу виробництва Т. Веблен вважав машинне виробництво і систему капіталістичного підприємництва, які в термінології дослідника називалися «індустрією» (при цьому він робить акцент, що промисловість слід розуміти насамперед в технічному сенсі) і «бізнесом». Т. Веблен вважав, що таке розділення економічної структури суспільства на класи можна провести на підставі того, якій з двох різних цілей економічного розвитку суспільства вони покликані служити. Він називає їх «інститутами придбання» і «інститутами виробництва» або ж «фінансовими» і «виробничими» інститутами, які відповідають або заздрісному, або незаздрісному інтересу. Аналізуючи взаємовідносини між цими інститутами, Т. Веблен неодноразово відмічає різницю у цілях, які вони переслідують.

Оскільки він розглядає політику, насамперед як бізнес, і приходять до висновку про різноспрямованість політики (як мінімум, у її сучасному вигляді) та індустрії. «Право держави на примусове відчуження приватної власності та право на оподаткування...вказують на певні напрями розвитку політичних функцій суспільства в частині, що стосується індустріальної системи. Мета пропагандистів - потопити промислову спільноту в спільноті політичній; чи можливо навіть краще, - ототожнити обидві спільноти; але завжди з наполяганням на необхідності оформлення політичної організації в якості правлячої» [171, с. 405].

За словами Р. Хайлбронера, уяву Т. Веблена захопила машина: «суспільство бачилося йому підлеглим машині, заручником породжуваних нею стандартів і регулярних виробничих циклів; воно підлаштовується під насаджувані нею акуратність і точність» [197, с. 293]. Для управління машинною технологією

необхідними були технічні знання та раціональне мислення. Капітани індустрії зорієнтовані на захоплення якомога більшої частини індустріальної системи для розширення власних владних повноважень, а відповідно не є зацікавленими у її раціональному використанні та впровадженні раціональності як такої в механізм функціонування суспільно-політичних інститутів. Вони намагаються законсервувати існуючу вигідну для них систему, спричиняючи її деформування під тиском змін, що не отримують відповідної об'єктивації політичної волі керівного прошарку суспільства задля забезпечення її розвитку.

В умовах капіталістичної «індустріальної системи» ще більше поглиблюються наслідки паразитичного характеру існування можновладців. З розвитком суспільства, як капіталіст-власник епохи раннього капіталізму, так і менеджери в період панування монополій виконують функцію організації та управління виробництвом, тобто, фактично, є «капітанами виробництва» («капітанами індустрії»). Варто звернути увагу на дане твердження, адже подальші концепції технократизму, розглянуті у нашому дослідженні, відводять саме менеджерам, або ж управлінцям, роль авангардного, а не політично інертного, прошарку. Проте варто зауважити, що у даному контексті дослідник має на увазі швидше менеджерів як тих управлінців, які не мають відношення до виробництва, а, відповідно, і застосування технічних знань, та він також, як уже зазначалось, аналізує роль у майбутніх суспільно-політичних трансформаціях інженерів-менеджерів, котрі розглядаються як соціальна об'єктивація майстерності, наукової раціональності та ефективності.

Т. Веблен вважає, що звичай бізнесу склалися під спрямовуючою і вибірковою дією уже згадуваних законів хижацтва і паразитизму. В сучасній капіталістичній індустріальній системі властивий людині «інстинкт майстерності» вступає в протиріччя з орієнтацією бізнесу на грошовий прибуток і «психологією підприємництва», конкурентною боротьбою і т.д. Наслідком цього виступає глибоке протиріччя між «індустрією» і «бізнесом», оскільки метою «індустрії» є максимальна продуктивність, «бізнесу» - виключно прибуток, до того ж остання

нерідко виступає причиною криз у виробничій системі – як перевиробництва, так і штучного створення дефіциту.

З розвитком економіки, головною рисою капіталізму постає широке використання кредиту, на основі чого виникає «абсентеїстська власність». Термін «абсентеїстська» («відсутня», «невловима») власність у трактуванні Т. Веблена позначає відділення власності від управління і керівництва промисловим виробництвом. Ця власність представлена капіталістами, які не беруть участі в управлінні своїм підприємством, отже, у створенні готового продукту, зайняті різноманітними спекулятивними операціями, які не пов'язані з виробництвом.

З поширенням корпорацій, протиріччя між індустрією та бізнесом ще більш загострюється. Прояви цього протиріччя Т. Веблен бачить у конвульсивному і диспропорційному розвитку економіки, перевиробництві одних товарів і недоліку інших, в хижацькій експлуатації ресурсів і т.д. Корпорації здійснюють «наси́льство і контроль над промисловістю», що дає їм можливість здійснювати нову політику цін, відмінну від тієї, яка була характерна для ціноутворення періоду вільної конкуренції. Т. Веблен називає це «політикою саботажу» [196], що представляє собою умисне скорочення виробництва і створення дефіциту товарів, які використовується для штучного роздування цін на них і більш прибутковою реалізації на ринку, до того ж термін «саботаж» він відносить саме до діяльності капіталістичного бізнесу, а не профспілок, як це було поширене на той час.

Власність на фіктивний капітал, витісняючи власність на матеріальні цінності, все більш підпорядковує виробництво цілям фінансової олігархії. Непоодинокими випадками є факти персональної унії великих фінансових власників з державним апаратом. За визначенням Т. Веблена, сучасна йому держава перетворилася на «департамент бізнесу», а великі власники, насамперед, отримують політичне панування, яке дає їм доступ до національних багатств країни.

Як вже згадувалося, інтереси ледарського класу лежать у сфері грошових занять, тому і доступ в цей клас здійснюється головним чином через заняття у фінансовій сфері. До таких занять Т. Веблен відносить ті, які стосуються основних

областей управління економікою (насамперед-до фінансових операцій), крім того, більшу частину комерційних занять; фактично з цих занять складаються основні характеристики, властиві «капітанам індустрії». ««Капітан індустрії»- це людина швидше хитра, ніж винахідлива, а її капітанство носить більш фінансовий, ніж виробничий характер. Таке управління промисловістю, яке вона здійснює, є зазвичай вирішальним, а не розпорядчим» [24, с. 315]. Фінансові заняття у значно більшій мірі, ніж виробничі, на думку Т. Веблена, забезпечують людину пошаною, найбільш почесними є ті, які мають безпосереднє відношення до володіння власністю у великих об'ємах. «Комерціалізований образ думки проник в багато поколінь, став другою натурою. Найбільш стійким фактором у всякій цивілізації є усталений в народі стереотип мислення, і в цьому постійному американському стереотипі абсентеїстська власність є контролюючим центром всієї економічної реальності» [39, с. 16].

На думку Т. Веблена, технічний прогрес створює нову систему цінностей, що відрізняється від тієї, яка характерна для «грошової цивілізації». Саме панівна суспільна психологія постає в розумінні Т. Веблена як основне джерело всіх суперечностей і проблем у розвитку сучасних інститутів.

Відбувається зміна орієнтації з гонитви за прибутком на турботу про добробут всього суспільства, про збільшення виробництва. Вища мета розвитку «індустріальної системи», ефективного управління - забезпечення матеріального благополуччя суспільства. Носіями такого роду цінностей - раціональності, безкорисливості, турботи про благо суспільства - Т. Веблен вважає техніків, у діяльності котрих продовжує зберігатися і отримує своє перетворений вираз «інстинкт майстерності».

М. Ковальова зазначає, що в центрі технократичної теорії Т. Веблена є широке розуміння техніки як сукупного знання в його нематеріалізованій та матеріалізованій у конкретних машинах та обладнанні формах.

Основне протиріччя «бізнесу» та «індустрії» за Т. Вебленом на сучасному етапі розвитку суспільства локалізується в конкретних соціальних групах - «інженерів» і «капітанів бізнесу», тобто інженерно-технічних фахівців і корпоративної еліти.

Якщо в часи виникнення машинної індустрії, після промислової революції, ще не існувало помітного розходження між підприємцями і виробничими фахівцями, то з її розвитком, як зазначає Т. Веблен, відбулося розділення функцій між бізнесменами-управлінцями і технічними фахівцями. Робота техніків полягає у визначенні утилітарних цілей і технічних засобів промислової діяльності, а бізнес виходить з комерційних критеріїв і ставить їх за основу при визначенні самої кількості та виду продукції. В індустріальній системі, вважає Т. Веблен, комерційний критерій стає вирішальним. Фахівці з їх професійними знаннями та досвідом як і раніше необхідні для виробництва, їх роль навіть зростає, але водночас вони опиняються на служінні у капітанів бізнесу і не можуть уникнути комерціалізації своїх знань і здібностей. «Капітани бізнесу наймають техніків, платять їм, але лише тому і стільки, скільки усвідомлюють, що використання техніків необхідне, щоб зробити гроші» [196].

Не дивлячись на свою некомпетентність, «капітани індустрії» або ж підприємці продовжують відігравати панівну роль при визначенні політики, але внаслідок подальшого віддалення від способу мислення і необхідних в умовах сучасної індустріальної системи знань, ситуація має докорінно змінитися.

Індустріальна система в розумінні Т. Веблена постає як організація безлічі пов'язаних механічних процесів, які взаємодіють і є збалансованими між собою у такий спосіб, що надійна робота якої-небудь її частини обумовлює роботу всіх інших. Відповідно, найбільш ефективно вона буде працювати в тому випадку, якщо керувати нею будуть індустріальні експерти. І йдеться не лише про управління на підприємстві, але й про управління в державі.

Як вже згадувалося, найбільш прогресивною суспільною групою Т. Веблен вважав інженерно-технічну інтелігенцію. Згідно його думки, з розвитком

капіталізму виробничі функції переходять до інженерів, а бізнесмени займаються лише фінансовою діяльністю і не виконують корисної роботи.

В умовах сучасної системи інженери знаходяться в підпорядкуванні у бізнесменів, які прагнуть виключно отримання грошового прибутку: «абсентеїстські власники продовжують контролювати експертів і обмежувати їх діяльність з метою задоволення особистих комерційних інтересів, незалежно від потреб суспільства» [196]. Т. Веблен приходять до висновку, що бізнесмен стає зайвою ланкою в організації суспільства. Несумісність принципів і методів, якими користується фінансова олігархія, особливо політики саботажу, з інтересами розвитку виробництва, на думку Т. Веблена, означає швидку можливість створення нової форми організації суспільства. Він вважає, що інженерно-технічна інтелігенція в змозі здійснити перетворення суспільства і очолити його. М. Ковальова зазначає, що цей «новий клас», обумовлений потребами механізованого виробництва, має зробити свідомі кроки до знищення владарювання фінансового інтересу.

Т. Веблен вважає, що, з подальшим розвитком виробництва, значення кваліфікованих фахівців буде тільки зростати; вони вже займають вирішальне місце і необхідно лише досягти дозрівання у них «класової свідомості», солідарності та згуртованості, що призведе до здійснення їх місії - «революційного перевороту». Формування цієї свідомості є необхідною запорукою усвідомлення того, що саме технократи разом мають утворити Генеральний штаб для керівництва індустріальною системою.

Власне, вдаючись до аналізу необхідних напрямів діяльності новосформованої спільноти технократів, він акцентує увагу на декількох: переконанні населення у необхідності передачі функцій управління та владних повноважень до їхніх рук, а також виключення бізнесмена-власника із процесу адміністрування. Для переконання населення технікам недостатньо використання класичних інструментів впливу на суспільну свідомість – пропаганди та реклами, вони мають вдатися до

жорстких заходів, наприклад влаштувати демонстративний акт критичного зниження чи навіть зупинки виробництва.

Дослідник передбачав, що в майбутньому має відбутися такий акт - страйк інженерів, який завершиться встановленням нового порядку. Інженерно-технічна інтелігенція, на його думку, легко може взяти в свої руки владу, оскільки вся індустріальна система настільки залежна від діяльності своїх лідерів, що «страйк інженерів» фактично паралізує її та поставить перед загрозою краху, тим самим змусивши підприємців відмовитися як від своїх керівних позицій у виробництві, так і від влади у державі в цілому. На думку Т. Веблена, достатньо об'єднання лише 1% всіх інженерів і техніків, щоб забезпечити успішний результат «революційного перевороту». Фактично, Т. Веблен намагається заповнити прогалину у конструюванні нового проекту майбутнього суспільства, з альтернативою домінуванню капіталістичних цінностей та на протигагу соціалістичним доктринам. До того ж, дослідник критикує не лише теоретичні конструкти його ідеологів, а й радянську спробу реалізувати побудову комунізму.

Т. Веблен підкреслює відмінність технократичного «революційного перевороту» від всіх попередніх революцій. Він, за переконанням автора, не носитиме насильницького характеру, а означатиме паралізацію виробництва, яка викличе добровільну відмову бізнесу від монополістичного панування, інші ж перетворення, на думку Т. Веблена, автоматично підуть за цим актом. Масові рухи і маніфестації, які раніше мали місце, характеризуються, за його твердженнями, насамперед, зовнішньою театральністю - «дзвоном зброї та прапорами» [39, с. 22]. Якщо революції XIII століття були, насамперед, політичними та воєнними, то очікувати такого ж характеру у XX столітті – помилкова думка. Натомість, революційна стратегія інженерів лежатиме в технічній організації та індустріальному менеджменті. Відповідно, і зупинити або нейтралізувати її можна лише індустріальними методами та засобами.

Зазначена вище специфіка революційного перевороту інженерів доводить, аналізуючи позицію Т. Веблена про те, що майбутній переворот буде не політичним,

а індустріальним, не варто сприймати її буквально: дослідник не говорить про кінець політичної ери як такої, насамперед, йдеться про відхід від домінування старих політичних методів та цінностей, які уже стали розглядатися виключно у ролі паразитичних та шкідливих для суспільства.

Програму дій науково-технічних фахівців щодо здійснення революційного перевороту і подальшого керівництва індустріальною системою Т. Веблен формує в «Меморандумі про реальну Раду техніків», який фактично висувається ним у ролі політичного маніфесту технократизму. У цій статті Т. Веблен вкотре говорить, що вади і помилки в управлінні, його невідповідність вимогам технічного прогресу, є настільки очевидними, що тільки подібний переворот може виступити в ролі єдиного способу позбавлення країни від безробіття, матеріальної незабезпеченості, нераціональних розтрат сировинних, енергетичних і трудових ресурсів.

На думку автора, ініціатива, керівництво та практичне здійснення перевороту повністю належить до компетенції технічних фахівців, що діють спільно за розробленим планом. Згадана особливість планування діяльності є необхідною умовою ефективності здійснюваного революційного перевороту. Саме вона дозволяє досягти як координації серед революціонерів, так і єдності, адже планування передбачає наявність вихідної мети та послідовних кроків з її досягнення, тобто спільність та узгодженість дій. До того ж Т. Веблен усвідомлює, що розробка цього плану – тривалий та складний процес, але від нього залежить доля майбутнього революційного перевороту.

За цим сценарієм в майбутньому встановиться влада технічної інтелігенції-технократія. Технократія розуміється Т. Вебленом як, так званий режим, майстерності в країні, що перебуває під управлінням техніків, хоча самого терміну дослідник у такому вигляді не вживає. Пізніше економіст Дж. Кларк у середині XX століття назвав проект Т.Веблена ««технократією», що розбудовує суспільство виключно на технічній базі» [140, с. 25].

Т. Веблен у своїй технократичній теорії фактично переносить уявлення про раціональне управління індустріальним процесом на політичне і суспільне життя в

цілому. Він каже, що після здійснення «революційного перевороту» керівництво економікою (а як впливає з його теорії, і суспільством в цілому) здійснюватиметься Директоратом, головне завдання якого - виправлення недоліків колишнього управління, найбільш розумний розподіл ресурсів, регулювання зайнятості, достатнє забезпечення споживачів товарами і послугами. Цей Директорат буде мати у своєму складі тристоронню Раду, що включатиме фахівців з ресурсів, переробки і транспорту, наділену повноваженнями діяти в області індустріального управління. На думку Т. Веблена, цей орган буде нечисленним, складатиметься з людей з високим рівнем освіти і багатим досвідом, що користуються консультаціями у фахівців найрізномантніших профілів.

Робота Директорату буде побудована на взаємодії з розгалуженою мережею філій і місцевих рад. «Цей нечисленний орган буде комплектуватися шляхом самовідбору з числа вищих фахівців, об'єднаних спільністю поглядів щодо ефективності виробництва, економічного використання ресурсів і справедливого поділу споживаної продукції» [196].

Отже, вкотре Т. Веблен апелює до ключових концептів технокатизму: раціональності, ефективності та кваліфікації. Революційний переворот інженерів має змістити старі принципи політики в сфері управління державою, які є пережитком минулого та спричиняють як соціальну деградацію правлячого на даний момент класу (ледарського класу) так і зростання соціальної несправедливості на основі поширення абсентеїстської власності. Натомість зазначені принципи, якими буде в майбутньому керуватися Директорат, має забезпечити декларовану ще у працях давньогрецьких мислителів мету держави як досягнення благополуччя для всіх громадян. Такий висновок можна зробити на основі твердження Т.Веблена про те, що діяльність індустріальних експертів, які візьмуть до своїх рук владу, буде спрямована на реалізацію достатнього виробництва та справелливого розподілу благ. Проте як шлях здобуття влади техніками, так і принципи та механізми функціонування майбутнього суспільства,

не варто сплутувати із проектами соціалістичних суспільств – прикладом цього може слугувати розуміння політичної ролі робітників у страйку інженерів.

Веблен визнає, що загальний страйк техніків не може мати успіху без «енергетичної підтримки з боку кваліфікованих робітників на транспорті, шахтах і провідних переробних галузях» [196]. Однак, по-перше, такий союз науково-технічних фахівців з робітниками має тимчасовий, прагматичний характер, він потрібен лише в момент страйку. По-друге, Т. Веблен нерідко протиставляє прошарок фахівців робітничому класу. Робітники, на його думку, занадто численні, а їх інтереси розрізнені, тому вони не здатні об'єднатися навколо спільної мети. Крім того, нижчі класи такі ж консервативні, як і вищі. Їх сили поглинає постійна боротьба за виживання, а консервативні вони тому, що не можуть подбати про завтрашній день.

Робітничий клас також немає достатнього рівня знань для того, щоб створити єдиний проект перевороту і подальшого влаштування суспільно-політичного порядку, що, згідно переконанням Т. Веблена, є необхідним в умовах індустріальної системи. «Процес перебудови загальноприйнятого уявлення про життя вимагає значних розумових зусиль - зусиль більш-менш тривалих, - щоб зорієнтуватися і не розгубитися в обставинах, що змінилися. Цей процес робить необхідною певну витрату сил і передбачає для його успішного здійснення додаткові зусилля понад ті, що поглинаються в щоденній боротьбі за засоби існування» [24, с. 322]. У роботі «Теорія ледарського класу» Т. Веблен також говорить про те, що «недоїдання і надмірно важка фізична робота заважають прогресу нітрохи не меншим чином, ніж розкішне життя, яке виключає будь-яке невдоволення вже тим, що не дає йому ані найменшого приводу» [24, с. 324]. Відповідно, і здатність до боротьби за нове суспільство, побудоване на принципах раціонального управління, не є доступною для людей, обмежених у матеріальних благах. Отже, на думку дослідника, єдиною силою, здатною взяти на себе відповідальність за необхідні суспільні зміни є представники науково-технічного шару фахівців.

Як вже згадувалося, Т. Веблен акцентує увагу на тому, що «революційний переворот», про який йдеться в його роботах, матиме мирний, ненасильницький характер. Він намагається довести, що революція, подібна до Жовтневої в Росії, не може відбутися в США, що побоювання «охоронців корпорації» за власне майбутнє марні, а більшовизм не загрожує Америці. Причиною цього є виняткове становище Америки як передової індустріальної держави і її відмінність від інших за рівнем технічного та індустріального розвитку.

Т. Веблен вважає, що в умовах сучасного йому рівня розвитку США, схожий рух не просто не мав би успіху, але також спровокував би безлад, оскільки він за своєю суттю не співпадає з особливостями управління, необхідними індустріальній системі. «Ця головна лінія революційної стратегії, - пише вчений, - є лінія технічної організації та індустріального менеджменту, особливо лінія індустріальної інженерії, яка пристосує організацію до турботи про високотехнологічну індустріальну систему, складову необхідного матеріального фундаменту будь-якого сучасного цивілізованого суспільства» [196].

М. Ковальова зазначає, що незважаючи на помітний міфологічний відтінок і самообмеження першого теоретичного обґрунтування технократизму рамками індустрії, концепція Т.Веблена містила в собі заявку на політичну владу у вигляді технологізації політики.

Технократична концепція Т. Веблена глибоко пов'язана із його вченням про інститути, адже саме протиріччя між існуючими інститутами на його думку є причиною необхідності змін. «Капітани бізнесу», як представники інститутів привласнення, зі своїми політикою саботажу та паразитичним характером існування, не можуть пережити процес природного відбору соціальних інститутів. Управління як економікою, так і державою, яке вони здійснюють не є ефективним, а самі вони не приносять ніякої користі виробництву, тому влада внаслідок «революційного перевороту» має перейти до рук інженерів. Саме інженери в уявленні Т. Веблена є тією ланкою суспільства, яка здатна змусити бізнес відмовитись від монополії на владу і після цього побудувати нову ефективну

систему управління державою. Отже, Т. Веблен пропонує революційний, але не насильницький шлях утвердження технократії.

Вебленівська ревізія майбутнього індустріального суспільства приводить його до висновку про визначальну роль технічних спеціалістів у майбутньому управлінні як промисловими, так і суспільними системами. Причиною ж існуючих у суспільстві проблем є дихотомія «політичного бізнесу» (як однієї з форм прояву домінуючої системи цінностей в капіталістичних державах) та технократичних принципів майбутнього суспільства. Відповідно, мобілізація науково-технічної інтелігенції та використання саботажу на шляху до здобуття влади уже мають набирати обертів. Саме техніки відстоюватимуть інтереси суспільства, вони зможуть налагодити перебіг суспільно-політичних процесів на основі принципів раціональності та ефективності.

У теорії Т. Веблена помітні впливи різних концепцій, насамперед марксистської. Наприклад, необхідною для здійснення революційного перевороту інженерів є формування класової свідомості інженерів. Концепція історичного прогресу, запропонована Т. Вебленом також має низку рис, які вказують на певний зв'язок з марксизмом, тому ми схильні розглядати його технократичну теорію як альтернативу соціалістичним доктринам у їхній критиці устрою капіталістичних держав. Технократичний переворот дозволить перемістити владні важелі від тих, хто зацікавлений у неефективному функціонуванні спільноти до інженерів, які використовують технічні засоби задля забезпечення досягнення високого рівня її розвитку.

Подальшого розвитку технократична теорія набула у роботах Джеймса Бернхема (1905-1987), який здійснив значний вплив на розвиток політичної думки в США. Найбільш відомими його працями є «Менеджеріальна революція. Що відбувається в світі», «Макіавелліанці - захисники свободи», «Боротьба за світ», «Самогубство Заходу». Як стверджує Дж. Неш, автор роботи з історії американської консервативної думки, багато ідей Дж. Бернхема «послужили в якості теоретичного формулювання для перемоги в холодній війні» [168, с. 4]. Його праці кінця 1940-х і

початку 1950-х, які стосуються питань комунізму і американської зовнішньої політики, також у значній мірі вплинули на розробку зовнішньої політики США в ранні роки холодної війни. При цьому, потрібно враховувати, що в сучасній науковій літературі дуже мало аналізується ідейна спадщина Дж. Бернхема як політичного мислителя.

Варто відзначити, що теорія Дж. Бернхема не була на момент свого виникнення чимось абсолютно новим, окремі аспекти якої не мали б аналогів. Багато попередніх дослідників передбачали необхідність нової форми суспільного устрою, що не відноситься ні до капіталізму, ні до соціалізму, проте більшість з них відрізнялися від Дж. Бернхема тим, що не зводили такий варіант розвитку подій до неминучості. Хорошим прикладом таких творів Дж. Оруелл називає книги Х. Беллок «Рабська держава» (1911 р.), Дж. Лондона «Залізна п'ята» (1909 р.), Г. Уеллса «Сплячий пробуджується» (1900 р.), Є. Замятіна «Ми» (1923 р.), О. Хакслі «О чудовий новий світ».

З 1934 по 1940 рр.. Дж. Бернхем був членом Четвертого Інтернаціоналу, троцькістського відгалуження міжнародного Комуністичного руху, а також членом і головним делегатом його американської секції, Соціалістичної робітничої партії. Саме тому С. Френсіс вважає, що ідеї Дж. Бернхема сформувалися в значній мірі під впливом його «юнацького захоплення марксизмом», і навіть «після певного політичного розколу з Четвертим Інтернаціоналом, його ранні роботи зберегли стійке забарвлення марксистських тем і мови» [168, с. 5].

Незважаючи на його захоплення та участь у троцькістському русі, Дж. Бернхем не був ортодоксальним послідовником ні марксизму, ні його троцькістської форми. Суперечності між Дж. Бернхемом і Л. Троцьким отримали більше вираження після підписання в серпні 1939 року пакту між А. Гітлером і Й. Сталіним. Факт такої домовленості, а також позиція Л. Троцького щодо політики Й. Сталіна підштовхнули Дж. Бернхема до виходу зі складу Соціалістичної робітничої партії 21 травня 1940 року і відмови від своєї прихильності марксизму в будь-яких його формах.

Для проблематики нашого дослідження важливим є розуміння принципової позиції полеміки між Дж. Бернхемом і Л. Троцьким, що полягала в різному трактуванні природи Радянського Союзу. Л. Троцький продовжував розглядати СРСР, навіть у часи Й. Сталіна, як «робітничу державу», яка перевершувала капіталізм, оскільки рухалася прогресивно в напрямку до соціалізму. Існувала й інша точка зору, що розглядала диктатуру Й. Сталіна в якості «деформації» робітничої держави, проте Л. Троцький і його послідовники розглядали її як відхилення, яке з часом буде подолано. «Бернхем, у свою чергу, знаходив дедалі більш складним розгляд Радянської системи як соціалістичної у марксистському розумінні і ставав ще більш переконаним в тому, що сталінізм не був тимчасовим відхиленням, а невід'ємною частиною марксизму» [168, с. 8]. Зі всього цього Дж. Бернхем зробив висновок, що має бути більш імовірна альтернатива капіталізму, ніж соціалізм, і такою альтернативою він вважав «менеджеріальне суспільство», ідеї про яке і знайшли відображення в його «менеджеріальній революції» 1941 року, що, як стверджує Дж. Оруелл, після видання протягом тривалого часу перебувала в центрі загальної уваги.

У цій роботі Дж. Бернхем не відмовляється від основних ідей марксизму стосовно особливостей історичного розвитку суспільства до сучасного рівня розвитку капіталізму, як і від значної частки економічного детермінізму, що в межах його теорії переходить швидше до форми детермінізму технологічного, але він спростовує ідею про транзит до фінальної стадії соціалізму.

На думку Дж. Бернхема, є всі підстави стверджувати, що капіталізм пережив летальну кризу в 1930-х роках, внаслідок чого на зміну йому має прийти нова форма суспільного устрою, з іншими правлячим класом, політичними та соціальними інститутами. Це суспільство носитиме назву «менеджеріалізму», а перехід від капіталістичного до менеджеріального суспільства матиме таке ж історичне значення, як перехід від феодалізму до капіталізму.

Дж. Бернхем стверджував, що тогочасний світ переживав стадію технократичної революції, результатом якої стане зміна капіталізму та соціалізму на

«менеджеріальне суспільство». Фактично, він намагається протиставити альтернативу одночасно марксистській і буржуазній теоріям суспільного розвитку, зокрема, теорії соціалістичної революції і «теорії вічності капіталізму». Дж. Бернхем виходив із положення про відділення функцій управління та владарювання від функцій володіння власністю, підкреслюючи її визначальну для суспільного розвитку роль. «Менеджеріальна революція» посідає ключове місце у його технократичній концепції.

Дж. Бернхем розвинув теорії менеджеріальної революції попередніх дослідників, зокрема М. Вебера та Т. Веблена, але головним імпульсом для його теорії стала класична робота А. Берля та Г. Мінса «Сучасна корпорація і приватна власність». Із цієї книги Дж. Бернхем взяв ідею про поділ власності та контролю над нею у великих корпораціях і розширив її на інші соціальні інститути.

У розумінні Дж. Бернхема, менеджерами постають не лише ті, хто є «відповідальними за поточний технічний процес виробництва» [153, с. 82]. Натомість, обґрунтовується теза, що категорія менеджерів також включає, крім власне осіб, залучених до управління економічними процесами, також бюрократичних управлінців, що з'явилися на авансцені управлінських процесів внаслідок впровадження Нового Курсу в США, чи державою в межах інших менеджеріальних режимів. Дж. Бернхем підсумовує, що панування технократії в особі менеджерів у 40-х рр. XX століття стало реальністю політики в багатьох країнах світу.

У більшості типів спільнот, вважає Дж. Бернхем, є особлива і відносно невелика група людей, яка контролює головні знаряддя виробництва (контроль, який підсумовано на законних підставах у вигляді концепції «права власності»). Цей контроль (право власності) ніколи не є абсолютним, він завжди пов'язаний з деякими лімітами чи обмеженнями (як, наприклад, обмеження проти використання об'єктів контролю з метою вбивства інших згідно волі суб'єкта контролю), які змінюються залежно від особливостей того, щодо чого цей контроль проводиться. «Можна сказати, що є два найважливіші етапи цього контролю: по-перше, здатність

чи то за допомогою особистої сили, чи то, як у випадку зі складними товариствами, за допомогою підтримки прихильників, загроз або фактичних дій державної влади з використанням поліції, судів, і збройних сил, з метою запобігти доступу до інших об'єктів контролю (власності), і, по-друге, преференції у розподілі продуктів, що відносяться до об'єктів контролю (власності)» [153, с. 59]. За умови існування такої контролюючої групи в суспільстві, група, яка, на відміну від іншої частини суспільства, має високий ступінь контролю над доступом до засобів виробництва і преференцій у розподілі продуктів цих інструментів, ми можемо говорити про неї як про домінуючу, або як про правлячий клас суспільства. Найпростіший спосіб дізнатися про те, яка група є правлячою в будь-якому суспільстві, в розумінні Дж. Бернхема - з'ясувати, хто отримує найбільший прибуток.

Доводячи зв'язок між контролем над основними інструментами виробництва і розподілом влади в суспільстві, Дж. Бернхем говорить, що в нормальних умовах історичним законом є те, що група, в руках якої знаходиться контроль, преференції у доступі до інструментів виробництва має і найбільші розміри прибутку, а, відповідно, є правлячою в цьому суспільстві, хоча трапляються короткі періоди, коли з'являються факти, що суперечать даним твердженням.

У феодальних суспільствах, де головним інструментом виробництва була земля, контроль над якою, як і над розподілом продуктів, вироблених на ній, *de facto*, належав феодальним лордам, які, відповідно, і були правлячим класом. Лорди зберігали своє положення в суспільстві так довго, як сільське господарство залишалося головним сектором економіки і поки за ними було закріплено право власності на землю. Структура такого суспільства залишалася в одному стані, незважаючи на дрібні індивідуальні зміни його складових. «З того часу, коли основні інститути держави (армія, суди і т.д.) вводять в дію і забезпечують існування цих прав верхів суспільства, можна говорити про середньовічну державу як про феодальну державу» [153, с. 67].

З розвитком суспільства, відбувається зміна провідного сектору економіки, з агропромислового на меркантильний, індустріальний і фінансовий, в результаті

чого, за словами Дж. Бернхема, ті, кого ми називаємо «капіталістами», формують клас буржуазії, який стає панівним на основі прав власності на інструменти виробництва. Точно так само, як і у випадку з феодалізмом, при існуванні підтримки прав капіталістів з боку основних державних інститутів, можна говорити про буржуазну або капіталістичну державу.

Коли ж йдеться про те, як буржуазія включається в боротьбу за владу, найголовнішим є той момент, коли вона розширює і консолідує соціальне домінування.

На думку Дж. Бернхема, за трансформації суспільства в буржуазну структуру, два чинники були визначальними: першим була «велика частка битв і воєн для повалення фізичній потужності лордів» [153, с. 63], другим - «поширення впливу на масову свідомість нових ідеологій, здатних зламати моральну силу феодалізму і сформувати соціальні установки, прихильні до буржуазної структури суспільства» [153, с. 63]. В середині ХХ століття, як стверджує Дж. Бернхем, капіталісти не приймають буквального участі у війнах, як і в поширенні нових ідеологій, але вони фінансують тих, хто бере участь у військових діях і трансформації мислення. І навіть битви попередніх століть, стверджує дослідник, проводилися за великим рахунком арміями найманих солдатів, яких було більш ніж достатньо для протиставлення феодальним лицарям; під час великих революцій безпосередні дії здійснювалися масами людей, які не належали до буржуазії, як, наприклад, робітники або селяни. При цьому Дж. Бернхем не заперечує, що простежувалася і ще одна важлива характеристика капіталістів - вони з самого початку боролися один проти одного так само, як і проти феодальних лордів.

Стосовно ролі ідеологій у становленні буржуазії як правлячого класу, Дж. Бернхем зауважує, що з часів Ренесансу були розвинені багато нових ідеологій (релігійних, філософських, моральних і т.д.), частина з яких набула широкого поширення. Але «жодна з цих ідеологій не говорила відкрито від імені буржуазії; жодна з них не говорила, що кращим видом суспільства, політики, моралі, релігії, світу є той, при якому капіталісти займали б місце правлячого класу; вони говорили,

як і всі значні ідеології, в ім'я «правди» і для уявного благополуччя людства» [153, с. 65]. Отже, та частина суспільства, що не належала до прошарку капіталістів, приймала нові ідеології на підставі переконаності в тому, що вони виражають їхні інтереси, надії, ідеали.

Капіталізм і капіталісти особливу увагу приділяли, особливо в часи феодалізму, проблемі державної влади. «Для того, щоб забезпечити власне домінування і просування, буржуазія мала «стати над державною владою»» [153, с. 68]. Згодом відбулася трансформація державних інститутів від форми, яка відповідала інтересам феодалів до форми, яка забезпечувала домінування капіталістів.

Як стверджує Дж. Бернхем, «в п'ятнадцятому, шістнадцятому і навіть сімнадцятому століттях, ранні капіталісти, як показують записи тих часів, тісно співпрацювали з принцями і королями» [153, с. 68]. Так, в часи панування феодалізму, вважає автор «Менеджеріальної революції», королі не становили значної важливості, в тому розумінні, що часто феодали володіли повноваженнями на порядок вище королівських. У разі, коли монархи починали зміцнювати власні центральні повноваження і робили кроки до того, щоб побудувати нації в сучасному значенні, їх супротивниками виступали феодалські лорди, в тому числі й ті, які мали виконувати роль королівських васалів. У таких умовах монархи були змушені шукати підтримку для боротьби з ворогами, яку вони знайшли в особі капіталістів. Останні виступили на підтримку королівської влади, виходячи з мотивів забезпечити та захистити власні майнові інтереси - капіталісти в обмін на величезні суми, виділені відповідно до угод з монархами, отримували протекцію і привілеї. «У військових діях і мирних договорах, виборах Папи або імператорів ... шістнадцятого століття, ми завжди знаходимо найбільш помітну роль коштів Фуггерів, Медічі або Уелсерів та інших великих комерсантів Аугсбурга, Антверпена, Ліона або Генуї» [153, с. 69].

Але альянс між монархічною владою і капіталістами з часом втратив чинність, після чого королівська влада або була повалена, або позбавлялася частини повноважень, ставала швидше фігуральною. Внаслідок ще більшого числа воєн і

революцій в кінці вісімнадцятого і протягом дев'ятнадцятого століть, говорить Дж. Бернхем, утвердилося те, що умовно можна назвати «ідеальною буржуазною державою», основною ознакою якої була наділена політичною владою нижня палата парламенту при впевненості в тому, що парламент був, згідно з конституцією, законами, звичаями і переконаннями, покликаним підтримувати структуру прав і зобов'язань, характерну для капіталістичного устрою суспільства.

Фактично, Дж. Бернхем намагається вкотре підкреслити той факт, що капіталісти спочатку маніпулювали свідомістю мас, вони зміцнювали основи власної експансії, яка стосувалася головним чином перетворення інструментів виробництва на їх власність. Цей «безперервний процес експансії» [153, с. 65] тривав, за твердженням автора «Менеджеріальної революції», аж до Першої світової війни.

У «Менеджеріальній революції» Дж. Бернхем також виступає з твердженням, що соціалізм не зможе реалізувати себе на практиці, оскільки пролетаріат у часи капіталізму посідає не ту ж саму роль, що буржуазія в часи пізнього феодалізму. Вступаючи в полеміку з марксизмом, він говорить, що у пролетаріату немає достатньо тривалого часового періоду, щоб забезпечити собі соціальне домінування, для чого йому слід було б забезпечити зростання власного контролю над інструментами виробництва (який виражається в поняттях прав власності), що з достатньою долею ймовірності досліднику не здається можливим. Ілюзією називає Дж. Бернхем і марксистську віру в тред-юніони, які він ні в якому разі не відносить до антикапіталістичних інститутів, навпаки, згідно з його твердженнями, «тред-юніони-виразно капіталістичні інститути, організовані на базі капіталістичних економічних відносин, що є досить відомим фактом відносно більшості з них» [153, с. 67].

Зсув від капіталізму до менеджеріального суспільства, на думку Дж. Бернхема, вже помітний у Німеччині та Італії, в Радянському Союзі виникла держава, найбільш наближена до структури, очолюваної менеджерами. Виходячи з цього, він пише: «Зараз ми в стані зрозуміти головний історичний сенс перших двох світових

воєн двадцятого сторіччя ... війна 1914 року була останньою великою війною капіталістичного суспільства; війна 1939 року є першою великою війною менеджеріального суспільства... Загальний результат другої війни передвизначений, тому що не залежить від військової перемоги Німеччини, яка видається цілком вірогідною. Підсумком стане крах капіталізму, консолідація Європи (дні Європи, роздробленої на два десятки суверенних держав, закінчилися) і встановлення суспільства «менеджерів» [153, с. 247].

Менеджеріальна еліта здійснить докорінні зміни суспільства і держави, зможе покласти край існуванню економіки, побудованої на інституті приватної власності, як і «парламентських та націоналістичних урядів, індивідуалістичного суспільства і цінностей старого капіталістичного порядку» [58, с. 83]. Є велика ймовірність, як писав Дж. Бернхем, що менеджеріальне суспільство матиме антидемократичний або тоталітарний шлях становлення; прояви менеджеріалізму, як уже зазначалося, він бачив у Росії часів Сталіна, фашистських державах, таких як Німеччина, Італія і Японія, і в революційному впливові «Нового Курсу» Ф. Д. Рузвельта в Сполучених Штатах.

Дж. Бернхем стверджує, менеджери, або управляючі, уже зайняли командні пости не тільки в суспільстві, корпораціях, а й у державі. Держава, як така, з часом перетвориться на «власність менеджерів» [153, с. 72]. Контроль над нею з їхнього боку буде забезпечений соціально-політичним механізмом, який за своїм призначенням буде аналогічним сьогоднішньому механізму політичного панування за капіталізму.

Дж. Бернхем у своїх роботах приділяє велику увагу проблемі, яку умовно можна назвати культурою політичного владарювання. Аналізуючи якість політичних інститутів влади і управління, способів функціонування владних відносин, він підкреслює двоєдиний характер владарювання: з одного боку, це «належне», тобто сукупність об'єктивованих в ній цінностей і заснованих на них правових норм, що визначають характер і межі влади, а, з іншого-це «сутнісне», тобто рівень відповідності фактичного функціонування влади нормативному,

«належному». Завдання вищих адміністраторів, організаторів, керівників полягає в максимальному збереженні панівної системи управління через гармонізацію «належного» і «сутнісного» на основі технократичних цінностей [154].

Дослідник стверджує, що «у всіх, крім найпримітивніших видів організованих товариств, інструменти, за допомогою яких багато товарів (майже всі з них, якщо говорити про теперішній час), які необхідні для підтримки рівня життя, за своїм виробництвом носять технічно соціальний характер» [153, с. 59]. Тобто, жодна людина сама по собі не виробляє все, що вона використовує, у нашому суспільстві більшість людей самі по собі майже нічого не виробляють. Виробництво є соціальним процесом, що обумовлює вплив процесів, які проходять у ньому, на соціально-політичну сферу.

Менеджери, на думку Дж. Бернхема, виступають в ролі контролерів засобів виробництва, певною мірою – навіть у якості їх нових власників. За його твердженням, «власність означає контроль, якщо немає контролю, то немає і власності» [153, с. 92]. У разі, якщо власність і контроль над нею відокремлені один від одного, то власність переходить до рук тих, хто здійснює контроль, а ізольована власність втрачає всякий сенс і цінність. Отже, можна прослідкувати ревізію уявлення про засоби праці від розуміння їх як власності робітників у марксизмі до менеджеріалістської концепції контролю та управління засобами виробництва як форми власності на них у Дж. Бернхема.

Однією з особливостей політичних процесів середини ХХ століття була помітна експансія уряду, яка, вважає Дж. Бернхем, не є всього лише випадковим явищем його часу, але сама по собі тісно пов'язана з менеджеріальною революцією. Зменшення інтересу менеджерських груп щодо питань, які стосуються приватної власності і складність в накопиченні власного добробуту через корпоративну кар'єру означає, що ці групи все менше заперечують збільшенню ролі уряду в економіці. Більше того, внутрішня криза підприємницького капіталізму сприяє експансії держави. Великі масиви нового капіталу не можуть бути мобілізованими з приватних джерел і мають прийти, прямо чи опосередковано, від уряду.

За таких обставин менеджери, які є необхідними для технічного процесу сучасного виробництва, вступають у взаємодію з державою і використовують її монопольне право на насильство для користі при продовженні процесу виробництва і для власних вигод. Перерозподіл товарів, послуг і грошей полегшується за допомогою втручання держави, планування і, врешті-решт, контролю за процесом виробництва. Поки збільшення ролі держави не означає, що держава власноруч контролює економіку. Вірніше, результатом буде «злиття політико-економічного апарату» [153, с. 128].

«Злиття економіки з державою, проникнення державних функцій передбачає собою контроль над економікою, а також, імовірно ... призначене, з одного боку, для того, щоб зробити економічну структуру знову придатною після її капіталістичного розвалу, а з іншого боку, для того, щоб закріпити за менеджерами позиціюправлячого класу» [153, с. 127].

У новій політичній структурі менеджери стають панівним, абоправлячим класом. Управляючі наділяються переважним правом розподілу продуктів, але право це належить їм як особливого роду корпорації, а не безпосередньо, не як окремим індивідам, тобто не прямо, через індивідуальне право власності, як це відбувається за капіталізму, а за допомогою контролю над державою, в руках якої буде знаходитися власність над інструментами виробництва.

«Вони отримують машини, будинки та інші пільги і привілеї. Вони володіють в деякій мірі монополією в галузі освіти» [153, с. 130]. Ця монополія сприяє відтворенню менеджерів як особливої касти і тим самим гарантує довгостроковість їх панування. «Держава, тобто інститути, що її складають, стане ...«власністю» менеджерів, а менеджери будуть експлуатувати решту суспільства в силу свого відповідального становища в державі» [153, с. 131].

Економічною базою панування менеджерів, за Дж. Бернхемом, як уже згадувалося, слугує державна власність на основні засоби виробництва. Перехід до сформованої державної власності завершився, на його думку, у нацистській Німеччині, а також в США у зв'язку з реалізацією програми «Нового курсу».

У колективізованій менеджеріальній економіці вигода не буде більше головною метою виробництва і не буде необхідною, як тільки державне управління, фінансування та контроль вживуть заходів щодо примусової і неконкурентної мотивації. Порядок, який панує на капіталістичному ринку, буде змінений на централізоване планування. Клас капіталістів або буржуа зникне, але робочий клас буде задовольнятися не більш високим статусом, ніж до виникнення менеджеріального суспільства, оскільки він має буде влаштовуватися на роботу без будь-якої можливості переговорів, у яких йшлося б про висунення вимог з боку робітників.

Після переходу влади до рук менеджерів зникнуть періодичні кризи капіталістичних економік, викликані домінуванням мотиву отримання прибутку, але менеджеріалізм матиме власні кризи. Вони будуть носити, насамперед, «технічний і політичний характер: причиною їх виникнення стануть наслідки порушення роботи бюрократичної адміністрації .. або наслідки масових рухів невдоволення і революцій» [153, с. 132]. Виробництво, у такий спосіб, не залежатиме від грошових мотивів або приватного капіталу, але буде визначатися потребами менеджеріальної економіки, визначеними центральним плануванням та інтересами правлячого класу. Попри втрату політичних і економічних свобод, тим не менш, менеджеріалізм зможе забезпечити підняття стандартів життя більшості своїх членів, що набагато більше, ніж можна досягнути в умовах капіталістичних держав.

Контроль менеджерів над державою, як стверджує Дж.Бернхем, буде гарантований аналогами інститутів, які забезпечували і підтримували домінування капіталістів в умовах буржуазного суспільства. При цьому, поки немає жодної повною мірою розробленої ідеології, що відбиває роль, інтереси і прагнення менеджерів. Наприклад, до ідеологій, які мають відмінності, але є схожими за спрямуванням, Дж. Бернхем відносить «Ленінізм-Сталінізм, фашизм-нацизм» [168, с. 23] і, як він каже, менш розвинену американську ідеологію-«технократію». Так

само, як і у випадку з капіталістами, вважає Дж. Бернхем, менеджери не мають і не будуть безпосередньо брати участі у боротьбі або розповсюдженні ідеологій.

Важливо акцентувати увагу на тому, що Дж. Бернхем розглядає теорію менеджеріальної революції не як спрямовану виключно на гіпотетичне майбутнє, а, насамперед, як інтерпретацію того, що вже мало місце або відбувається в його час. Втім цей процес трансформації не є простим та пересічний людині складно досягнути його в процесі розвитку. Як говорить Дж. Бернхем, «здоровий погляд на соціально-політичні питання майже завжди носить ретроспективний характер» [153, с. 76].

Відповідаючи на питання про те, хто такі менеджери, Дж. Бернхем говорить, що, в найбільш загальному розумінні, менеджери - ті, хто управляє інструментами виробництва, а зокрема мають справу з технічними аспектами виробництва. Відповідно, після здобуття ними влади, вони переносять специфіку своїх управлінських знань на державні процеси.

При розгляді технічної сторони виробництва, Дж. Бернхем зауважує, що протягом XIX – початку XX століть відбулися значні зміни, які зумовили зростання ролі менеджерів, до компетенції котрих входять питання, що стосуються технічного спрямування і координації процесу виробництва. Ці питання за своєю сутністю представляють високоспеціалізовані функції, надзвичайно важливі для виробничого процесу, оскільки діяльність як інженерів, так і вчених потребує впорядкування. Тут Дж. Бернхем вступає в полеміку з Т. Вебленом, оскільки вважає, що інженери не мають управлінських, організаційних функцій, необхідних для того, щоб обґрунтувати і втілити претензії на роль правлячого класу.

Дж. Бернхем звертається до праці «Сучасна корпорація і приватна власність», одним з головних посилів якої він називає те, що більшість великих корпорацій в США вже практично не контролюються їх номінальними власниками. Крім того, відзначає автор «Менеджеріальної революції», відносини контролю над операціями з інструментами виробництва породжують конфлікти, в тому числі конфлікти між групами. Так, у свідомості менеджерів формується і розвивається уявлення про те, що фінансові капіталісти не грають якої-небудь важливої для процесу виробництва

функції і, звідси, ті винагороди (більший розмір у порівнянні з розміром винагород менеджерів), які вони отримують, не сприймаються менеджерами як справедливі. Як стверджує Дж. Бернхем, в результаті процесів, які мають місце в його час, соціальна структура трансформується до такого виду, коли в ній не буде капіталістів. На його думку, вирішальним моментом для капіталістичного контролю над економікою стала Перша світова війна, Дж. Бернхем навіть називає 1914 рік початком соціально-політичного транзиту від капіталістичної до менеджеріальної держави.

Капіталістична держава, на думку Дж. Бернхема - обмежена держава, в ній роль уряду в економіці завжди другорядна. Але такий традиційний для капіталістичного устрою стан речей, згідно з його переконанням, переживає зміни. Уряд розширює свою присутність в економіці, чим виводить ту чи іншу сферу з-під влади капіталістичних економічних відносин. При цьому Дж. Бернхем називає державу «найбільшим бізнесом серед всіх інших» [153, с. 87], що в значній мірі нагадує вебленівське розуміння політики як форми бізнесу.

«У менеджеріальному суспільстві... держава не затиснута в капіталістичні обмеження; економічна арена також є ареною держави» [153, с. 155]. У такій державі немає виразного поділу між політичною владою і «капітанами індустрії», оскільки останні, в силу притаманних їм особливостей, є в той же час і державними чиновниками. «У менеджеріальній державі менеджери стають державою. Сказати, що менеджери є правлячим класом, значить майже те ж, що і сказати, що вони є державними чиновниками (бюрократією)» [153, с. 157]. Отже, дослідник ототожнює політичну еліту з елітою управлінською.

Дж. Бернхем, як вже згадувалось, взяв до уваги і проаналізував політичний і соціальний характер менеджеріального суспільства, а також тенденції в розвитку міжнародних відносин за умов існування нового типу суспільства. Що стосується політики, для традиційного підприємницького капіталізму, як вже наголошувалося раніше, характерна схильність до панування парламентського правління і децентралізованої політичної структури. Соціально та інтелектуально,

підприємницький капіталізм асоціювався з індивідуалізмом з ядром в сім'ї, індивідуалізованою релігією, і наголосом на індивідуальну відповідальність і дії. Що ж стосується міжнародної арени, капіталізм асоціювався з національною державою і системою змагань та конфліктів національних держав, в союзі або війні одна проти одної. Всі ці інститути й цінності відображали інтереси підприємницького класу, знаходили відлуння в пануючому дискурсі правлячої ідеології капіталізму, але незабаром вони мають поступитися місцем новим інститутам і цінностям, що відображають ідеологію та інтереси нового правлячого класу.

Важливим для розуміння сутності політичного врядування є термін «суверенітет». На думку Дж. Бернхема, «соціальна група, яка для себе створює і приводить в дію власні правила і не визнає правил, створених установами, що не відносяться до групи, має назву «автономія» або «суверенітет»» [153, с. 139]. Зрозуміло, стверджує Дж. Бернхем, що суверенітет не має «висіти в повітрі» [153, с. 139], він має бути локалізованим, конкретизованим в певних інститутах, повноваженням яких є видання законів. Ці інститути, міркує він, мають деякі обмеження у своєму функціонуванні, як, наприклад, те, що вони не можуть включати всіх членів групи, яка дала їм право суверенітету. Так, інститути можуть складатися з однієї особи (як у випадку з монархією), кількох людей, вони можуть існувати у вигляді зборів і т.д. На думку Дж. Бернхема, капіталістичній державі притаманна локалізація суверенітету в парламенті. Він вважає, що сам по собі інститут парламенту походить від зборів ранніх капіталістів, які скликав монарх для того, щоб отримати гроші від них в обмін чого надавав певні права. Так відбувалося зміцнення політичної влади парламенту, який за допомогою конституцій, писаних і неписаних, захищав основи капіталістичного суспільства.

Але після Першої світової війни, стверджує Дж. Бернхем, парламент почав втрачати силу свого суверенітету. «У чотирьох з найбільш значних націй сучасного світу (Німеччина, Росія, Італія, Франція) парламент вже втратив суверенітет; у двох (Японія і Англія) парламент утримує малу його частину; навіть в останньому

притулку, Сполучених Штатах, парламентський суверенітет знаходиться на півдорозі до свого кінця» [153, с. 144]. Після того, як парламент позбавляється суверенітету, який раніше мав у своєму розпорядженні, він перетворюється на один з органів державного апарату. Дж. Бернхем говорить, що після цього збори парламенту перетворюються скоріше в прості механізми пропаганди, як парад або радіо і т.д. Вони вже не беруть участі в тих чи інших рішеннях, їх схвалення носить характер *post facto*.

Менеджери натомість «перемістять локус суверенітету» [153, с. 146] від парламентських асамблей, у котрих представлені інтереси капіталістів, до адміністративних бюро розширеної держави. Це переміщення буде сприяти синтезу держави та економіки і стане фундаментом тоталітарного характеру менеджеріального суспільства. Синтез політичної та економічної влади передбачає їх об'єднання в єдину соціальну конструкцію. Зникнення розмежувань між державою та економікою дозволить припинити маневрування між ними та зробити владу централізованою. Відбудеться ерозія демаркаційних ліній, що традиційно проводяться між приватним та публічним, в результаті чого виникне тоталітаризм, монополізація влади з боку однієї політичної сили та встановлення нею контролю за всіма аспектами життя людей.

Досвід показує, як стверджує автор «Менеджеріальної революції», що локалізація суверенітету в парламенті передбачає існування більш ніж однієї легальної політичної групи (партії, наприклад). Коли йдеться про існування кількох партій, навіть у випадку, якщо в руках однієї з них знаходиться переважна більшість, парламент завжди має хоча б мінімум реальних функцій, якщо ж існує тільки одна партія, політична значимість парламенту не може бути більш ніж пропагандистською. Так, знову звертаючись до прикладів Росії, Німеччини та Італії, Дж. Бернхем говорить, що «в цих країнах правила, оформлені до законів, декрети і т.д. виходять з комісій, бюро та інших адміністративних органів, але не від парламенту» [153, с. 147].

У той же час він не зводить означені явища виключно до результату діяльності комуністів або фашистів. На його думку, це не відноситься виключно до результатів діяльності революціонерів у вищезгаданих країнах, а має більш глибокий історичний сенс. Дж. Бернхем стверджує, що схожий процес переходу суверенітету з парламенту до тих чи інших адміністративних органів можна спостерігати і в США, різниця лише в тому, що тут поки має місце більш рання його стадія. «У Сполучених Штатах суверенітет може ще бути локалізованим в Конгресі (разом з Верховним Судом), який може залишатися органом «законотворчості», але ніхто з тямлячих людей не повірить, що протягом цілого покоління і особливо останніх десяти років його позиції залишаються незаперечними» [153, с. 147].

Автор «Менеджеріальної революції» говорить про те, що уже в 40-ві рр. XX ст. Конгрес більше не був творцем більшості законів США, ця функція була перенесена до «органів-виконавців» («executive agencies»). Так, він стверджує, що переважна частина з прийнятих за останні роки Конгресом законів спрямовані на те, щоб дати все більше суверенної влади тій чи іншій установі. «Парламент був суверенним органом обмеженої держави за капіталізму. Бюро є суверенними органами необмеженої держави за існування менеджеріального суспільства» [153, с. 148].

Дж. Бернхем визнає, що країни, які, на його думку, найближче просунулися в напрямку менеджеріальної структури суспільства (Росія, Німеччина, Італія), під час написання ним роботи за своїм характером були тоталітарними диктатурами, які набули більш крайніх форм, ніж будь-яка з диктатур, що мала місце в історії. Тоталітарний тип диктатури, на його думку, не мав можливості втілюватися в більш ранні періоди історії, оскільки його існування передбачає сучасний рівень розвитку технологій, особливо комунікацій і транспорту. За відсутності цієї основної умови, тоталітарна влада не мала б можливості для того, щоб здійснювати контроль за всіма сферами життя суспільства.

Хоча жодна з існуючих раніше диктатур, на відміну від сучасних, не мала тоталітарного характеру, як стверджує автор «Менеджеріальної революції», можна провести вражаючі аналогії між ними. Одним з таких прикладів він називає «закон

лідерства» («leader principle»), що використовується для ідеологічного обґрунтування політичної позиції диктатора, який має спільні риси з поширеною в шістнадцятому столітті доктриною «святості прав короля» [153, с. 165]. Останню Дж.Бернхем називає версією сучасної теорії лідерства.

На думку Дж.Бернхема, особливого розвитку диктатура набуває за умови існування соціальної кризи та під час періоду важливих змін, при політичному транзиті (переході), оскільки, внаслідок краху загальноприйнятих інститутів та ідей, суспільство потребує «сильної і безжальної руки» [153, с. 153], яка знову зібрала б його воедино. Сучасний йому світ, на думку Дж.Бернхема, знаходиться саме в таких умовах. Відповідно, у концепції дослідника технократія постає як метод виходу суспільства зі стану турбулентності та невизначеності.

«Сучасні політики - політики типу, характерного для режимів у Росії та Німеччині, а також їх аналогів в інших країнах, в реальності не відрізняються від сучасних менеджерів. Вони управляють масами людей способами, аналогічними тим, якими користуються менеджери під час управління виробництвом; вони мають схожий спосіб мислення, схожі методи, вони здійснюють схожу маніпуляцію можливостями передових технологій. Підготовка Сталіна чи Гітлера до нового політичного перевороту більш-менш нагадувала те, як менеджери готуються до випуску нової моделі на їх виробничій лінії» [153, с. 156].

Незважаючи на майбутнє зближення держави і економіки, залишиться деяка диференціація між політиками і менеджерами, яка полягатиме в певному розходженні їх функцій. Так, Дж. Бернхем вважає, що потрібно залишити розмежування між «економічно продуктивними» (питання, що стосуються «залізної дороги, фабрик, ферм тощо») і тими підконтрольними державі сферами, які не можуть розглядатися як «економічно продуктивні» (питання, стосуються «війни, пропаганди, дипломатії тощо»).

Дж. Оруелл пише, що «в першій книзі Дж. Бернхема також йшлося про те, що менеджеріальна Німеччина в усіх відношеннях має більше шансів на ефективне існування, ніж країни капіталістичних демократій, як Франція або Британія. У

другій книзі Дж.Бернхем зазначає, що німці могли б уникнути деяких серйозних стратегічних помилок, якби ввели свободу слова» [183]. Ще в «менеджеріальній революції» Дж. Бернхем говорить про необхідність існування «механізму мирного (організованого, упорядкованого) висловлення невдоволення» [153, с. 167], для того, щоб правлячий клас мав інформацію про вимоги мас. Тобто, незважаючи на визнання тоталітарного характеру менеджеріального суспільства, дослідник усвідомлює недоліки, пов'язані з цим та пропонує свого роду «запобіжники» проти його руйнування зсередини.

Дж. Бернхем підкреслює, що певні відмінності всередині класу менеджерів все ж будуть зберігатися, з часом отримають розвиток, і згодом призведуть до поступового зникнення тоталітарної концентрації влади. Економічні менеджери почнуть висловлювати невдоволення і чинити опір владній діяльності бюрократичних менеджерів. Це розмежування також спричинить виникнення сталої опозиції та конфліктів всередині самої еліти, що обумовить більш демократичний характер наступної фази розвитку менеджеріального суспільства (в обмеженому розумінні - у якості визнання права на політичне вираження думки меншості («політичну експресію»)).

Натомість, рання фаза перетворень вимагає від менеджерів орієнтації на тоталітарне правління, що дозволить змістити капіталістичний клас, забезпечить встановлення контролю над масами, і порядку в суспільстві. Ці передумови є обов'язковими для подальшої демократизації. «Сталін, Гітлер, Муссоліні, як і Сталіни і Гітлери завтрашнього дня, підуть, деякі з них підуть з сильними політичними конвульсіями. Клас менеджерів залишиться» [153, с. 160].

Дж. Бернхем вважає, навіть у разі, якщо менеджеріальна держава буде носити характер демократичної, йтиметься про окремий вид демократії, а не ті, які знайомі дослідникам із досвіду попередніх соціальних структур. ««Демократія» іноді мислиться як еквівалент таких розмитих абстракцій, як «незалежність» і «свобода»... «Незалежність» сама по собі представляє неповний термін; немає такої речі, як незалежність чиста і проста; це повинна завжди бути незалежність від чогось

і для чогось. Незалежність у відповідності з певними лініями завжди передбачає обмеження відповідно з іншими лініями ... Фізично і логічно неможливо для будь-якої особистості або групи бути вільною від усього; бути такою значить не існувати» [153, с. 161].

Тому, незважаючи на те, що більшістю людей демократія сприймається як правління більшості, стверджує Дж. Бернхем, це не є адекватним визначенням того, чим вона насправді є. Ключовою характеристикою демократії він називає наділення меншості правом «політичної експресії (вираження)». «Демократія - це політична система, де політика визначається, прямо або опосередковано, більшістю, і де меншість, погляди якої відрізняються від точки зору більшості, має право на політичну експресію і можливість, згодом, стати більшістю» [153, с. 162]. Але право на політичне вираження інтересів меншості, на думку Дж. Бернхема, саме по собі теж має масу обмежень, як те, що меншість у більшості випадків повинна мати певний розмір, так і те, що є певні межі, вихід опозиції за які згодом тягне за собою застосування санкцій з боку влади.

Ідеологічний і інституційний характер менеджеріальної держави буде значно відрізнятися від укладу традиційного капіталізму. Як пише Дж. Бернхем, «всі організовані суспільства об'єднуються не тільки під дією сили чи загрозою сили, а й через встановлені моделі інституційного поведінки, через загальноприйняті способи сприйняття, мислення, міркувань і погляду на світ, через ідеології» [153, с. 185].

Дж. Бернхем акцентує увагу на тому, що ідеології не являють собою наукові теорії, які залежать від емпіричних або логічних доказів їх істинності, але є виразом «людських інтересів, потреб, бажань, надій, страхів» [153, с. 185]. Насправді, як стверджує автор теорії менеджеріального суспільства, ідеології мають дві функції. Вони мають виражати в певному сенсі інтереси панівного класу, при цьому звертаючись до почуттів підвладних мас. Дж. Бернхем вважає, що панівна в часи капіталізму ідеологія, де основними цінностями проголошувалися індивідуалізм, природні права, повинна бути зміщена новою ідеологією, яка б співвідносилася з

запитами менеджеріального суспільства, як колись капіталістична ідеологія змінила ідеологію часів феодалізму. На його думку, настає момент, коли старі ідеології не тільки не можуть більш відповідати інтересам правлячого класу, але і втрачаю свою підтримку в масах, що є помітним з електоральних успіхів антикапіталістичних кандидатів у Сполучених Штатах, Німеччині, Франції та Англії.

Як вже зазначалося вище, Дж. Бернхем вважає, що відповідно структурі і потребам нового суспільного устрою, необхідні і нові ідеології. «Замість «індивідуального», наголос зміщується на державу, населення, народ, расу. На місце приватного підприємства приходять «соціалізм» або «колективізм». На місце «свободи» і «вільної ініціативи» - планування. Менше йдеться про «права» і «природні права», більше - про «обов'язки», «порядок» і «дисципліну». Менше про «можливості» і більше про «роботу»» [153, С. 190-191]. На думку Дж. Бернхема, прикладами менеджеріальних ідеологій є фашизм-нацизм і ленінізм-сталінізм, а в Сполучених Штатах такою є технократія і, ще більшою мірою, Новий Курс.

Менеджеріальна революція також приведе до значних змін у міжнародній політиці та світовому устрої. Структурні обмеження, властиві підприємницькому капіталізму, не давали можливості організовувати ефективні географічні регіони значних розмірів і забезпечували зберення політичної організації у межах національних держав. Менеджеріальна еліта буде здійснювати домінування у сфері економічного розвитку, але згодом розширить свій, займаючись координацією ресурсів та ринків менш розвинених частин світу. «Націоналізм, з його вузькою лояльністю і ворожістю, зустрінє опір і буде подоланий новою елітою, яка сприятиме діяльності нових транснаціональних організацій, які згодом потіснять національні держави та імперії» [168, с. 35]. Тільки розвинені світові індустріальні райони зможуть відіграти ключову роль у формуванні ядра нових імперій, а в 1930-і рр., стверджує Дж. Бернхем, такими виступали Сполучені Штати, Північно-Західна і Центральна Європа, Японія і Маньчжурія.

Зазначені території стануть ядром менеджеріальних владних блоків, що консолідують власну стратегічну базу і увійдуть в стадію тривалої боротьби за світ.

«Ця боротьба між трьома стратегічними центрами за світове панування стане фундаментальною темою прийдешніх воєн менеджеріального суспільства» [153; с. 177]. Друга світова війна, відповідно до зазначеної логіки, постала «першою великою війною менеджеріального суспільства» і мала закінчитися процесами об'єднання Європи та руйнування Британської Імперії, «головного політичного символу капіталістичного світового співтовариства» [153, с. 179]. Інші частини світу, що не відносяться до розвинених районів, «будуть приєднуватися до того чи іншого з великих таборів, навіть якщо вони мають тимчасові успіхи в боротьбі за власну незалежність» [153, с. 177].

Дж. Оруелл, обґрунтовуючи свою критику ідей Дж. Бернхема також пише, що у своїй роботі «Менеджеріальна революція» останній розглядав перемогу Німеччини як явище достатньо передбачуване. Британія, на думку Дж. Бернхема, має характеристики, які були властиві суспільствам минулого, що наближають культурний занепад. Також Англія, вважає Дж. Бернхем, «не зможе завоювати Європейський континент, які не-Європейські союзники не були б на її боці». На його погляд, Німеччина не стала б атакувати СРСР до повної перемоги над Англією, а німецько-радянський пакт Дж. Бернхем пояснює тим, що для повалення капіталістичного світового порядку потрібно спочатку зруйнувати основи Британської імперії, яка є його наріжним каменем, як безпосередньо, так і через злам європейської політичної структури, що була необхідною опорою імперії. «Майбутні конфлікти між Німеччиною і Росією будуть носити менеджеріальний характер, але до початку великих світових менеджеріальних битв капіталістичному ладові має бути покладено край» [157]. Зазначені тези є одними із аргументів критиків Дж. Бернхема, які на основі невідповідності його прогнозів щодо протікання Другої світової реальному перебігу політичних процесів після виходу книги, відстоювали недостовірність та нездійсненість його проекту майбутнього менеджеріального суспільства.

Наприклад, Дж. Оруелл пише, що Дж. Бернхем був більш-менш впевнений в тому, що підсумком подальшого нападу на Росію стане її поразка. «Існують всі

підстави вважати, ... що Росія буде розділена на частини, в західній половині тяжіючі до європейської бази і в східній частині - до азійської». Війна, говорить він, «є одним із засобів, завдяки яким західна половина Росії інтегрується в європейську супер-державу» [183].

Р. Міллс розцінив роботу Дж. Бернхема як прагнення інтерпретувати сучасну історію, особливо історію XX століття, в поняттях теорії про глобальну бюрократизацію. ««Всесвітній менеджеріальний рух «постає у Бернхема в якості деміурга історії, - писав Р. Міллс у 1942 році, відразу після виходу книги. - Свого часу дрібні категорії управлінців у давньогрецьких державах постали в очах Платона перетворювачами світу. Точно так чинить і Бернхем, який приписує промислового експерту і бюрократу-адміністратору непереборне прагнення до влади і тлумачить це прагнення в дусі Платона» [34, с. 210].

Р. Міллс вважав помилковою думку автора «Менеджеріальної революції» стосовно того, що потреба в певних техніко-організаційних функціях у галузі управління необхідно тягне за собою узурпацію політичної влади, ототожнення професійних занять та інтересів з класовими інтересами, а також перебільшення реальної автономності бюрократії, і зокрема «верховенства її влади над усіма класами» [34, с. 210].

«Менеджеріальна революція» була свого роду відповіддю Дж. Бернхема в його дискусіях з троцькізмом, тому, незважаючи на його політичний та інтелектуальний розрив з марксизмом, деякі фрагменти марксистської ідеології знайшли те чи інше відображення в цій праці. У своїй наступній роботі під назвою «Макіавелліанці-захисники свободи» Дж. Бернхем намагався мінімізувати прояви впливу марксизму, сформулював загальну теорію політичної поведінки і деякою мірою допрацював теорію менеджеріальної революції. Перша частина книги присвячена Н. Макіавеллі і чотирьом політичним мислителям двадцятого століття, яких Дж. Бернхем описує як макіавелліанців - тих, хто «створив основу реалістичного методу соціального та політичного аналізу» [168, с. 53].

До чотирьох макіавелліанців дослідник відносить Дж. Сореля, Р. Міхельса, Г. Моску і В. Парето. Як стверджує Бернхем, проблематика праць всіх зазначених дослідників була пов'язана з проблемами політичної влади - не з тим, як виправдати владу, не її зовнішніми формами, але з тим, як люди насправді використовують, досягають і втрачають владу. Як і Н. Макіавеллі, всі вони усвідомлювали радикальну невідповідність між формальним образом влади в риториці, ідеології, інститутах і жахливою реальністю влади в справжній історії людства. Крім того, макіавелліанці також вірили в те, що за допомогою глибокого і детального вивчення історії владних відносин, можна сформулювати узагальнення про владу і її використання людьми; іншими словами, що історично обгрунтована наука про владу має право на існування.

Як і макіавелліанці, Дж. Бернхем розглядав політику як жорстоку і безперервну боротьбу за владу на всіх рівнях суспільства, незважаючи на те, який вираз знаходить ця боротьба в мові, символізмі і інституційних формах. «Рухомі невгамовним бажання і ірраціональними переконаннями, люди прагнуть домінувати над іншими і уникати того, щоб домінували ними. Результатом цієї боротьби незмінно стає прихід до влади меншості з монополізацією політичних, економічних, військових, технічних та інших ресурсів, а також усунення значного опору і пригнічення більшості» [168, с. 59]. Саме таким шляхом, як вважав Дж. Бернхем, формувалося те, що В. Парето називав «елітою», Г. Моска - «правлячим класом», Р. Міхельс - «олігархією». У випадку, коли одна еліта втрачає владу, знаходиться інша, яка посідає її місце.

У поглядах Дж. Бернхема, як і макіавелліанців, можна простежити тенденцію до інтерпретації більшості аспектів соціальної та політичної реальності в поняттях доктрини елітизму. Згідно з їх уявленнями, природа еліти багато в чому визначає особливості інших соціальних, економічних, політичних і культурних інститутів. «З точки зору теорії правлячого класу, суспільство є суспільством його правлячого класу. Сила або слабкість нації, її культура, стійкість, її процвітання, її занепад в першу чергу залежать від природи правлячого в ній класу ... Політична історія і

політична наука, таким чином, в першу чергу стосуються історії та науки про правлячий клас, його зародження, розвиток, склад, структуру та зміни» [152, С. 91-92].

С.Френсіс проводить паралель між значимістю еліти або правлячого класу у макіавелліанців і економічних сил в марксистському трактуванні історії. Так, говорить він, Дж. Бернхем і макіавелліанці розглядали політику в поняттях боротьби за владу, і боротьба за владу була центральною щодо природи еліти і всіх соціальних відносин, тому С. Френсіс вважає, що не було б помилкою описати макіавелліанізм як свого роду «політичний детермінізм» [168, с. 63], за аналогією з економічним детермінізмом К.Маркса.

У «Макіавелліанцях..» Дж. Бернхем намагався переосмислити представлену ним раніше теорію менеджеріальної революції. Згідно моделі, якої дотримуються макіавелліанці, еліта чи правлячий клас відчувають кризу влади виходячи з певних обставин, серед яких економічні сили і відносини займають важливе, але не центральне місце. У той час, коли нові соціальні сили, рухомі не в останню чергу технологічним розвитком, починають розширюватися, зміцнюватися інституційно, ідеологічно, стара еліта поступово входить у стан психологічної, інтелектуальної та моральної деградації.

У праці «Макіавелліанці - захисники свободи» Дж. Бернхем також вказував на необхідні умови існування будь-якої держави: політичну владу, відносини панування і підпорядкування. На його думку, існує розрив між власником капіталу і дійсним керівництвом підприємства. Фактично відбувається процес передачі влади від власника або акціонера до менеджерів, що являють собою єдину силу, яка здатна отримувати і аналізувати необхідну інформацію. Отже, люди, які не входять в цю групу, а звідси, є недостатньо поінформованими, навряд чи можуть реально брати участь у процесі прийняття рішень. Прикладом цього може служити той факт, що на великих підприємствах влада менеджерів почала приймати характер абсолютної. Навіть збори акціонерів Дж. Бернхем розглядає виключно як «церемонії для ратифікації рішень технократів» [152, с. 77]. Їх мета - створити видимість реальної

влади. Так, може здатися, що найбільш обдаровані представники нижніх верств населення можуть піднятися вверх по соціальній ієрархії, а представники вищих класів, що не відповідають їм, опускаються вниз, але, на думку Дж. Бернхема, це тільки видимість.

Дж. Бернхем вважає, що правлячий клас менеджерів має включати в себе більше «левів» або «резидуа» («residuo») класу II, ніж попередня йому підприємницька еліта. Тут Дж. Бернхем скористався термінологією В. Парето, яку той запропонував у «Трактаті із загальної соціології».

В. Парето використовував власну типологію як альтернативу розрізнення еліт за ідеологічними і політичними критеріями, які, як він вважав, не мали значної пояснювальної сили, оскільки еліти часто змінюють ідеологічні обличчя. Характер еліт і стиль їхньої політики, на його думку, формуються завдяки впливу вроджених і незмінних психологічних установок, які виступають проявом властивих людям залишків. Ділення на лисиць і левів, яке В. Парето запозичив у Н. Макіавеллі, відображає стійкі відмінності установок і стилів дій суб'єктів політики.

Леви наділені залишками (residuo) класу II («стійкість агрегатів»), що відповідають за піклування про згуртованість групи. Вони вживають силові дії, коли їхня влада наштовхується на опір. Левів хвалять за рішучість і послідовність, а критикують за грубість і брак політичної гнучкості.

Лисиці репрезентують хитрість, розум, гнучкість, серед них домінують залишки класу I, названі Парето «інстинктом комбінацій». Вони зазвичай не застосовують сили, досягають своїх цілей шляхом маніпуляції, переговорів і закулісного тиску; сильною стороною лисів є винахідливість і хитрість.

Спільнота з домінуванням еліти лисів є нестабільною, але динамічною за розвитком. Товариство з домінуванням еліти левів є стабільним, але схильним до стагнації. У період монополістичного капіталізму панує еліта «лисиць», яку В. Парето називав «демагогічною плутократією», а демократичні режими - плутodemократичними.

Проте менеджеріальне суспільство висуне на авансцену політичних процесів інший тип еліти - «ми можемо бути впевненими, що солдати, люди сили, Леви, будуть помітніші між новими правителями, ніж в правлячому класі минулого століття» [152, с. 58].

Політична формула влади менеджерів, як стверджує автор у «Маккіавелліанцях..» буде демократичною, зі зверненням до матеріальних прагнень мас, але політична реальність буде носити автократичний характер, «Бонапартизм» і тоталітаризм стануть головними тенденціями менеджеріального класу. Криза 1929-32 рр.. і Друга світова війна, на думку Дж. Бернхема, дають можливість менеджерам «скористатися обставинами і направити фокус своєї пропаганди на засудження підприємницького класу і прихильним до нього інститутів (церкви, неполітичних трудових об'єднань, шкіл, місцевих політичних інститутів тощо) з метою формування у свідомості громадськості уявлень про них як реакційних, обмежених і відповідальних за існуючу кризу і породжувани нею злидні» [152, с. 112]. Для подолання кризових явищ потрібно в першу чергу зруйнувати ці застарілі сили.

Дж.Бернхем, як пише С.Френсіс, був не в захваті від тоталітарного вектору менеджеріального суспільства, але тільки концентрація влади на противагу існуючому в умовах капіталістичного суспільства розсіюванню влади, яке призвело до виникнення кризи, могла, на його думку, привести до позитивних змін. Отже, підприємці мають рацію, вказуючи на те, що Новий Курс і інші приклади менеджеріальної політики є загрозою для свободи, але підприємницька формула ринкового капіталізму, обмеженої держави і національного суверенітету втратила колишню легітимність.

Проте Дж. Бернхем не був повністю песимістичний щодо порятунку частини свобод. Він припускає, що деяка соціальна опозиція може зберегтися або розвинутися, що створить баланс сил у менеджеріальній еліті, сподівається, що принципи макіавеллістської «науки влади» дадуть новому правлячому класу уявлення про його реальні інтереси і про корисності свободи.

«Макіавелліанці - захисники свободи» - можливо та праця Дж. Бернхема, що отримала найбільш розповсюджене неправильне розуміння. Соціолог Д. Шпіц відніс Дж. Бернхема до представників анти-демократичної ідеології. С. Френсіс навпаки виступає на його захист, вважаючи, що уважне ознайомлення з «Макіавелліанцями..» дозволяє зробити зовсім інші висновки.

Дж. Оруелл багаторазово критикує Дж. Бернхема, апелюючи до його прихильності нацизму. Він вважає, що з самого початку було зрозуміло, що рух, подібний нацизму, не може принести стабільних або позитивних результатів. Дж. Бернхем, за словами Дж. Оруелла, до тих пір, поки нацисти вигравали, не бачив нічого поганого в їх методах. На думку Дж. Бернхема, такі методи є аморальними лише тому, що вони нові. Це означає, як стверджує Дж. Оруелл, що буквально все може стати правильним чи неправильним, якщо панівному класу на даний момент так буде завгодно.

Дж. Оруелл заперечує можливість реалізації ідей Дж. Бернхема, він обдаровує менеджеріальну модель держави не дуже втішними коментарями і врешті-решт приходить до висновку, що «величезна рабовласницька імперія не може відбутися, оскільки рабство більш не є міцною основою людського суспільства» [183].

Незважаючи на те, що Дж. Оруелл критикує багато позицій теорії Дж. Бернхема, він все ж визнає, що, ймовірно, той був більше правий, ніж помилявся, в питаннях сьогодення і нещодавнього минулого. Він визнає що «напевно майже півстолітній дрейф сучасного суспільства зрештою наближає його до олігархії. Має місце все зростаюча концентрація промислової і фінансової влади; зменшення важливості окремого капіталіста або акціонерів, і зростання нового «менеджеріального» класу вчених, техніків і бюрократів; слабкість пролетаріату проти централізованої держави; збільшення безпорадності малих країн проти великих.. Всі ці речі, здається, вказують у тому ж напрямку. Дж. Бернхем бачить тенденцію і припускає, що вона нездоланна, так само як кролик, зачарований удавом, може припустити, що удав - найсильніша річ у світі» [183].

Теорія «менеджеріальної революції» Дж. Бернхема, у такий спосіб, базується на твердженні про летальну кризу капіталізму, на зміну якому має прийти нова форма суспільного устрою. Оскільки в їхніх руках перебуває контроль над засобами виробництва, менеджери зможуть отримати владу в державі, тим самим спричинивши злиття політико-економічного апарату. Характеристиками технократії за Дж. Бернхемом стануть планування, централізація і раціональне управління. За формою менеджеріальна держава буде швидше тоталітарна, але якщо навіть пізніше відбудеться трансформація до демократичної форми, це не буде демократія в її класичному розумінні.

Технократичний проект Дж. Бернхема неодноразово піддавався критиці, але дослідники однаково відмічають, що багато аспектів його теорії залишаються актуальними і багато в чому визначили розвиток міжнародних відносин в другій половині XX століття.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Вебленівське трактування специфіки суспільно-політичних перетворень ґрунтується на уявленні дослідника про інстинкти, на основі яких надалі формуються моделі мислення та суспільні інститути. Кризу капіталістичних суспільств він трактує як наслідок домінування у їх панівних групах негативних інстинктів, проявом чого є. так званий, «ледарський клас». Його владне становище є віддзеркаленням застарілих інституційних норм, що не відповідають вимогам та інтересам сучасного суспільства. Сам характер політичних процесів у такому випадку втілює негативні наслідки панування мотивів вигоди, які пов'язані із культом інституту приватної власності,- відповідно сама політика стає «політикою бізнесу», «корумпованою політикою», а панівний політичний клас – консервативним. Те ж трактування пропонує і Дж. Бернхем, який називає державу «найбільшим бізнесом серед всіх інших».

Протистояння «індустрії» та «бізнесу», або промислового виробництва та капіталістичних підприємств виходять далеко за межі економіки та реалізуються у намаганні стримати владу так званими капітанами індустрії на противагу зростаючій ролі класу інженерів. Технічні знання і раціональне мислення стануть для останніх не лише інструментами управління виробництвом, але й дозволять сконцентрувати у їх руках владу.

У вебленівській технократичній теорії помітний вплив марксистської методології – дослідник вбачає необхідність дозрівання класової свідомості техніків для подальшого здійснення революційного перевороту і переходу влади до Генерального штабу. Дж. Бернхем також використовує принцип залежності становища класу у політичній ієрархії в залежності від прав власності на засоби виробництва.

Т. Веблен не обмежує інструменти боротьби за владу технократів класичними пропагандою та рекламою, натомість пропонує використання технологічних знань з метою паралізації виробництва під час страйку інженерів. Подібної думки притримується і Дж. Бернхем, який називає ключовими чинниками переходу влади

від феодалів до буржуазії насильство, реалізоване у воєнних протистояннях та ідеологію для маніпулювання свідомістю мас.

Страйк як інструмент політичної боротьби не є новим ні для політичної практики, ні для теорії, але у випадку вебленівської концепції він носить специфічний характер: достатньо навіть малої частини, 1% всіх інженерів і техніків для успішності перевороту, що матиме ненасильницький характер, на відміну від революцій попередніх століть.

Технократичне владарювання у Т. Веблена будується на принципах раціональності, ефективності та кваліфікованості. Фактично, саме ця тріада є ключовою для подальшого розгортання технократичної доктрини, а в концепції Дж. Бернхема до неї додаються планування та контроль.

Якщо у Т. Веблена технократична революція розглядається у перспективі, то Дж. Бернхем називає її уже розпочатою, оскільки технократи в особі менеджерів уже на початку 40-х років XX століття отримали не лише важелі управління підприємствами, а і політичне панування в окремих державах. Держава, як така, після злиття з економікою, з часом перетвориться на «власність менеджерів». Фактично, у технократичному суспільстві менеджери стають державою, а називати її правлячим класом – те ж саме що й іменувати державною бюрократією. Саме менеджеріальна структура держави займається реальною розробкою політичних рішень.

Трансформація політичних структур після реалізації технократичних перетворень не обмежуватиметься рівнем внутрішньодержавних змін – Дж. Бернхем стверджує, що після формування менеджеріального суспільства буде подоланий націоналізм, а транснаціональні організації згодом потіснять національні держави на світовій арені.

Отже, технократичні теорії стали альтернативою для вибору між соціалістичними та капіталістичними проектами розвитку політичних спільнот XX століття, зародження цього напрямку політичної думки проходило на основі

полеміки з класичними положеннями згаданих теорій. Технократизм постав не просто як відповідь на існуючі в тогочасних суспільствах кризи та виклики бурхливого зростання технологічного фактору, але і як вихід з кризи ідеологічної, коли фактично постулювалась безальтернативність вибору між пануючими на заході ідеологіями та соціалістичними докринами.

Варто відзначити специфіку технократизму на момент формування його базових принципів. Технократи, насамперед, розглядалися на даному етапі як технічна меритократія. Характеристика технократів як соціально-професійної групи, що уже взяла, або скоро візьме до своїх рук владу, є спільною для класичних технократичних концепцій. Можна стверджувати, що в рамках класичного технократизму проводиться наділення технократів певним груповим етосом, що передбачає визнання існування спільних ціннісних установок. Концептуалізація ідеї правління технократів на даному етапі пропонується через перенесення технічної раціональності індустрії на сферу політичного, а ключовими принципами технократичного врядування виступають раціональність, ефективність, кваліфікованість, планування та контроль. Саме вони є як ціннісними імперативами, так і реальними показниками діяльності технократів з точки зору класиків цього напрямку суспільно-політичної думки. Зазначені положення знайшли розвиток та ревізію у неотехнократичних теоріях другої половини XX століття.

РОЗДІЛ 3. НЕОТЕХНОКРАТИЧНИЙ ДИСКУРС ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Еволюція трактування технократії протягом XX століття характеризується низкою особливостей, зокрема зміщенням фокусу розгляду від розуміння її як окремої домінуючої групи, яка наділена функціями політичної влади (уже реалізованими, чи з перспективою реалізації) до розкриття сутності технократії як «нової суспільної реальності, де політичне ставало технократичним, а раціоналізація управління обумовлювалась не лише діяльністю технократів як носіїв влади, але й загальною переорієнтацією спрямування політики держави» [59, с. 47]. Зазначена еволюція прослідковується значною мірою у технократичних ідеях в межах концепцій представників індустріалізму та постіндустріалізму. Якщо Т.Веблен розглядав встановлення панування технократії у якості фактичного приходу до влади інженерів, що здатні змінити усталену методологію управління державою, то згодом апелювання до технократії як окремої суспільної групи за ознакою професійного спрямування, яка візьме на себе роль носіїв політичної влади майже зникає, відповідно концепт «технократії» втрачає такого роду персоналізацію.

Можна стверджувати, що розгляд технократії у якості, насамперед, технічної меритократії поступається місцем розумінню технократії у якості нової політичної реальності, що характеризується зміною у всіх базових складових політичної системи, економічного устрою, та слугує основою для подальших трансформацій політичної мапи. Згадана трансформація пояснюється тим, що поширення нових технологій, наукових підходів до виробництва та управління, викликає зміни як зв'язків елементів політичної системи всередині країни, так і на міжнародній арені, де з'являються нові актори та сили, що здатні здійснити значний вплив на форму та особливості перебігу глобальних політичних процесів.

Концептуалізація технократичних принципів та методів формування політики і управління державою прослідковується у доробках теоретиків індустріалізму, зокрема Р. Арона, У. Ростоу та Дж. Гелбрейта. Аналізуючи еволюцію осмислення

проблематики технократизму в історико-філософському дискурсі, С. Макеев підкреслює, що саме зростання впливу концепцій індустріалізму дало змогу технократизму отримати «друге дихання» [72, с. 137]. Йдеться про концепції, що фокусують увагу на обґрунтуванні значення технічних факторів у трансформації виробничих процесів, а також їх впливу на зміни в економічній та політичній системах індустріального суспільства. Ключовою відмінністю доробку теоретиків індустріалізму було те, що ідея стосовно домінування технологічних факторів в контексті становлення індустріального суспільства, як і тотальна індустріалізація та технократизація розглядалися не як абстрактні проекти майбутнього, а як реалізований факт, а протягом XX століття ця особливість лише поглиблюватиметься.

Реймон Арон у своїх роботах «Критична філософія історії», «Безперервна війна», «Опіум інтелектуалів», «Мир та війна між народами», «Демократія та тоталітаризм», «18 лекцій про постіндустріальне суспільство» трактує проблематику взаємозв'язку між технологічним розвитком та політикою на основі апелювання до концепту «індустріального суспільства».

Індустріальним суспільством Р. Арон називає «не історично особливе суспільство, чи специфічний період сучасних суспільств, а тип суспільства, який відкриває нову еру людського досвіду» [144 с. 97]. Проте дослідник визнає, що сучасне йому індустріальне суспільство знаходиться лише на стадії становлення, це швидше примітивна форма індустріального суспільства. Повною мірою «індустріальним» суспільство можна називати лише тоді, коли «дії людей та функціонування інститутів досягнуть гармонії з духом індустрії» [144, с. 57], але варто пам'ятати, що за своїм характером індустріалізовані економіка та суспільство є науковими. Навіть технологічні винаходи Р. Арон трактує як такі, що можуть виконувати три типи функцій: виступати в якості ресурсу влади, бути інструментами, або ж задовольняти ті чи інші потреби людей.

Р. Бангам, аналізуючи ключові концепти у теорії Р. Арона, фокусує увагу на «індустріальній енергії»: «енергії, яка доступна суспільству і визначає ліміти того,

яким чином воно може видозмінюватись» [146, с. 116]. Відповідно до цього визначення, сучасне суспільство доречно відносити до абсолютно нового типу за його енергетичним потенціалом.

Але Р. Арон визнає, що існування наукового суспільства в середині XX століття ще далеке від визнання його універсальним явищем, проте нації, які свідомо ідуть на заперечення та відмову від наукового розвитку, приречені зазнати стагнації та прийти до занепаду. Відповідно, дослідник визнає, що наукові знання в індустріальному суспільстві знаходять широке застосування, ніж у попередні епохи, але поки швидкість проникнення знань ще не можна порівнювати із темпами розвитку самого наукового знання.

Ральф Дарендорф у праці «Сучасний соціальний конфлікт» називає «18 лекцій..» Р. Арона розширеною ревізією економічного зростання кінця 1940-х.-середини 1970-х. років. Він зазначає, що «зростання як таке не було якимось новим досвідом» [156, с. 95], проте в XX столітті з'явилися нові його форми, а саме зростання почало відігравати роль «центральної проблеми новітніх економік» [156, с. 99]. Р. Дарендорф окрім визнання реальності індустріального суспільства, відзначає песимізм дослідника у сприйнятті існуючих тенденцій, адже Р. Арон не трактує зростання у якості абсолютного добра. Р. Арон був занепокоєний майбутнім шляхом розвитку індустріального суспільства. Він відзначає, що індустріальним суспільствам властива тенденція ставати державами середнього класу та зменшувати нерівність між різними соціальними групами. Проте зростання рівня життя поглибить тенденцію до деспотизму у його крайніх формах, з метою забезпечення суспільного спокою та соціального добробуту.

«Аронівська політична наука не наслідуює позиції О. Конта стосовно недооцінки потреб конституційних механізмів захисту меншин та індивідів від жорстокості та зловживань технічної та бюрократичної ієрархії індустріального суспільства» [178, с. 58]. Дослідник не заперечує егалітарний, демократичний та комерційний характер індустріального суспільства. Проте, він не виступає на позиціях глобального

історичного детермінізму. Хоча аронівська концепція за сутністю є технократичною, він не поділяє односторонній детермінізм у дослідженнях.

Структура суспільної реальності, згідно поглядів Р. Арона, складається з декількох аспектів: економічного, соціального та політичного. У праці «Демократія та тоталітаризм» дослідник намагається прослідкувати кореляцію між зазначеними факторами та визначити серед них детермінуючий, підсумовуючи, що «у відношенні до людини політика є більш важливою, ніж економіка за самим визначенням, адже політика займається проблемами, пов'язаними з самою сутністю існування» [142, с. 63]. За словами Д. Магоні, Р. Арон відкидає кантівський соціологізм: соціальне не визначає та не може визначати політичне.

Для аналізу специфіки сутності зростання в умовах тогочасного суспільства, використовується апелювання до концепту «раціональності» М. Вебера. В «Індустріальному суспільстві» Р. Арон зазначає, що як «технології, так і індустрія є раціональними» [144, с. 70]. Він погоджується із твердженням О. Конта, що «від знань до влади – пряма дорога» [144, с. 70], тому що процес раціоналізації життя формує значну владу. І це не обмежується звичними сферами застосування наукових знань, - в індустріальному суспільстві технічна раціональність із науки та виробництва переходить на рівень суспільних інституцій та спричиняє повну раціоналізацію соціальних організацій, або ж окремих її аспектів. Варто зазначити, що Р. Арон вбачав не лише позитивні наслідки актуалізації цього явища у практиці суспільних інститутів, але і небезпечні, прикладом чого може слугувати Третій Рейх, «лідери якого використовували повністю раціоналізовану технічну та бюрократичну адміністрацію» [144, с. 76] з метою реалізації антигуманної політики.

Р. Дарендорф відзначає, що за сто, чи навіть п'ятдесят років до того, раціональність та автоматизація не виступали достатніми аргументами для пояснення ключових передумов, які формували тенденції розвитку суспільства, в аронівському проекті їх доповнює «оптимізм» вчорашній та теперішній» [156, с. 99]. У XIX столітті «оптимізм» носив ліберальний характер, а «песимізм» - соціалістичний. «Оптимізм» XX століття, на погляд Арона, не був за характером «ні

ліберальним, ні соціалістичним; він був за сутністю технічним. Ключем сучасної економічної історії є технічний прогрес» [156, с. 99].

Зазначений підхід, що передбачав відмову від розгляду ідеологічних систем у якості формотворчих передумов політичного розвитку, став причиною, іменування аронівської теорії, зокрема роботи «Опіум для інтелектуалів» «маніфестом руху «кінця-ідеології»» [157]. Але Р. Дарендорф, критично розглядає аргументи Р. Арона стосовно ролі технократів у тогочасному світі: він не спростовує факт, що технократи концентрують у своїх руках інструменти влади, але підкреслює, що, хоча «технократи можуть керувати світом..., окремо взята раціональність є недостатньою для передбачення можливого розвитку людських свобод» [130, с. 100].

Технічний прогрес постає у Р. Арона основою для аналізу новітньої історії, тому дослідник стверджує, що «і капіталізм, і соціалізм.. є двома різними прикладами одного і того ж виду трансформацій» [144, с. 101]. Тогочасні індустріальні спільноти мають відмінності у особливостях організації публічної влади, що визначає значну частину особливостей функціонування економічної системи, як і форми її взаємодії з різними групами. Диференціація різновидів індустріального суспільства здійснюється на основі різних типів політичних систем: оскільки основою співпраці є компетенція, політика, у такому ракурсі, є передумовою будь-якого виду кооперації між людьми.

С. Макєєв зосереджує увагу на трактуванні Р. Ароном досвіду соціалістичних проєктів, зокрема на тому, що комуністичні режими не мали успіху у втіленні соціалізму в тому вигляді, який пропагувався ними, тому що базувалися «на функції, яку К. Маркс історично відводив капіталізму, а саме на розвитку виробничих сил – технологічної бази» [72, с. 139]. На протигагу недолікам існуючих систем, в межах концепту індустріального суспільства Європа трактувалася як єдине ціле, без розділення на два «світи»: радянський та західний, натомість такому поділу протиставлялась теорія єдиної «індустріальної цивілізації» [72, с. 140].

Деніел Магоні у праці «Ліберальна політична наука Раймона Арона» (“The Liberal Political Science of Raimond Aron”) підкреслює, що, Р. Арон «не міг ігнорувати «фундаментальні зрушення» того часу, здавалось би безупинну акумуляцію «знань та влади», яка характеризує сучасний світ загалом та наше століття зокрема» [178, с. 19]. Розглядаючи дві гетерогенні за сутністю суспільні реальності – феодально-військовий режим минулого та «політико-індустріальну сучасність» [142, с. 34], Р. Арон актуалізує радикальний та цілковитий розрив між ними.

У роботі «Століття тотальної війни» Р. Арон фокусує увагу на ролі науки та індустрії, яка у поєднанні зі стрімким розвитком оборонної промисловості, спричиняє глибинну трансформацію різновидів боротьби між політичними акторами, що стосується і воєн, і революцій). Індустріалізація, у такий спосіб, «не відкрила нову еру, вона просто додала додаткові карти до старої гри» [178, с. 65].

У «Опіумі для інтелектуалів», Р. Арон підкреслює, що тогочасне індустріальне суспільство складається із більшої кількості робітників розумової праці, ніж всі суспільства минулого. Ідеться про один із наслідків процесу індустріалізації, яка зумовлює зростання складності організації, техніки та управління, що провокує збільшення попиту на кваліфікованих працівників, зростання рівня життя тощо. «Три категорії робітників розумової праці – писарі, експерти та літератори – розвиваються одночасно і з однаковою швидкістю» [145]. Бюрократія виступає середовищем високого попиту на низькокваліфікованих «писарів», більш досвідчені «експерти» займаються управлінням виробництвом, школи та університети разом із засобами масової комунікації дають робочі місця для «літераторів» та «художників».

Розглядаючи політичну роль згаданих соціальних груп, Р. Арон підсумовує, що для тих, хто має схильність до маніпулювання словами та ідеями, у будь-якому з політичних режимів можливості є розширеними. І навіть хоча вчені та письменники ніколи не були у дефіциті, наразі «теоретик і пропагандист поєднуються в одній людині; генеральний секретар партії і розробляє доктрину, і керує революцією»

[145]. Незважаючи на те, яка саме доктрина, партія чи політична система розглядається, - консерватизм, лібералізм, демократія, націоналізм чи комунізм; у будь-якому разі, її існування можливе завдяки інтелектуалам, котрі здатні до глибокого осмислення реальності та громадської думки, формують нові ідеї та змушують маси в них вірити.

В умовах індустріального суспільства виникає та зміцнюється управлінська ієрархія, яку Р. Арон називає «техно-бюрократичною» [145]. Але у його аналізі прослідковується трансформація технократизму, що свого часу частково була помітною у роботах Дж. Бернхейма: на верхівці техно-бюрократичної ієрархії, стверджує Р. Арон, перебувають організатори (менеджери), але не інженери (техніки), про яких писав Т. Веблен. Уявлення Р. Арона про відсутність прямої кореляції між ієрархією, в якій інтегровані працівники, та зміна типу власності, частково були розвинуті пізніше у теорії «техноструктури» Дж. Гелбрейта. У тогочасних суспільствах, зазначає Р. Арон, техно-бюрократична ієрархія функціонує у секторі індустріального апарату, а з її розширенням відбудеться масштабна трансформація - «ліквідація цілого комплексу соціальних відносин; індивіди не матимуть більше в тій мірі зобов'язань перед іншими індивідами, як перед державою» [145].

У зазначених ідеях прослідковується політичний технопесимізм Р. Арона – він усвідомлює загрози та негативні наслідки ймовірного перетворення держави на велику корпорацію. Б. Андерсон серед ідей Р. Арона щодо перспектив політичного розвитку індустріального суспільства, виокремлює одну із загроз, про які говорить мислитель: «використовуючи термінологію Арона, «кожне досягнення в свободах людини породжує нову форму поневолення»» [141, с. 84].

Р. Арон підкреслює, що ключові особливості індустріального суспільства (централізація, ієрархізація, субординація), перебувають у конфлікті з декларованими демократичними політичними системами цінностей, насамперед - зі свободою особистості. Ще однією особливістю впливу технологічного прогресу на політичну сферу є зміна особливостей ведення воєн в індустріальному суспільстві.

Окреме місце у теорії Р. Арона посідає проблематика можливого використання ядерної зброї, адже її поява спричинила зміну формату міжнародної політики. Загрози, пов'язані із виникненням ядерної зброї, трактуються дослідником у якості прояву негативного впливу зростання знань, а в роботі «Війна та мир» він замислюється над питанням: «чи здатні ядерні або термоядерні технології модифікувати взаємовідносини стратегії та дипломатії» [143, с. 369] у контексті міжнародного політичного процесу? Це мало б означати необхідність ревізії класичної формули К. Клаузевіца про війну як продовження політики іншими засобами.

Технократичний характер теорії Р. Арона відображається у специфіці розуміння індустріального суспільства як абсолютно нової політичної реальності. Технологічний розвиток постає визначальним чинником функціонування сучасних спільнот, спричиняє перегляд існуючої соціальної структури, де на авансцені перебувають висококваліфіковані працівники, а ієрархія управління набуває характеру «техно-бюрократичної». Технологізація має трансформуючий вплив на світ політичного. Характеристиками індустріальних держав є егалітаризм, демократизм, ускладнення системи адміністрування та комерціалізація. За таких обставин раціональність та ефективність є достовірними показниками, що характеризують успішність впровадження політичних рішень. Для міжнародної спільноти продовження еволюції «індустріальної цивілізації» означає процес подальшої ревізії підходів до дипломатії та проблем війни і миру, бо технологічний прогрес, окрім позитивних рис, несе і низку загроз, прикладом чого може слугувати винахід та використання нових видів зброї.

Уолт Ростоу за часів президенства Ліндона Джонсона був його радником з питань національної безпеки. Доробок дослідника включає розробку «моделі зрушення», що не лише є прикладом класичних теорій модернізації, але і включає значну частину ідей, які формуються на принципі технологічного детермінізму. Саме у цьому контексті його доробок є важливим для розкриття предмету нашого дослідження.

У. Ростоу представляє трансформацію політичних структур та інститутів через власну альтернативу марксистському трактуванню розвитку суспільства - теорію стадій економічного зростання. В однойменній роботі він виокремлює п'ять послідовних етапів: традиційне суспільство (the traditional society), перехідне суспільство (the preconditions for take-off), період зрушення (the take-off), період зрілості (the drive to maturity), ера високого рівня масового споживання (the age of high mass-consumption). Серед факторів, які обумовлюють перехід від одного етапу до іншого, дослідник особливо виокремлює науку та технологію, що здатні докорінно змінювати уявлення людей та спричиняти нові соціальні та політичні дії, внаслідок чого починає відлік нова стадія.

Промисловість, наука та технологія є головними критеріями у виокремленні складових етапів еволюції за У. Ростоу, це стає помітним навіть з перших розділів його праці. Так, дослідник зазначає, що традиційне суспільство потрібно розглядати як суспільство, структура якого визначається «обмеженими виробничими функціями, базованими на до-Ньютонівській науці та технологіях» [185, с. 4], до того ж сам образ І. Ньютона у цій конструкції постає як загальний підхід до побудови наукової картини світу, достатньо обмеженої в умовах традиційного суспільства. Проте традиційне суспільство не можна розглядати як статичне, тобто таке, що виключає будь-яку можливість новаторства – У. Ростоу припускає, що ми можемо зустріти технічні інновації в ньому, але це не супроводжується широким поширенням таких технологій у суспільстві в цілому, тобто їхній потенціал не використовується систематично всіма громадянами. Низьке поширення технологій зумовлювало невеликий рівень продуктивності з відповідним значним залученням ресурсів до сільського господарства, що було передумовою існування ієрархічної соціальної структури із малою ймовірністю можливості соціальної мобільності.

Ключову політичну роль в умовах традиційного суспільства відігравали відносно самостійні регіони, власне «центр гравітації політичної влади знаходився в регіонах, котрі зосереджували у своїх руках контроль над землею» [185, с. 5]. Землевласник у такому суспільстві зберігав нестійкий, але сильний вплив на

центральну владу. До категорії традиційних суспільств дослідник зараховує Китай періоду правління династій, цивілізації Середнього Сходу та Межиріччя, а також Середньовічну Європу, проте не обмежуючи перелік зазначеними суспільствами, підкреслюючи, що навіть у пост-Ньютонівському світі можна знайти подібні приклади.

Передумови до зрушення (the preconditions for take-off) характеризуються У. Ростоу як перехідний період, коли суспільство готується самостійно, чи під дією зовнішніх сил, до зростання. Існують два історичні типи такого переходу: перший, який умовно можна назвати загальним, стосується формування передумов до істотних змін в усталених традиційних суспільствах; другий є характерним для «невеликої групи націй, що були «народжені вільними»: Сполучені Штати, Австралія, Нова Зеландія, Канада та ще можливо декілька інших» [185, с. 17]. Останні, на думку У. Ростоу, відрізняються тим, що ніколи не перебували «в пастці» [185, с. 17] структурних, політичних та ціннісних характеристик традиційного суспільства. Проте, говорити, що характеристики одного типу не можуть зустрічатися в іншому – помилка, хоча це швидше регіональні випадки, виключення із загального правила.

Важливим для розуміння сутності історичного переходу між традиційним та індустріальним суспільством є твердження – «все що лежить в основі розпаду Середньовіччя, має відношення до створення передумов для зльоту в Західній Європі» [185, с. 18]. Незважаючи на те, що на даному етапі формування передумов до зрушення супроводжується певними проявами прогресу та інституційних змін, ці процеси перебігають в обмеженому темпі в суспільстві та економіці із низьким рівнем продуктивності, зі старими соціальною структурою та цінностями, а також на основі регіональних політичних інститутів. Як зазначає У. Ростоу, на цьому етапі важливими є зміни в економіці та балансі соціальних цінностей, проте найбільшу вагу мають саме політичні трансформації – наприклад, побудова ефективної централізованої національної держави, на противагу владі землевласників виступає вища державна влада.

Передумови для зрушення створюються, коли в суспільстві широке розповсюдження отримує світська освіта, формується клас підприємців. В Європі вони сформувалися наприкінці XVII - початку XVIII століття, як наслідок розвитку нових технологій у сільському господарстві та промисловості, зумовленого новими досягненнями науки.

Сам період зрушення (the take-off), пов'язаний з початком та перебігом Промислової революції, характеризується домінуванням технологічних стимулів до змін. У. Ростоу обґрунтовує це на прикладі Британії та інших забезпечених країн (США, Канада тощо), де період зрушення супроводжується не лише зростанням соціального капіталу, спалахом технологічного розвитку в індустрії та сільському господарстві, але і наділенням політичною владою групи людей, здатних використати модернізацію економіки у якості серйозного «політичного бізнесу». Фактично, дослідник відстоює думку, що на шляху виникнення індустріального суспільства необхідною є поява нової еліти, нового типу лідерства, що стає підсумком політичної перемоги прибічників модернізаційних процесів над прихильниками традиційного суспільства.

Приблизно шістдесят років знадобилося після початку зрушення для того, щоб суспільство прийшло до наступного етапу свого розвитку - періоду руху до зрілості (the drive to maturity). Формально це період можна охарактеризувати як такий, у якому економіка демонструє здатність вийти за межі звичних індустрій та максимально ефективно використати якомога ширший діапазон власних ресурсів, зокрема передових технологій. Економіка в цей період демонструє можливість якщо виробляти не все, то хоча б все, що вона вирішує продукувати, - ці питання уже не прив'язуються до проблем забезпеченості природними ресурсами, або відсутністю необхідних технологічних навичок, - справа швидше в політичній доцільності. В той же час має місце підвищення інтенсифікації процесу урбанізації, починає зростати роль кваліфікованих працівників, а керівна позиція в ієрархії промислової системи дістається менеджерам, або ж управлінцям.

Власне технологічна компонента у розумінні володіння певними специфічними знаннями та навичками є визначальною як на етапі відбору, так і в подальшому процесі функціонування політичної еліти на даному етапі. Технологія стає ресурсом політичної влади – тепер межі використання її потужності визначаються виключно відповідальними політичними структурами, відповідно влада збільшує власні можливості до здійснення та розширення впливу на перебіг суспільних процесів.

Отже, період зрілості характеризується тим, що разом зі зростанням економіки, поширюється визначальний вплив новітньої технології на всі форми економічної та політичної активності. Технології розширюють поле для потенційних політичних маневрів. Саме вони дають прогресивній еліті можливість докорінного реформування існуючих політичних інститутів через процес політичної модернізації, яка постає одним із ключових концептів у його вченні.

На стадії високого рівня масового споживання (the age of high mass-consumption) відбувається зміна у сприйнятті технології – більше вона не позиціонується як головна мета, що у політичному вимірі виявляється через вибір західних суспільств на користь залучення більших ресурсів на забезпечення соціального добробуту та безпеки. Поява держави загального добробуту є одним із проявів виходу суспільства за межі технологічної зрілості.

У більш пізній роботі «Політика та стадії росту», У. Ростоу намагається окреслити траєкторію майбутнього суспільно-політичного розвитку, виокремлюючи шосту стадію – стадію пошуку якості життя, у якій на перший план виходить духовний розвиток суспільства.

Виходячи із апелювання дослідника до досвіду успішного розвитку західних країн внаслідок зміни підходу до сприйняття та позиціонування технологій у суспільстві, модернізаційну теорію дослідника більш доречно було б називати технологізаційною, а не вестернізаційною, як це часто зустрічається у критичній літературі. Саме розуміння сутності змін у можливостях технологій та особливостей використання розкривають сутність як економічних, так і політичних трансформацій у процесі переходу від однієї фази до іншої.

Переосмислив класичні положення технократичної доктрини у роботах «Нове індустріальне суспільство» також Джеймс Гелбрейт. Свою концепцію «техноструктури» дослідник формує на основі детального аналізу проблем економічного порядку індустріального суспільства, планування, управлінських процесів на сучасних йому корпораціях. Незважаючи на поширені в західних країнах ідеологічні кліше стосовно проблеми планування, Дж. Гелбрейт відстоює позицію стосовно того, що із подальшим розвитком техніки, можна спостерігати його розгортання в усіх промислово розвинених країнах. Власне з цим процесом пов'язаний і перехід влади до сукупності людей, котрі володіють різноманітними технічними знаннями, досвідом і здібностями, яких потребують сучасна промислова технологія та планування [36, с. 74]. Проте, йдеться про політичну владу, трактування її сучасних метаморфоз набуває у Дж. Гелбрейта дещо іншого забарвлення. Йдеться не про буквальне набуття владних повноважень певною групою людей, а швидше про зміну специфіки перебігу політичних процесів, зокрема і прийняття та реалізації політичних рішень.

Зміни у політичній системі Дж. Гелбрейтом пов'язуються та трактуються через динаміку промислової системи. На противагу поширеній думці про примат особистості над групою, дослідник стверджує, що «і на підприємстві і в суспільстві влада перейшла не до окремих особистостей, а до організацій» [36, с. 75]. Відповідно, і сучасне економічне суспільство він трактує як «синтез групової індивідуальності, що вдало здійснюється організацією» [36, с. 75], а значна частина рішень в ньому, як економічного, так і політико-управлінського характеру, приймаються не на основі інформації, якою володіє одна людина, а даних з великої кількості джерел. Власне в цьому і полягає, на думку Дж. Гелбрейта, справжнє досягнення сучасної науки і техніки, - знання звичайних людей, що мають вузьку і глибоку підготовку, за допомогою та в рамках відповідної організації, об'єднуються зі знаннями інших звичайних людей, які володіють глибокою кваліфікацією, для координації та використання знань задля досягнення спільної мети. Саме це і знаходиться в епіцентрі процесу переходу влади до згаданої групи, до того ж даний

процес є незворотнім, а намагання окремої особи зберегти за собою контроль над процесом прийняття рішень неодмінно призводить до зменшення їх якості.

С. Бичков зазначає, що після появи технократії, «використовуючи термінологію П. Бурд'є, за Дж. Гелбрейтом «поле влади» значно поширюється за межі невеликої групи управлінців, скорочуючи фактичну компетенцію топ-менеджерів та делегуючи її спеціалістам різних рівнів, що володіють унікальним знанням» [19, с. 28]. Внаслідок цього процесу і еліта уже постає не у вигляді групи людей чи класу, а «набором субординованих статусів, свого роду «соціальною машиною» [19, с. 28].

Концепт «планування», як уже зазначалось, використовується Дж. Гелбрейтом для пояснення сучасних трансформацій в управлінні підприємством та державою. Він визнає, що цей термін у свідомості пересічних людей, насамперед, асоціюється із державою (до того ж, якщо йдеться про американське суспільство, тут його сприйняття набуває негативного забарвлення). Якщо в західній економіці основним плануючим органом є фірма, то в радянській системі таким органом досі (на час написання дослідником робіт) є держава. Але уже в той час Дж. Гелбрейт відзначав прояви децентралізації в економічних системах радянського типу, що мали наслідком не повернення до ринку, а переміщення деяких планових функцій від держави до фірми. Звідси, функція планування переходить до рук техноструктури.

Дж. Гелбрейт стверджує, що техноструктурі належить влада скрізь, де розвиток техніки і планування стають характерними рисами виробничого процесу – чи то йдеться про капіталістичну систему, чи про соціалістичну. І хоча для більшості соціалістів «мета соціалізму полягає в суспільному контролі над виробництвом» [36, с. 105], потрібно прагнути до такого соціалізму, де влада здійснювалась би автономними одиницями. Соціалізм у розумінні державної власності на промислові підприємства став у некомуністичному світі застарілим лозунгом. А складна техніка і планування, та пов'язане із цим зростання масштабів діяльності, передали владу до рук техноструктури, тим самим унеможливили контроль з боку суспільства, адже

саме члени техноструктури здатні «бачити горизонти технічного прогресу» [36, с. 118].

При цьому, розглядаючи техноструктуру як політично автономну, варто відзначити її певну залежність від класу педагогів та вчених, що має декілька причин : по-перше, саме від останніх залежить постачання освічених кадрів для формування та підтримки високого рівня техноструктури, по-друге, зв'язок із вченими забезпечує техноструктурі перебування в тренді наукових і технічних досягнень. Відповідно, якщо розглядати проблему функціонування техноструктури через призму елітистського підходу, можна стверджувати, що педагоги та вчені відповідальні за процес її оновлення та підтримки ролі пануючої у суспільстві еліти, адже коли члени техноструктури не володіють даними про новітні науково-технічні інструменти, можна говорити, що вони перестають бути техноструктурою як такою.

Груповий процес прийняття рішень техноструктурою веде до того, що всі дії і думки стають спільним надбанням. Саме тому в життя впроваджується моральний кодекс, а люди, що складають техноструктуру, поводять себе дуже чесно. Це зумовлюється зокрема і тим, що техноструктура не допускає секретності, яка є базою для зловживань та посадових злочинів. Проте, у даному випадку важливою є не лише моральна сторона, яка, як писав ще Н. Макіавеллі, в політиці завжди є програшною, а, насамперед, відкритість та ясність завдань для всіх членів техноструктури задля впровадження якомога ефективніших та злагоджених дій.

Перехід владних повноважень до техноструктури пов'язаний із переміщенням влади від одного фактору виробництва до іншого: раніше капітал був ключовим елементом та мотивом діяльності, зараз же таким фактором стало знання, а мотивом діяльності є максимізація успіху в якості організації. Звідси, зміна керівних ролей у економіці, за Дж. Гелбрейтом, неодмінно тягне за собою зміну моделей політичного панування. Дослідник зазначає, що «влада в економіці колись була заснована на володінні землею, потім перейшла до капіталу, і, нарешті, в наш час джерелом влади слугує сплав знань і досвіду, який представляє техноструктура» [36, с. 135].

Перший із зазначених етапів пов'язується із використанням примусу, грошові мотиви є ключовими для розуміння капіталізму, а техноструктура характеризується домінуванням мотивів ототожнення та пристосування. «Ототожнення, тобто добровільна заміна власних цілей цілями організації, і пристосування, тобто зв'язок з організацією в надії привести її цілі у близьку відповідність із власними цілями» [36, с. 147] є керівними мотивами в діяльності техноструктури.

Приклад такого превалювання у політиці – самоототожнення з метою країни, штату чи общини і прагнення пристосувати її мету має бути показане як бажання зробити щось корисне на своїй посаді та є єдино правильними мотивами, чого не можна сказати про можливість визнання для кандидата на певну політичну посаду, що головним його мотивом є грошова винагорода, навіть якщо йдеться про зарплатню високого рівня. Прикладом зазначеної мотивації можна навести розповсюджене апелювання різними кандидатами на керівну державну посаду в США до «американської мрії» - забезпечення матеріального благополуччя для пересічних громадян Штатів.

Техноструктура – це, насамперед, механізм для групового прийняття рішень [36, с. 145]. Зростання техноструктури та формування її власної психології супроводжується також дифузією влади, що разом стають своєрідними запобіжниками проти дій окремих її членів з метою власного збагачення. Гелбрейт стверджує, що сучасна корпорація володіє владою формувати суспільство. Цілі зрілої корпорації є відображенням цілей членів техноструктури, а цілі суспільства мають тенденцію відображати цілі корпорації. Зв'язок індустріальної системи з державою проявляється постійно, можна з упевненістю говорити, на думку Дж. Гелбрейта, що «зріла корпорація в найважливіших відносинах є знаряддям держави, а у важливих справах держава виступає у ролі знаряддя індустріальної системи» [36, с. 252]. Проте наведене твердження не означає залежності техноструктури, адже її самостійність – обов'язкова умова функціонування індустріальної системи.

Але не слід плутати відносини між державою та зрілою корпорацією з відносинами держави та підприємницької фірми. Останні Дж. Гелбрейт трактує виключно у термінах грошового характеру. Можливості ж прямих політичних дій, на які здатна техноструктура, набагато обмеженіші за можливості підприємця, проте така обмеженість не означає нівелювання політичної ролі техноструктури.

Що ж стосується прямого впливу техноструктури, то його обмеженість зумовлюється низкою чинників. Зокрема, представники техноструктури не отримують прибутків корпорації, що унеможлиблює залучення значного фінансового ресурсу для здійснення політичної діяльності. Знижує політичну активність техноструктури і її колегіальний характер. Дж. Гелбрейт стверджує, що «політичне лідерство, агітація і політичні дії – справа одинаків; людям, що звикли діяти в якості групи, вона не до душі» [36, с. 257]. Те ж стосується і неможливості з боку техноструктури діяти поза правовим полем для завоювання влади – наприклад, здійснювати підкуп виборців. Отже, дослідник приходять до висновку про те, що «техноструктура зрілої корпорації значно менше здатна мобілізувати фінансові ресурси для політичних цілей, ніж підприємницька корпорація, вона не має для цього таких стимулів і внаслідок групового характеру набагато менш ефективна в області прямих політичних дій» [36, с. 257].

У той же час потрібно і врахувати факт, що техноструктура має легкий доступ до засобів масового спілкування – преси, телебачення тощо. І хоча на даному етапі розвитку політична позиція зрілої корпорації не є чітко вираженою, після втрати прямої політичної влади вона набула інших, значно важливіших методів впливу на суспільно-політичні процеси, а відповідно і сильнішого впливу на державу. Прикладом пристосування державних завдань до інтересів техноструктури Дж. Гелбрейт наводить оборонну промисловість. Для того, щоб випустити новий якісний продукт, що повністю відповідав би цілям оборони, необхідна спільна робота колективів вчених, інженерів, конструкторів, технологів тощо. Процес прийняття рішення у такому випадку включає багатьох людей, що взаємодіють протягом тривалого проміжку часу. Частина з них є членами техноструктури, а

частина представляє державні органи. Сучасна система мотивів стирає межу між державою та приватною фірмою.

Головною тенденцією в політичних діях великої корпорації Дж. Гелбрейт називає те, що з часом вона буде все більше проявляти себе як пасивна, а не активна сила в політиці. Якщо розтлумачувати дане твердження, йдеться про відмову від вибору певного визначеного політичного курсу, підтримку однієї партії чи висловлення позиції у питаннях, достатньо контroversійних у політичному середовищі, - тут техноструктура має знову вдатися до мотиву пристосування, «приймати політичне забарвлення тієї партії, що знаходиться при владі» [36, с. 268]. Така позиція дозволить техноструктурі при будь-якій конфігурації політичних гравців зберегти сильний та дієвий вплив на державу, виконуючи роль «подовженої руки бюрократії» [36, с. 268]. Вона залишає за собою право брати участь у розробці важливих рішень, може надавати допомогу при виборі найкращих технічних варіантів, має доступ до розробки стратегії тощо, що, напевно, є більш важливою формою прояву сили і впливу. Як зазначає Д. Єфременко, відмова від владних амбіцій забезпечує успішне співіснування техноструктури з будь-яким політичним режимом на сучасному етапі розвитку індустріальної системи.

«Тільки наївний реформатор і тупоумний консерватор уявляють, що державний апарат може бути використаний як знаряддя здійснення змін незалежно від інтересів і прагнень людей, які його складають» [36, с. 316]. Техноструктура великої корпорації має тенденцію ставати відгалуженням тих частин федерального державного апарату, від яких вона найбільшою мірою залежить. Вона солідаризується з задачами відповідного органу і пристосовує їх до власних потреб. Члени техноструктури, звідси, не лише тісно «співпрацюють зі своїми партнерами із державного апарату в питаннях проектування, конструювання і виробництва виробів, які цікавлять державу; вони виступають також у ролі радників під час самого визначення потреб держави» [36, с. 327].

Хоча індустріальна система у сучасному Дж. Гелбрейту вигляді не виявляє політичної ініціативи, це ще не говорить про те, що окремі її представники не готові

надати підтримку такій ініціативі. В цьому місці слід повернутися до уже згадуваних педагогів та вчених як найбільш багаточисельної групи інтелігенції, до котрої звертається Дж. Гелбрейт в пошуках політичної ініціативи. На відміну від техноструктури, вони не схильні в політичних акціях діяти виключно в ролі частини певної організації. Підкреслюючи політичні перспективи педагогів і науковців, Гелбрейт говорить, що «академічній спільноті систематично повторюють, що їм варто відмовитися від втручання в політику і обмежитися вирішенням своїх справжніх задач - точно так само, як сто років назад це рекомендували середньому класу, а в період життя минулого покоління – профспілкам» [36, с. 319].

І. Джохадзе, аналізуючи у роботі «Демократія після Модерну» політичні аспекти теорії техноструктури, наголошує на тому, що Дж. Гелбрейт підкреслює необхідність «гуманізації» освіти, адже саме коледжі і університети мають відстоювати цінності освічених людей, а, відповідно, педагоги більше не мають залишатися осторонь ключових тенденцій у суспільно-політичних процесах, вони мають диктувати нові правила для спільноти [41, с. 122]. Саме у їхніх руках перебуває гуманітарний потенціал сучасного суспільства, тому Р. Мартинов підкреслює, що Гелбрейт є свого роду захисником гуманітарних цінностей, адже пропонує шляхи безболісної конвергенції культур [79, с. 124].

Важливим для розуміння специфіки технократичної теорії Дж. Гелбрейта є те, що роль техноструктури не абсолютизується, дослідник визнає, що існують й інші сили, здатні впливати на формування суспільних установок, і сам характер процесу впливу є двостороннім. Як зазначає М. Ковальова, для дослідника було очевидним, що «віра у науково-технічний прогрес не може стати науковим положенням, проте не може і бути відкинутою, адже поглинається у свідомість сучасної людини буквально з молоком матері.

Як уже зазначалось, у роботах представників неотехнократизму знайшла відображення ключова проблематика політичної науки другої половини XX століття: «проблеми трансформації владних відносин, появи та ролі нових технологічних обставин управління, комунікаційних каналів, формування та

збільшення ролі нових політичних акторів (наприклад, ТНК) тощо» [42; с. 85]. В. Копилов підкреслює, що «головною теорією другої половини ХХ століття, яка уособлювала новий стан технологічного детермінізму та неотехнократизму, була теорія постіндустріального суспільства» [62], але не варто обмежувати неотехнократизм, доцільно враховувати трактування ролі техніки та технологічних компонент у межах концепцій інформаційного суспільства та експертократії. У межах нашого дослідження в розрізі еволюції технократичних уявлень аналізуються теорії «постіндустріального суспільства» Д. Белла, «суперіндустріального суспільства» (Третьої хвилі) Е. Тоффлера, «технотронного суспільства» Зб. Бжезинського, «пост-капіталістичного суспільства» П. Дракера та «інформаційного суспільства» Й. Масуди.

Деніел Белл у своїй теорії виокремлює ключові характеристики, що описують сутність постіндустріального суспільства. Йдеться, зокрема, про центральну роль теоретичних знань (як фундаменту для виникнення технологічних інновацій), формування нових інтелектуальних технологій (застосування новітніх наукових розробок та методології з метою подолання проблем із різних сфер), зростання класу носіїв знання (насамперед, йдеться про технічних спеціалістів та спеціалізованих професіоналів), зміна орієнтації виробництва від продукування товарів до надання послуг, та відповідної зміни в сутності протікання роботи працівника (взаємодія «людина-природа» була ключовою характеристикою праці в доіндустріальному суспільстві, «людина-перетворена природа» - в індустріальному, «людина-людина» - в постіндустріальному), позиціонування жінок (надання для них значних можливостей зайнятості), перехід науки до її зрілого стану, надання ситусам статусу політичні одиниці (натомість класи і страти перестають відігравати визначальну роль), меритократія тощо.

Особливості становлення технократії як нової реальності політики передових країн неможливо систематизувати не вдаючись до аналізу сутності змін у структурі постіндустріального суспільства. Виходячи із розгляду американської моделі, Д. Белл формулює цілісну схему соціальної структури [12, С. 500-501], яка включає:

I. Статусні групи: вісь стратифікації ґрунтується на знанні - горизонтальні структури (А. Клас професіоналів складається з чотирьох верств (наукової, технологічної (з прикладними типами знань: інженерними, економічними та у галузі медицини), адміністративної, культурологічної (художньої та релігійної діяльності)); Б. Техніки та напівпрофесіонали; В. Службовці та працівники торгівлі; Г. Ремісники та напівкваліфіковані робітники («сині краватки»))

II. Ситусні групи: будуються на сферах застосування професійної діяльності - вертикальні структури (А. Економічні та комерційні підприємства; Б. Уряд (правова та управлінська бюрократія); В. Університети та науково-дослідницькі інститути; Г. Соціальна сфера (лікарні тощо); Д. Військові)

III. Система контролю: політична організація суспільства (А. Вищі щаблі влади (1. Апарат президента; 2. Лідери законодавчої гілки влади; 3. Керівники бюрократичних структур; 4. Вище керівництво військового сектору); Б. Політичні групи: громадські об'єднання та групи тиску (1. Партії; 2. Еліти (наукова, академічна, підприємницька та військова); 3. Мобілізовані групи (функціональні групи, етнічні групи, вузькоспрямовані групи)).

Можна стверджувати, що технократична сторона політики в умовах індустріального суспільства базується у Д. Белла на концепті знання, що визначає направленість його теорії як такої. Збільшення ваги технічної компоненти знань в межах постіндустріального суспільства обумовлює необхідність конфронтації або створення альянсів технократів та політиків. Проте варто акцентувати увагу на релевантному трактуванні терміну «технократ», котрий у Д. Белла має специфічні риси. Дослідник відстоює твердження, що французький термін “technicien” є більш доречним для аналізу, аніж англійський “technician”, тому що зміст першого поняття значно ширший за обсягом – «підготовлений спеціаліст в прикладних науках» [12, с.101]. Крім того, Д. Белл апелює до необхідності чіткої демаркаційної лінії між двома видами технічної інтелігенції: «технічного спеціаліста (“technicien”), котрий ототожнюється із застосуванням знань, та технократа, котрий займається здійсненням влади» [12, с. 104]. Головна сутність згаданого розмежування полягає

у наявності, окрім технічних знань як необхідної компоненти прийняття політичних рішень, серед інших характеристик технократа як політичного актора, сформованих політичних цінностей та інтересів, які можна визначити за допомогою технічних категорій.

Отже, у концепції Д. Белла технократія розглядається як сила, що визначає спрямованість політичних процесів, формування та прийняття відповідних рішень, проте дослідник відкидає твердження апологетів класичного технократизму щодо інституційної гомогенності науки (і групової сформованості та єдності науковців чи технократів), хоча і визнає науку новою оформленою силою. Дослідник стверджує, що «у постіндустріальному суспільстві технічні знання стають основою, а освіта – засобом досягнення влади; відповідно, ті (елітарна частина суспільства), хто висувається на перший план, представлені дослідниками та вченими» [12, с. 481]. У політичній площині, як уже згадувалось, вчені не будують свою діяльність як монолітна спільнота, часто вступають в альянси з частинами інших еліт (прикладом можуть слугувати ймовірні об'єднання груп військових, вчених та підприємців – “the” military, “the” scientists, “the” business class).

Реалізація значення наукової спільноти у формуванні стратегій та прийнятті політичних рішень обґрунтовується Д. Беллом на основі діяльності дослідницьких організацій в Сполучених Штатах, зокрема корпорації RAND. І хоча прийняття найважливіших для суспільства рішень залишатиметься у компетенції уряду, уряд буде залежним від наукової спільноти, – саме її дослідження та прогнози дозволять проводити ефективну державну політику. Використання системного аналізу, лінійного програмування, програмування бюджету та інших методів дозволить представникам нової технократичної еліти зосередити у своїх руках функцію формування передумов для визначення політичних вподобань, навіть якщо не йдеться про саме збереження влади. Отож, постіндустріальна політична реальність, базуватиметься на принципах раціональності, планування та передбачення, як і всі інші сфери буття суспільства.

Д. Белл серед ключових технологічних компонент, які стали фундаментом формування постіндустріального суспільства, виокремлює революційне значення появи ядерної зброї, комп'ютера та кібернетики: «якщо ядерна бомба довела могутність чистої фізики, то поєднання комп'ютера і кібернетики відкрило шлях новій «суспільній фізиці»» [12, с. 466].

Відповідно, на зміну панівній в межах попередніх епох машинній технології, приходить нова інтелектуальна технологія, метою якої постає втілення мрії «соціального алхіміка: «впорядкувати» масове суспільство» [12, с. 43]. Насамперед, інтелектуальна технологія передбачає використання нових математичних та економічних методів (комп'ютерного лінійного програмування тощо) на стадії формування політичних рішень. Дослідник підкреслює, що йдеться про створення передумов для раціонального управління політичним організмом.

Д. Рейзмен стверджує, що у разі становлення власне технократичного суспільства, за Д. Беллом, «політика як така зникне, оскільки всі проблеми будуть вирішувати експерти» [180, с. 246], але дослідник спростовує таку ймовірність.

Раціональність розглядається Д. Беллом як одна з ключових особливостей домінування технократичних принципів у політиці, проте дослідник аналізує і контраргументи до запропонованих ним ідей. «Політика, в тому сенсі, як ми її розуміємо, завжди випереджає раціональне і часто йде з ним врозріз. Раціональність як мета наштовхується на нетерпимість політики – політики інтересів та політики емоцій» [12, с. 490-491]. Д. Белл підсумовує, що політична система постіндустріального суспільства не зможе стати повною мірою технократичною, але технократи (в найширшому трактуванні цього терміну) і надалі зберігатимуть роль джерела інновацій, що дозволить їм визначати направленість політичного розвитку. Зокрема, Д. Белл трактує етос науки в постіндустріальному суспільстві за аналогією з етосом протестантської етики в капіталізмі (відповідно – в західних буржуазних суспільствах), та ідеєю соціалізму в радянському суспільстві. Незважаючи на те, що згадані ідеї набули в реальності ідеологічного забарвлення,

дослідник стверджує, що наука в умовах сьогодення є реальним рушійним фактором розвитку всіх суспільних систем, в тому числі і політичної.

Автор «Третьої хвилі» Елвін Тоффлер відстоював ідеї, відмінні від бачення інших теоретиків постіндустріального суспільства (дослідник часто вживав термін «суперіндустріальне суспільство»), та представників технократизму. Здійснюючи аналіз особливостей політичних владних повноважень у межах окремих хвиль, Е. Тоффлер називає технократію реальністю Другої хвилі (індустріального суспільства). Передумови зазначеної концептуалізації ролі технократів у політиці та їх перспективи в умовах подальшої трансформації суспільства варто розглядати у розрізі аналізу сутності хвиль та специфіки їх взаємопереходу та взаємодії.

Перша хвиля змін пов'язується Е. Тоффлером з перебігом сільськогосподарської революції, друга – зі зростанням промислової цивілізації. Третя хвиля зумовлює параліч існуючих політичних систем, кидає виклик усталеним формам владних відносин, існуючим суспільним елітам, руйнує бюрократію, нівелює роль національної держави, натомість вимагаючи «більш простого, ефективного та демократичного уряду» [123, с. 34]. Особливістю проекту майбутніх змін у даному випадку постає те, що всі три хвилі протистоять одна одній за своєю сутністю, проте можуть співіснувати – під час формування та навіть в періоди найбільшої сили дії однієї хвилі, є ймовірність продовження існування іншої, вони поширюються одночасно, проте з різними показниками швидкості та інтенсивності.

Численні політичні конфлікти другої половини ХХ століття Е. Тоффлер пов'язує із колізією між викликами та особливостями Третьої хвилі на противагу «застарілим інститутам Другої хвилі» [123, с. 40], у багатьох країнах з розвиненими високими технологіями. Дослідник доводить: поки ми розглядаємо політичні процеси в межах однієї хвилі (наприклад, Другої), незважаючи на існування різноманітних конфліктів, в загальному вигляді ми маємо справу з вимогами ясності у баченні майбутнього, що знаходили відображення у можливості партій та політичних рухів формувати позицію стосовно майбутнього. В умовах тогочасних Сполучених Штатів, доводить Е. Тоффлер, зіткнення Другої та Третьої хвиль провокує

«соціальну напруженість, небезпечні конфлікти та дивні нові політичні хвилеві фронти, котрі ідуть в розріз з усталеним розділенням на класи, раси, партії, на чоловіків та жінок» [123, с. 42].

Якщо раніше, за часів Першої хвилі, питання про персоналізацію влади рідко поставало, що пояснювалося образом «церкви або замку на горизонті» [123, с. 117], який краще за будь-якого політолога чи коментатора, нагадував селянам про їх володаря, натомість в часи Другої хвилі прослідковується виникнення нового типу влади – «влади розпиленої і знеособленої» [123, с. 117], влади технократів. Вона, стверджує Е. Тоффлер, могла виникнути саме в межах цієї епохи, її сутність закладена в тому, що дослідник називає «прихованим кодом цивілізації» [123, с. 92]. Основу цього коду становлять шість базових принципів, які можна знайти у будь-якій сфері: стандартизація, спеціалізація, синхронізація, концентрація, максимізація та централізація. Поєднання згаданих принципів підсилює їх, що призводить до росту бюрократії: формуються «найбільш масштабні, жорсткі та могутні бюрократичні організації, які коли-небудь існували на землі, залишаючи людину блукати в світі примарних мегаорганізацій» [123, с. 116].

Хто ж такі «технократи»? Відповідь на це питання Е. Тоффлер будує на логіці, близькій до точки зору теоретика «менеджеріальної революції» Дж. Бернхема: виходячи із демонстрації практичної неспроможності марксистської теорії, підсумовує, що зрештою владу не змогли захопити «ні власники, ні робітники» [123, с. 119], а отримали ті, хто у нього іменуються «інтеграторами». Можна називати їх посадовими особами, адміністраторами, координаторами, бюрократами чи менеджерами, проте ключовими характеристиками виступають уміння згаданих фахівців визначати ролі та розподіляти роботу, складали плани, розробляли критерії тощо. Фактично, йдеться про встановлення зв'язків між роз'єднаними одиницями та формування правил, які визначають особливості інтеракцій всередині політичної організації. Незважаючи на існуючі ідеологічні відмінності, можна стверджувати, що влада як у соціалістичних, так і в капіталістичних країнах потрапила до рук інтеграторів. Технократи отримали панування над «засобами інтеграції», тому

сконцентрували важелі управління над соціальною, політичною, економічною та культурною сферами. «Президенти та прем'єр-міністри стали вважати себе, насамперед, менеджерами, а вже потім суспільними та політичними лідерами» [123, с. 124].

У кожній зі згаданих сфер, доводить Е. Тоффлер, технократи формують піраміди влади, на верхівці яких інтеграторські функції зосереджуються в руках супер-еліт. Якщо імена, гасла та партійна символіка могли зазнавати змін разом зі зміною рівня революційної напруженості, то «основний архітектурний стиль влади зберігався» [123, с. 127]. Революційні гасла Другої хвилі, що відображали вимогу свободи для всіх, залишилися лише гаслами, тому що індустріалізм і пропагована абсолютна демократія за сутністю є несумісними.

Хоча влада технократів пов'язується Е. Тоффлером з реальністю Другої хвилі, що зазнає руйнувань під дією викликів Третьої хвилі (зокрема, ці виклики концентруються у вигляді вимоги участі в управлінні, здійснення громадського контролю, демократизації, та поглиблення тенденції децентралізації), з'являються нові актори, які в перспективі можуть стати носіями влади - «технореволюціонери», можна стверджувати, що технічна компонента буде лише зростати у вазі. «Люди, що складають ядро технічної революції, самі того не усвідомлюючи, є агентами Третьої хвилі» [123, с. 235]. Але є помітна відмінність сприйняття технології технократами та технореволюціонерами. Останні замість перетворення технології на мету, прагнуть встановлення контролю спільноти над основними напрямками технологічного розвитку. Відповідно, з початком Третьої хвилі, технологія переміщується до центру політико-управлінської проблематики, а ключовим питанням для технореволюціонерів починає бути те, хто і над ким буде здійснювати контроль: люди над технологією, чи технологією над нами. Зазнає руйнування старий «код цивілізації», на зміну згаданим раніше принципам політики індустріального суспільства приходять принцип меншості, принцип напівпрямої демократії (збільшення рівня включеності громадян до розробки та ухвалення

політичних рішень), принцип розділення відповідальності у прийнятті політичних рішень.

Варто зазначити, хоча Е. Тоффлер стверджує, що технократія (у значенні, яке він вкладає в трактування цього терміну) переходить до занепаду під натиском Третьої хвилі, на зміну їй приходять технореволюціонери, а технологія, у переосмисленому значенні, починає ще більшою мірою визначати спрямованість політичних процесів нової хвилі. Ці ідеї дозволяють проводити аналогію між поглядами про визначеність політики етосом науки у Е. Тоффлера та Д. Белла, незважаючи на існуючі в концепціях дослідників розбіжності трактування технократичної еліти ХХ століття. Незважаючи на неодноразове підкреслення теоретичного характеру описуваної моделі суспільства, більшість ідей дослідників знайшли реалізацію в новітніх суспільно-політичних процесах.

Як уже зазначалося раніше, друга половина ХХ століття пов'язана із поширенням в наукових колах ідеї про відмінність тогочасних економічних та суспільно-політичних трансформацій від попередніх процесів змін. Зростання значення технологічних детермінант, становлення інформаційної реальності, де на ключову роль починали відігравати знання, спричинило відповідні зміни у особливостях функціонування політичних структур. Особливості зазначених процесів були відображені в межах технократичної терорії Пітера Дракера, зокрема у працях «Майбутнє індустріальної людини» («The Future of Industrial Man»), «Орієнтири майбутнього» («Landmarks of Tomorrow»), «Технології, менеджмент та суспільство» («Technology, Management and Society»), «Люди, ідеї та політика» («Men, Ideas and Politics»), «Нові реалії: в уряді та політиці, в економіці та бізнесі» («The New Realities: in Government and Politics, in Economics and Business»), «Пост-капіталістичне суспільство» («Post-Capitalist Society»). Незважаючи на те, що дослідник більш відомий своїм концептуальним доробком з проблем менеджменту, у його творчості багато уваги приділяється осмисленню нових суспільно-політичних реалій, зумовлених трансформаційними процесами у напрямі суспільства, що має назву за П. Дракером пост-капіталістичним.

Для правильного тлумачення концепції П. Дракера, необхідним є розуміння сутності тріади «суспільство-політика-знання». Ще в праці «Люди, ідеї, політика», він пропонує термін «політична екологія» в контексті апелювання до аристотелівського трактування людини як “zoön politikon”. Дослідник стверджує, що «суспільство, політія та економіка, від самого створення людини є невід’ємними від її суті та не можуть розглядатися окремо» [161, с. 8]. Відповідно, суспільство, політика та економіка повинні розглядатися як єдине ціле, справжня система. Для того, щоб досягнути глибини та сутності політичних трансформацій, потрібно враховувати особливості економічних змін, а, що є особливо актуальним у контексті проблематики нашого дослідження, відповідно і технологічними аспектами останніх.

Разом з відходом від традиційного капіталізму, відбувається перехід від індустріального виробництва до економіки знань, зростання ролі технологічного фактору та початок ціннісних трансформацій. Технологічний детермінізм П. Дракера має низку особливостей, однією із ключових виступає те, що технології у його розумінні - «не лише інструмент, це те, яким чином люди діють» [163, с.7]. Автоматизація, менеджмент та адміністрування - уже не виключно дескриптивні економічні терміни, вони все частіше використовуються у якості характеристик нових політичних реалій. У попередніх періодах політична інтеграція базувалася на ідеологічному факторі, наразі ж має місце «інтеграція через обіцянку економічного процвітання» [165, с. 19]. Отже, на зміну ідеологічним чинникам приходять детермінанти ефективності у політиці.

П. Дракер протиставляє концепт прогресу, що зазвичай є одним із центральних у трактуванні ролі технологічного фактору, поняттю «інновацій». Якщо раніше в центрі уваги перебував «неминий, автоматичний прогрес», наразі йдеться про «інновації - цілеспрямовані, керовані, організовані зміни» [160, с. 10]. Зміна неминучості прогресу керованістю інновацій відкриває нові можливості використання технол. «Старі базові інститути людського суспільства – уряд, збройні сили, школи – перетворюються з органів збереження (organs of preservation) на органи інновацій (organs of innovations)» [160, с. 18]. Інновації, стверджує П. Дракер,

призначені для потенційного практичного застосування, тобто здійснення ефективних змін, зумовлених новими відкриттями, а не задля отримання нових знань безвідносно до їх практичної значущості.

Колив XX столітті на зміну звичним типам спільнот прийшло «суспільство організацій, кероване професійними менеджерами» [164, с. 11], управлінці почали відігравати роль панівної групи, якими раніше були шляхта, земельна аристократія, бізнесові магнати. П. Дракер стверджує, що тогочасне управління головним чином фокусується на використанні знань з метою пошуку найефективніших способів застосування наявних ресурсів, спрямованих на максимально ефективні результати. Концептуалізація ролі управлінців у П. Дракера значною мірою була інспірована працями Ф. Тейлора та Дж. Бернхема. Одним із прикладів, що свідчать на користь цієї тези є ідея про перехід внаслідок менеджеріальної революції влади та контролю від власників капіталу до тих, хто володіє знаннями стосовно його використання. Саме ця революційна зміна призводить до кінця ери капіталізму. Проте, у даному випадку не йдеться про цілковите нівелювання значення капіталу як ресурсу влади, скоріше - про його перерозподіл та зміни головних акторів політичної арени.

П. Дракер відстоює твердження, що кожні декілька сотень років в історії Заходу має місце радикальна трансформація. «Протягом декількох коротких десятиліть суспільство перебудовується – змінюється світогляд, базові цінності, соціальна та політична структура, ключові інститути» [162, с. 1], такі трансформації можна побачити у XIII, XV та XVIII століттях. Відповідно, найважливішою подією XX століття виступають зрушення у напрямі до побудови суспільства знань.

Панівні класи капіталістичного суспільства, що включають капіталістів (у руках яких зосереджувались власність та контроль над засобами виробництва) та робітників, поступаються після закінчення Другої Світової професійним менеджерам, що тісно пов'язане зі зміною визначальних факторів виробництва та ресурсів контролю над ними (на місце капіталу, землі та праці приходять знання; старі ресурси не зникають, але втрачають характер домінуючих). Означені фактори не роблять пост-капіталістичну політію «анти-капіталістичною», чи «не-капіталістичною» [162, с. 6], відповідно, йдеться про зникнення інституцій,

характерних для капіталістичних держав, а про продовження їх існування в іншій ролі. «Транснаціональні, регіональні, місцеві політичні структури будуть співіснувати поряд з національною державою» [162, с. 4]. Фактично, відбудеться зміна місця національної держави в системі інших інститутів, вона перестане відігравати роль єдиного органу політичної влади на внутрішній та міжнародній аренах та перетвориться на так звану «мегадержаву» (“megastate”) чи «пост-капіталістичну політію» (“post-capitalist polity”).

Внутрішні зміни у межах національних держав, що супроводжують формування пост-капіталістичної політії, відображаються у «виникненні плюралістичних суспільств організацій», у міжнародному контексті «деякі урядові функції набудуть характеру транснаціональних, інші – регіональних, як у Європейській Спільноті» [162, с. 11]. Поява нових сил на політичній арені показує трансформацію політичної структури в еру «пост», «пост-суверенних держав». Держава після Другої Світової змінила роль годувальника (provider) на роль менеджера (manager). Якщо національна держава поставала захисником громадянського суспільства, то мегадержава стає його володарем. Це призводить до зростання за умов функціонування інститутів пост-капіталістичного суспільства значення проблем відповідальності у діяльності організацій влади. В мегадержаві зникає демаркаційна лінія між мирним та воєнним часом, замість ідеї миру з’являється концепт «холодної війни».

Варто підкреслити, що саме знання надають владу для створення нової спільноти, яка функціонує на основі ефективного використання знань висококваліфікованими спеціалістами, що отримали доступ до владних ресурсів завдяки розвитку їх потенціалу до продукування інноваційних рішень. Формування пост-капіталістичної політії в межах технократичного проекту П. Дракера актуалізує значення новітніх технологічних детермінант, що здійснюють трансформуючий вплив на політичний простір та акторів, які на ньому діють.

У роботах Збігнєва Бжезинського, одного з ключових стратегів зовнішньої політики Сполучених Штатів XX ст., «Між двома епохами: роль Америки в технотронну еру» (1970), «Велика шахівниця. Американська першість та її

стратегічні перспективи» (1997), «Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади» (2012) дослідником було сформоване цілісне бачення наслідків впливу науково-технічного прогресу на політичні процеси. Детальніше автор аналізує цю проблему у праці «Між двома епохами: роль Америки в технотронну еру», але роль техніки як чинника політичних змін розглядається і в інших роботах дослідника.

Зб. Бжезинський також стверджує, що наука і техніка, як і специфіка їх впливу на окрему людину та людські спільноти, набуває ролі основного джерела сучасних змін, особливо це стосується більш розвинених країн світу. Відповідно, трансформація, що відбувається у тогочасному світі, призводить до виникнення суспільства, кардинально відмінного від індустріальних спільнот минулого. Якщо в межах індустріального суспільства застосування технічних знань зводилося до конкретної мети: прискорення та вдосконалення методів виробництва, а соціальні наслідки виступали швидше у якості побічного продукту цього процесу. Натомість у технотронному суспільстві наукові та технічні знання, окрім уже згаданого підвищення виробничого потенціалу, розширюють свій безпосередній вплив на всі аспекти суспільного життя.

Технотронним є, звідси, суспільство, яке у культурному, психологічному, соціальному та економічному вимірах формується під впливом техніки та електроніки (зокрема йдеться про роль обчислювальної техніки та засобів масової інформації). Означений підхід до аналізу суспільно-політичних процесів фокусує увагу на ролі технологічного детермінізму в системі політичних поглядів Зб. Бжезинського [171].

Розглядаючи шлях еволюції соціального лідерства, Зб. Бжезинський підсумовує, що в індустріальному суспільстві має місце зміна сільської аристократії на міську плутократичну еліту, а в умовах технотронного суспільства настає час політичного лідерства, пов'язаного із «володінням спеціальними навичками та інтелектуальними талантами» [151, с. 12]. Знання починає відігравати роль інструменту влади, а ефективна мобілізація талантів стає одним із головних способів отримання влади. Варто зазначити, що в технотронному суспільстві зростає роль університетів, вони

набувають форми «фабрик думок» («аналітичні центри», «think tank») та фактично стають ядром політичного планування та соціальних інновацій. У «Стратегічному баченні...» Дослідник підкреслює, що американцям не варто забувати про рівень залежності внутрішньої стабільності економіки, міжнародного престижу та впливовості Сполучених Штатів від домінування у сфері вищої освіти.

Прояви детермінації політичної сфери наслідками технотронної революції 36. Бжезинський розкриває на основі протиставлення характеристик індустріального та технотронного суспільств. Якщо в індустріальному суспільстві грамотність виступає основою існування статичного взаємопов'язаного понятійного мислення, яке слугує передумовою формування ідеологічних систем, то за умов технотронного суспільства, з появою аудіовізуальних комунікацій, поширюються більш мінливі, розрізнені уявлення щодо реальності, які вписуються у формалізовані системи. «Широке використання математичної логіки та системних досліджень спричиняє можливість зведення соціальних конфліктів до кількісного та вимірюваного вигляду та відроджує тренд більш прагматичного підходу до соціальних проблем, а це, в свою чергу, супроводжується занепокоєнням про збереження людських цінностей» [60, с. 270].

Зростанням активності пасивних мас в індустріальному суспільстві супроводжується інтенсифікацією політичних конфліктів на основі проблем позбавлення людей громадянських прав та права голосу, відповідно ключовим стає питання політичної участі. Трейд-юніони та політичні партії організовують та об'єднують маси на основі ідеологічних програм. Політичні вподобання у таких обставинах знаходяться під впливом націоналістичних переживань, які політики підтримують та розпалюють через матеріали, друковані національною мовою читачів та поширювані через друковані видання (в т.ч., журнали).

Головна тенденція технотронного суспільства - об'єднання індивідуальної підтримки мільйонів неорганізованих громадян із залученням останніх комунікаційних технік для маніпулювання емоціями та контролем над розумом, та телебачення (через заміщення мови образністю, яка має швидше міжнародний, аніж

національний характер), яке створює уявлення про більш космополітичну, через високий ступінь імпресіонізму, участь у вирішенні глобальних проблем.

США, стверджує Зб. Бжезинський, виступають у ролі принципового глобального розповсюджувача технотронної революції, адже саме американське суспільство чинить найбільший вплив на інші спільноти, зумовлює далекоюсяжну трансформацію усталених світоглядних та моральних принципів. Навіть враховуючи внутрішню напруженість, Сполучені Штати залишаються найбільш інноваційною та креативною державою сучасності. Проте, Зб. Бжезинський також визнає, що окрім позитивних наслідків, є і негативні аспекти впливу Сполучених Штатів на світовій арені, проте варто враховувати, що вони знаходяться в центрі світової уваги, наслідування, заздрості, захоплення і ворожості, можна з упевненістю стверджувати, що політика жодної іншої країни не супроводжується настільки інтенсивною зацікавленістю світової спільноти.

Сам характер впливу США на світ пройшов низку різних стадій - від ідеалістичного (коли Сполучені Штати асоціювалися зі свободою) та матеріалістичного (коли США розглядалися як країна можливостей), до сучасного, коли після низки внутрішніх та зовнішніх проблем ідентифікація Америки зі свободою була заплямована, а на авансцену вийшов науковий та технологічний вплив, що став фундаментом для лідерства Сполучених Штатів у науковій, технологічній та освітній галузях.

Аналізуючи роль США у світі після розпаду СРСР, Зб. Бжезинський у «Великій шахівниці» підсумовує, що США змогли стати «першою і єдиною дійсно світовою державою» [17, с. 6], оскільки змогли зберегти та розширити лідерство у застосуванні новітніх наукових відкриттів для воєнних цілей, у сфері інформаційних технологій. Дослідник доводить, що саме технологічна сфера виступає однією із ключових складових, які справляють визначальний вплив на формування центру світового панування.

Країни Третього Світу постають у праці «Між двома епохами..» в якості жертви технотронної революції. Йдеться не лише про незначні темпи змін, розвитку на

шляху до рівня провідних країн (тому що деякі країни, зокрема Південна Корея та Тайвань уже в 70-х. рр. продемонстрували вражаючі темпи зростання), а насамперед, про панування та інтенсифікацію психологічної депривації.

Якщо не звертатись до специфічних рис, характерних окремим країнам Третього Світу, зазначає Зб. Бжезинський, у загальних термінах політична піраміда менш розвинутих країн будується на основі селянських мас, людей, що досі переважно залучені до ручної праці та неписьменних, але без звичної обмеженості їх рівнем розвитку - нові засоби комунікації призводять до поширення та розвитку занепокоєння матеріальною та національною депривацією; наступним щаблем є стрімко зростаюче міське населення; третьою ланкою постає «псевдо-інтелігенція», до складу котрої входять молоді люди, котрі володіють формально високим рівнем освіти, проте часто низьким рівнем професійних характеристик, та з високим рівнем невдоволеності відсутністю перспектив для самореалізації; на верхівці цієї піраміди перебуває високоосвічений та вузькоспеціалізований клас,- еліта, яка бореться за одночасне досягнення стабільності та прогресу (прикладом Зб.Бжезинський називає Іран 60-х.рр.), або інколи відкладення чи запобігання реформам (деякі країни Латинської Америки), адже «для того, щоб зберегти власні привілеї, вони потрапляють у залежність від продовження статус-кво» [151, с. 46].

Зб. Бжезинський підкреслює паралель між вищезазначеними характеристиками країн, що перебувають на нижчому щаблі розвитку, та проблемою расової напруженості в Сполучених Штатах, на основі чого з'являється концепт «глобального гетто», основна проблематика якого розширюється до проблем, що постають перед інтелектуальною політичною елітою країн Третього Світу. Ця еліта тяжіє до наслідування та відтворення стилю життя більш розвинених країн, еміграції, прямої або непрямої, наслідком чого стає політичний вакуум, який згодом заповнюється псевдо-інтелігенцією, що перебуває під впливом ксенофобських доктрин. Отож, втрата значної частини інтелектуальної еліти робить неможливими перспективи технократичних трансформацій у менш розвинених країнах.

Співіснування аграрного, індустріального та нового технотронного суспільств, які відрізняються різними перспективами життя, буде ускладнювати процес досягнення порозуміння у кризові моменти. Наслідком цього, стверджує Зб. Бжезинський, стане своєрідний розкол світу стосовно вподобань та поглядів людства. Цей розкол спричинить послаблення «і без того слабкої тканини соціального та політичного порядку, результатом чого стане внутрішній та, можливо, зовнішній хаос» [151, с. 52]. Зростання анархії у Третьому Світі, зауважує дослідник, ще більшою мірою, набуватиме расистського та націоналістичного забарвлення. У результаті, можуть сформуватися сильні передумови для поширення хаосу в світі: найгіршим варіантом для Зб. Бжезинського постає можливість того, що нестабільність, яка панує в країнах Третього Світу, спричинить залучення розвинених країн до потенційно антагоністичних форм взаємин.

Роль США як першої глобальної спільноти, як зазначалось вище, формує конфлікті тенденції. Сполучені Штати прагнуть до встановлення глобальної стабільності і залучають значні власні ресурси з метою попередження революційних заворушень, втім дослідник визнає, що їх вплив на світ можна охарактеризувати як тривожний, інноваційний та креативний. Серед його наслідків виділяється явище уніфікації інших спільнот, і не лише тому, що регіоналізм, починаючи з 1960-х рр.. став широко використовуватися у якості основної формули зовнішньої політики Вашингтону, але і тому, що інші нації розглядають уніфікацію у якості найкращої зброї для боротьби з американським впливом.

Варто зазначити, що мають місце і зміни в самому розумінні держави - вона виходить за межі виключно національної спільноти, відповідно формується її розширене трактування як транснаціонального кооперативного утворення. Якщо раніше явище «національної держави» виступало у якості компромісу, продиктованого факторами економіки, безпеки, а також наслідком століть конфліктів, то в умовах сучасності баланс перестає бути стійким, що зумовлюється створенням новітніх масштабних систем кооперації, інтеграцією дрібних, але складних одиниць у більші за розміром формування (можливість появи яких

зумовлюється використанням комп'ютерів, кібернетики, комунікацій тощо). Прикладом можна назвати функціональну інтеграцію регіонів, а інколи навіть цілих континентів.

У роботі «Між двома епохами...» Зб. Бжезинський передбачає створення ЄС, що пов'язується з амбіціями голлізму до конструювання Європи саме в «європейському» вигляді, тобто без під впливу зовнішньої гегемонії (із Францією як політичним лідером на чолі). Але в умовах, коли національні держави втрачають звичний суверенітет, психологічна необхідність національної спільноти навпаки зростає, що приводить до виникнення суперечок та конфліктів.

Однією з ознак сучасності, вважає Зб. Бжезинський, є відсутність відповідного концепту революції як «стратегії дій, спрямованих на заміщення діючих інститутів та цінностей на нові; це є як методом змін, так і сутністю цих змін» [151, с. 119], незважаючи на зростання ролі стрімких змін та турбулентності соціальних процесів. У межах індустріальної епохи таким концептом виступало трактування революції з точки зору марксизму, що згодом знайшло своє застосування в окремих країнах в рамках процесу індустріалізації. У постіндустріальному суспільстві релевантних концептів поки немає.

Тотальні інтегративні революції минулого були можливими, оскільки інтегративні ідеології формували каркас для докорінних змін та перебудови в суспільстві. Інтегративна ідеологія, стверджує Зб. Бжезинський, сама по собі є відображенням епохи, в межах якої влада спиралася на сталі вірування та інститути. Комуністична партія, з її претензією на встановлення абсолютних істин, поставала втіленням епохи інтегрованих великих вірувань та авторитарних інститутів. Стрімкі зміни в науці, масове розповсюдження освіти та інтенсифікація поширення комунікацій відіграють роль детермінант, що визначатимуть формування нестійких переконань та реакцій, формуючи ситуацію, у якій суб'єктивні чинники соціальної дії та організації починають домінувати над колективними.

У тогочасному суспільстві прослідковується напруга, яка зумовлена фрагментацією та уніфікацією, що стимулюються на політичній, економічній та

інтелектуальній площинах розривом між епохами та продовженням існування в нову еру інститутів і соціальних форм, перенесених з від іншого історичного періоду.

Розглядаючи перспективи Радянського Союзу, Зб. Бжезинський піддає сумніву ймовірність успіху спроби об'єднання ідеологічного застою з технологічним оновленням. Такі спроби, стверджує він, здатні лише спричинити зростання внутрішніх протиріч, часто пов'язаних із протистоянням між ідеологами та технократами. Результатом стане або тимчасовий компроміс, або різкі політичні повороти. У подальшому майбутньому напруга буде лише сприяти розширенню прірви між політичною системою та суспільством. Політична система не буде в змозі відреагувати на внутрішні складнощі, а зростання тиску суспільства викличе фундаментальну переоцінку одночасно й ідеологічної, й інституційної основи радянського устрою.

Автор теорії «технотронної революції» запропонував власне бачення ймовірного майбутнього Радянського Союзу. Зб. Бжезинський стверджує, що, орієнтуючись на роль партії та ідеології в суспільстві, можна говорити про альтернативні шляхи політичного розвитку СРСР:

- олігархічне скам'яніння (ключові характеристики: зміцнення домінування партії та збереження догматичного характеру ідеології; як партія, так і ідеологія чинитимуть спроби зберегти політичний контроль без впровадження важливих для суспільства інновацій; результатом ідеологічної обробки буде панування «скостенілої» бюрократії, яка, маскуючись під революційними гаслами, буде здійснювати консервативну політику);
- плюралістична еволюція (ключові характеристики: трансформація партії до вигляду менш монолітної структури; ідеологічна ерозія догматичного ленінізму-сталінізму; зростання тепримості партії до відкритого ідеологічного діалогу у власних рядах; держава та суспільство почнуть відігравати роль важливого джерела інновацій та змін);

- технологічна адаптація (ключові характеристики: трансформація догматично-бюрократичної партії в партію технократів; переміщення фокусу уваги до наукової експертизи, ефективності та дисципліни; партія складатиметься з наукових експертів, які здатні на основі кібернетики та комп'ютерних технологій забезпечити громадський контроль, використовувати наукові інновації з метою підтримання безпеки та створення передумов для промислового зростання держави; націоналізм змістить ідеологічні догми в ролі інтегративного принципу, що пов'язує суспільство та державу);
- войовничий фундаменталізм (ключові характеристики: відродження зусиль для розпалу ідеологічних вподобань, що в свою чергу потребуватиме поглиблення революційності відносин політичної системи та суспільства; політичне обґрунтування необхідності соціальних змін; розвиток вимагатиме застосування сили для подолання як фактичного опору, так і соціальної інерції; централізоване керівництво);
- політична дезінтеграція (ключові характеристики: внутрішній параліч правлячої еліти, зростання активності основних груп всередині неї; розкол у збройних силах; зростання невдоволення серед неросійських національностей).

Сучасні Сполучені Штати розглядаються дослідником як найбільша соціальна лабораторія в світі, тому можна стверджувати, що ключові дилеми світу проявляються тут найбільш різко. Наразі ж США знаходяться на етапі переходу від індустріальної до технотронної епохи. Сполучені Штати, як перший у світі приклад спільноти постіндустріального типу, більше не перебувають під впливом сил, що стимулювали соціальні зміни в передових індустріальних країнах. Ця масштабна трансформація спричиняє кризу встановлених американських цінностей та інститутів, зокрема і традицій ліберальної демократії, що зумовлює потребу ревізії існуючої американської системи.

Ліберальна демократія постає у вигляді поєднання аристократичних традицій, конституційного законодавства та масової демократії. Однією із відмінностей ліберальної демократії, за Зб. Бжезинським, було те, що вона не стала результатом

«травматичного історичного досвіду» [147, с. 279], швидше - продуктом повільного зростання, яке іноді прискорюється еволюційними потрясіннями (в Англії, Франції, США), що у своїй сукупності сформували поширену традицію політичної поведінки.

Наразі, стверджує Зб. Бжезинський, відбувається третя американська (друга пов'язується з Новим Курсом) революція. Її важко визначити, адже поки не можна з впевненістю говорити про результати цього процесу. Третя революція набирає обертів після Другої світової війни внаслідок зростання ролі знань та поширення освіти: здійснюється об'єднання могутності держави з сучасною наукою (що, насамперед, пов'язане з розвитком атомної енергетики, основним спонсором досліджень якої виступає уряд); зароджуються швидкісні континентальні комунікації (системи шосе, повітряного пасажирського транспорту, миттєвої трансконтинентальної телефонії, телевізійних комунікацій); поява комп'ютерів та інших електронних пристроїв призвела до змін в управлінні та дифузії влади; індустрія почала втрачати позицію основного джерела зайнятості для більшості американців. Рухом технологіями та технікою, третя революція обумовлює зміни в основних інститутах та цінностях американського суспільства.

Зб. Бжезинський доводить, що вже наприкінці 60-х рр. домінуюча у США еліта, яка зберігала панування з 1940-50-х рр., піддається зростаючому тиску як нових економічних інтересів (географічно більш розсіяних), так і нових інтелектуальних еліт. Масштабні зміни в країні, зумовлені промисловим зростанням та поширенням мобільності призводять до поступової втрати федеративним устроєм його підґрунтя, виникнення проблем у функціонуванні двопартійної системи. Індустріальна та ліберально-консервативна база більше не здатні адекватно охопити існуючі конкурентні політичні сили. В нових умовах постає необхідність зміни системи координації місцевих та центральних урядів, а також тенденція тенденція до більшої координації, але меншої централізації.

Очевидність незворотності наслідків технологічних інновацій доводить необхідність крос-інституційної співпраці. Однією з найбільш нагальних потреб є

створення механізмів, які були б здатні забезпечити зв'язок національних і місцевих органів влади, наукових кіл та бізнесової спільноти з метою формування спільного бачення експлуатаційних особливостей нових технологій та культурних і психологічних наслідків їх використання.

Концепція інтернаціональної революції, натхненна ідеологією індустріальної епохи, стверджує Зб. Бжезинський, в тогочасних умовах знаходить ревізію з точки зору нових викликів. Застосування науки та технологій має низку соціальних умов і особливостей, що базуються на важливих аспектах культурних, релігійних та історичних традицій, а також економічних та технічних факторів. Технотронна революція може частково стати саморегулюючим явищем, на основі розповсюдження використання масових комунікацій.

У «Стратегічному баченні» Зб. Бжезинський підкреслює роль технологічної детермінанти у визначенні спрямування політичних змін, але акцентує увагу, насамперед, на значенні комунікацій. Поширення грамотності та революція у комунікаціях стали причиною політичного пробудження. У XIX ст.. «політичні брошури і друковані видання розвивали у народу потяг до політичних змін» [17, с. 29], поява ж у XX ст.. радіо дала змогу «транслявати політичні виступи для широкої аудиторії, і змусила раніше політично пасивні маси поринути у вир політичних подій», а виникнення загальносвітового телебачення та Інтернету слугувало «збільшенню можливостей політичних активістів пробуджувати свідомість мільйонів» [17, с. 30], оскільки ЗМІ змогли охопити весь світ, наприкінці XX століття політичні хвилювання набули форми загальних курсів вуличної боротьби, в межах яких раніше розрізнені політичні угруповання отримали змогу обмінюватись тактичним досвідом.

Концепт «технотронного суспільства» використовувався Зб. Бжезинським як для окреслення тенденцій, що характеризували світ, який зазнавав змін під впливом техніки та електроніки як найважливіших детермінант сучасного розвитку, так і для обґрунтування глобального лідерства США. Дослідник прогнозує, що внаслідок впливу технотронної революції трансформації зазнають не лише існуючі політичні

інститути, але і пануючі світоглядні системи. У своїх подальших розробках Зб. Бжезинський фокусує увагу на геостратегічному вимірі політики, втім можна стверджувати, що він не відкидає теорію «технотронного суспільства», а технологічні детермінанти і надалі посідають в розумінні дослідника ключову роль для забезпечення могутності держави.

Йонезі Масуда у 1974 році презентував «План для інформаційного суспільства – національна мета до 2000 року», котрий після доопрацювання в 1980 р. був виданий у вигляді роботи «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство».

Концепція Й. Масуди будується на позиції про трактування інформаційного суспільства як абсолютно нового типу суспільства, що повністю відрізнятиметься від сучасного індустріального суспільства. На відміну від розпливчастого терміну «постіндустріальне суспільство», термін «інформаційне суспільство» використовується для опису у конкретних термінах характеристик та структури майбутнього суспільства. Ключове твердження – виробництво інформаційних, а не матеріальних цінностей буде рушійною силою суспільного розвитку. Й. Масуда не заперечує існування в минулому систем інноваційних технологій, проте раніше вони були завжди пов'язані з матеріальними виробничими силами, а наразі йдеться про комп'ютерно-комунікативні технології, що визначають фундаментальну природу інформаційного суспільства [179, с. 29]. Відповідно, йдеться і про зміну суспільно-політичних паттернів.

Ключовим паттерном індустріального суспільства Й. Масуда називає паровий двигун. Під цим образом він розуміє саму суть управління таким суспільством як влади (power). В інформаційному суспільстві його роль відіграє комп'ютер, з відповідним переглядом підходу до управління суспільними процесами на основі пам'яті, обчислення та контролю (memory, computation, control). На зміну матеріальним товарам та послугам, у якості головного продукту в новому суспільстві постає інформація, технологія та знання, з відповідним заміщенням центральної ролі сучасних фабрик інформаційними утилітами (інформаційними

мережами, банками даних), а виробнича індустрія поступається інтелектуальній. Фактично, фабрика втрачає значення соціетального символу. Товарна економіка поступово зміюється на «синергетичну, де головним соціально-економічним принципом є не панування закону ціни, а панування закону цілей» [179, с. 30].

Такі зміни в соціально-економічному укладі сучасного суспільства неодмінно обумовлюють і перехід до нових форм політичних взаємодій. На зміну класовому суспільству із централізованою владою, класовим розподілом та характерними типами контролю, приходить функціональне суспільство, що характеризується поліцентричністю, функціональністю та автономністю. Відповідно, трансформується і форма врядування: якщо раніше, зазначає Й. Масуда, йшлося про парламентську демократію, то інформаційне суспільство передбачає функціонування системи партисипаторної демократії. Силою соціально-політичних змін більше виступають не робітничі рухи та протести, а громадські рухи та акції. Проте не слід плутати форму та сутність, - хоча за формою врядування це суспільство і буде носити характер нового типу демократії, його сутність відображатиметься у інших характеристиках, які дослідник розкриває через концепти «знання» та «технології».

Концепт «знання» Й. Масуда трактує як «когнітивну інформацію, узагальнену та абстраговану на основі розуміння причинно-наслідкових зв'язків щодо певного феномену оточуючого середовища» [179, с. 55]. Технологія ж, на думку дослідника, є когнітивною інформацією, необхідною для ефективного здійснення орієнтованої на виробництво праці, що вимагає попередньої експертизи. Втім використання технології є невід'ємним елементом не лише управлінських процесів на виробництві, але і здійснення управління політичними процесами.

Б. Бейтс зазначає, що сам процес змін визначається Й. Масудою через аналіз двох базових соціальних змін – відходу від матеріалізму та культу матеріальних цінностей до інформації як цінності, а також перехід від змагання до кооперації як рушійної сили розвитку суспільства. Це виявлятиметься у тому, що в інформаційному суспільстві головним для задоволення потреб людей буде питання

самореалізації, а матеріальні потреби можуть бути задоволені навіть меншою мірою, аніж зараз. Отже, відбувається перехід від споживання матеріальних благ як індивідуалістичного, несоціального акту до синергетичної діяльності з виробництва і використання інформації як про-соціальної поведінки. Це і обумовлює розповсюдженість та превалювання уже згадуваної демократії участі як форми врядування.

Й. Масуда не залишає без уваги побоювання техноалармістів. Використання комп'ютерно-комунікаційних технологій може спричинити виникнення керованого суспільства (managed society, не плутати з managerial society Дж.Берхема). У такому суспільстві правлячі еліти будуть використовувати інформаційні мережі як контрольний механізм. Зокрема, йдеться також про домінування специфічного виду інформації, яка визначатиме розвиток суспільства,- створена комп'ютером, вона не здатна буде містити в собі людський вимір. Відповідно, комп'ютерно-кероване суспільство, цілком в оруеллівських традиціях, може стати негуманним чи відчуженим від гуманності. «Повністю автоматизована держава буде схожою на інтелектуальний льодниковий період, позбавлений гуманності, де невелика кількість маніпуляторів даними буде домінувати як інтелектуальна еліта» [179, с. 64].

Запобігти втіленню проекту контрольованого чи керованого суспільства схожого на оруеллівську автоматизовану державу можна, але це значною мірою залежатиме від форми управління, яку обере інформаційна утиліта, яку Й. Масуда трактує як інститут, у якому сконцентрований значний масив наукових технологій. Якщо буде домінувати деспотична форма організації, інформаційне суспільство в такому випадку буде повністю керованим, у ньому «насилля системи матиме такі масштаби, які складно порівняти з яким порушення прав людини диктаторськими режимами індустріального суспільства» [179, с. 83].

Утім, стверджує дослідник, природною передумовою для інформаційного суспільства є «автономне управління, здійснюване громадянами» [179, с. 83]. Зокрема, воно стає можливим за умов функціонування партисипаторної демократії,

для формування якої в умовах інформаційного суспільства Й. Масуда виокремлює ряд передумов. По-перше, прагнення до задоволення потреб людей, здійснюваного через продукування та споживання інформації, стають ключовим мотиватором до дій. Зі зростанням можливостей впливу, зростають і претензії на участь у прийнятті рішень та управління економічними, соціальними та політичними системами [179, с. 102]. По-друге, влада держави та приватного підприємства значно розширилась, політичні рішення цих масивних організацій не можуть справляти далекодосяжного впливу на життя звичайних людей. Питання, що стосуються життя кожної людини, до яких Й. Масуда відносить виробництво атомної енергії, забруднення навколишнього середовища тощо, мають виноситися на національні або регіональні референдуми.

Власне сама суть революції в комп'ютерно-комунікаційних технологіях допомагає громадянам долучатися до вироблення політики держави, що раніше було неможливим навіть в силу технічних обмежень прямої участі людей у загальнодержавному політичному процесі. У технократичному проекті Й. Масуди, відповідно, зустрічаємо концептуальні передумови до формування теорії електронного врядування (e-government), яка набула поширення в наукових дослідженнях останніх років.

Індустріальне суспільство, стверджує Й. Масуда, характеризується централізованим урядом, що підтримується масивною армією та адміністративною бюрократією та, у випадку з капіталістичними державами, додається індустрія. У таких суспільствах людина має декілька варіантів політичних дій, ключовим серед яких є участь у голосуванні на виборах раз на декілька років.

Й. Масуда будує концепцію компутопії – глобального суспільства майбутнього, в якому кожен створює можливості для власного майбутнього, актуалізуючи їх згідно телеологічного підходу. Воно матиме глобальний характер, в управлінні котрим на добровільних засадах братимуть участь поліцентричні добровільні співтовариства громадян, відповідно до спільних цілей та ідей, що матимуть загальносвітову підтримку [179, с. 147].

К. Кумар стверджує, що компутопія у Й. Масуди постає як «універсальне суспільство достатку» [176, с. 41], що внаслідок звільнення людей від необхідності праці шляхом автоматизації дозволить їм сформувати добровільні співтовариства (voluntary communities). У такому суспільстві не буде класового поділу, а комп'ютерно-комунікаційні технології забезпечать можливість його існування без централізованої політики та управління, натомість матиме місце уже згадана партисипаторна демократія та локальні «системи менеджменту громадян» [176, с. 41].

Компутопія, зазначає Т. Морріс-Сузукі, у Й. Масуди також постає як світ гармонії та соціального порозуміння, позбавлений як вищезгаданого класового розподілу так і конфліктів, пов'язаних з ним. Розвиток нових комунікаційних мереж розглядається як потенційне джерело децентралізації, підвищення включеності пересічного громадянина в політику та зростання рівня самоідентифікації його як члена певної спільноти.

Серед технологічних передумов політичних трансформацій, на думку Й. Масуди, особливу роль відіграє «інформаційна мережа, можливість копіювання прогресивних політичних моделей та наявність зворотнього зв'язку, що дозволяє враховувати думку не лише більшості, але й меншості» [94, с. 7]. Сучасний бюрократичний апарат зміниться на вільну систему управління громадян, а виконанням адміністративних обов'язків буде займатися невеликий штат фахівців, професійно відповідальних за управлінську діяльність.

Й. Масуда розробив шість базових принципів, які мають стати основою функціонування партисипаторної демократії в умовах компутопії. Перший полягає у тому, що всі люди, без винятку, або ж найбільша їх кількість, мають брати участь у прийнятті рішень, проте така участь має бути не примусовою, а бажаною, елементом самореалізації людини як частини спільноти.

Другий принцип апелює до синергії, яка має визначати саму суть взаємин в інформаційному суспільстві. Синергія у даному випадку постає як здатність до співпраці при розв'язанні спільної проблеми, у відповідності до власної точки зору

суб'єкта цього процесу. Синергетична взаємодія за ефективністю значно випереджає суму окремих дій людей. Представницька демократія індустріального суспільства заснована на принципах індивідуалізму, егоїзму та агресивності, партисипаторна демократія інформаційного суспільства навпаки за своїм змістом є альтруїстичною та об'єднуючою.

Третій фундаментальний принцип - відкритість та доступність інформації, необхідної для прийняття політичних рішень у питаннях, які стосуються всіх громадян. Цей принцип є основою успішного існування партисипаторної демократії інформаційного суспільства, на відміну від зарахування значної частини важливої для народу інформації до категорії державної чи комерційної таємниці. До того ж, йдеться не лише про дані що існуючого стану речей у тій чи іншій сфері, але і про можливі перспективи подальшого впливу певного рішення на життя окремої людини. Наступний принцип пов'язаний зі справедливим і рівномірним розподілом всіх спільних здобутків громадян.

Єдиними можливими шляхами подолання протиріч для Й. Масуди є переконання та узгодження – він рішуче критикує підхід до цієї проблеми в умовах індустріального суспільства, де компромісні рішення приймаються внаслідок жорсткої боротьби між провладними та опозиційними силами, або ж шляхом нав'язування готового сценарію іншій стороні, без будь-якого узгодження.

Із права прямої участі у виробленні політики та прийнятті політичних рішень випливає обов'язок співпраці з метою їхньої реалізації, що складає суть шостого принципу, запропонованого японським вченим. Проте, особливістю цього обов'язку є те, що він не носить примусового характеру, а є добровільним.

Важливим для розкриття сутності технократичного проекту Й.Масуди є також його сприйняття самого механізму політичних трансформацій, у більш пізній праці під назвою «Гіпотеза про генезис Homo intelligens», дослідник стверджує, що криза існуючих суспільно-політичних інституцій може бути подолана виключно «шляхом горизонтальної соціальної трансформації мирного революційного типу, в якій братимуть участь окремі громадяни, але не через соціальну трансформацію

наси́льницького революційного типу із застосуванням збройних сил і влади, котрі використовувалися до цього часу» [83, с. 355]. Створена натомість глобальна громадська спільнота, на думку Й. Масуди, виступає не виключно як федерація вільних об'єднань, а насамперед, як «суспільство, в якому окремі громадяни є його головними компонентами, і в якому автономність і незалежність перебувають у гармонії з упорядкованістю колективу [83, с. 358].

Незважаючи на певну міру утопічності технократичного проекту Й.Масуди, яку визнає і сам дослідник, іменуючи новий суспільно-політичний порядок компутопією, багато із запропонованих ним ідей знайшли своє втілення у трансформації політичних процесів на початку нового тисячоліття.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

Однією з особливостей еволюції теоретичних уявлень про технократію є те, що протягом XX століття фокус бачення змістився від розуміння її у якості певної домінуючої групи із функціями політичної влади (або уже наявними, або ж наявними в перспективі) до розгляду під технократією нової суспільної реальності, де політичне ставало технократичним, а раціоналізація управління обумовлювалась не лише діяльністю технократів як носіїв влади, але й загальною переорієнтацією спрямування політики держави.

У такий спосіб, на місце розгляду технократії як, так званої, технічної меритократії приходить розуміння технократії як нової політичної реальності загалом. В цій реальності відбувається зміна всіх складових політичної системи, економічного устрою, і, відповідно, сама політична мапа починає трансформуватись. Ця трансформація, насамперед, пов'язана із тим, що разом з поширенням технологій, нових підходів до виробництва і управління, відбувається зміна не лише внутрішньодержавних зв'язків – на міжнародній арені з'являються нові актори і сили, які видозмінюють протікання глобальних політичних процесів. Подальша концептуалізація проблеми формування політики та управління державою на основі технократичних цінностей, принципів та методології, знаходить відображення у деяких дослідників індустріального суспільства.

Технократичний проект Р. Арона будується на розумінні індустріального суспільства як такого, що за своєю суттю є науковим. Технологічні винаходи у такому випадку відіграють ключову роль для розвитку спільноти, вони є як ресурсом влади, так і її інструментами. Саме тому важливою для розуміння теорії Р. Арона є формула «Від знань до влади – пряма дорога», адже дослідник послідовно відстоює твердження про те, що технічна раціональність виробництва та науки логічно переходить на політичні організації. Втім у його концепції знаходить прояв характеристика неотехнократичних концепцій, про яку уже йшлося – технократи не стали носіями політичної влади в буквальному сенсі, але технократичні цінності та принципи стали визначальними в умовах, які він називає «політико-індустріальною

сучасністю». Для останньої характерне також виникнення «техно-бюрократичної» управлінської ієрархії, побудованої на принципах централізації, ієрархізації та субординації.

У. Ростоу теж виокремлює фактор технології та науки як ключовий для формування установок до якісно нових соціальних та політичних дій, що у комплексі спричиняють перехід до наступної стадії зростання. Із зміною ролі технологічного фактору відбувається відповідна зміна того, що дослідник називає «центром гравітації політичної влади»: в умовах традиційного суспільства він знаходиться в регіонах, а влада фактично – в руках феодалів; на наступній стадії, після впровадження нових технологій у сільському господарстві та промисловості, йдеться про формування ефективної національної держави; третій етап супроводжується наділенням політичною владою групи людей, здатних використати модернізацію економіки у якості серйозного «політичного бізнесу»; період «руху до зрілості» пов'язаний із таким розширенням могутності технологій, яке ставить обсяги виробництва лише в рамки політичної доцільності, без технологічних бар'єрів, з відповідним зростанням ролі кваліфікації та прошарку менеджерів в управлінській ієрархії; наступний етап означає вихід суспільства за межі технологічної зрілості.

У технократичній теорії У. Ростоу технології розглядаються в якості ресурсу політичної влади, вони розширюють поле для потенційних політичних маневрів. Саме технології дають прогресивній технократичній еліті можливість докорінного реформування існуючих політичних інститутів через процес політичної модернізації.

Концепт «техноструктури» Дж. Гелбрейта відображає перехід влади до сукупності людей, котрі володіють різноманітними технічними знаннями, досвідом і здібностями, яких потребують сучасна промислова технологія та планування. У вимірі політичному цей процес відображається не у буквальній передачі влади до рук представників певної групи, а швидше про зміну специфіки перебігу політичних

процесів, зокрема і прийняття та реалізації політичних рішень, а також розширення того, що дослідник називає «полем влади».

Техноструктура виступає у Дж. Гелбрейта як політично автономна, залежна лише від прошарку педагогів та вчених, котрі відповідають за її оновлення та володіння новітніми технологічними знаннями. Прийняття рішень технократією носить груповий характер, а відповідно, унеможливорюються маніпуляції та можливість політичної корупції – рішення є за своєю суттю відкритими та швидко стають публічними. Крім того, єдність та цілісність такої держави буде будуватися на механізмах, відмінних від тих, що були ключовими донині – на зміну примусу прийдуть мотиви ототожнення та пристосування. Відповідно, і в політичній діяльності ключовим повинен стати мотив самоототожнення з інтересами спільноти, яку представляє той чи інший політик.

Техноструктура не буде брати участі в політиці у формі прямої політичної дії, втім її вплив лише зростатиме, що ставитиме державу та складові її інститути під час вироблення та впровадження ключових рішень у залежність від неї. При цьому Дж. Гелбрейт не надає техноструктурі того чи іншого «політичного забарвлення» тобто ідеологічного спрямування, вона має бути у цьому розумінні здатною пристосуватися до будь-якої сили, що сконцентрує політичну владу, виконуючи роль «подовженої руки бюрократії». Дослідник у такий спосіб не говорить про те, що техноструктура буде володіти формальною політичною владою, скоріше вона буде визначати принципи формування та реалізації політики держави, а також через контроль над засобами комунікації вона також пристосовує загальні інтереси держави власним потребам.

Постіндустріальне суспільство у трактуванні Д. Белла збільшує вагу технічної компоненти знань, відповідно для технократів з'являється необхідність вступати в конкуренцію або союз з політиками. Технократія у дослідника постає як нова сила, що визначає перебіг політичних процесів та формування відповідних рішень. Проте у його трактуванні прослідковується специфіка розуміння технократії, про яку ми згадували раніше – вона не розглядається як інституційно гомогенна, тобто не

йдеться про прихід до влади певної групи в тому розумінні, як її раніше розглядали в політичних теоріях. Знання у технократичному суспільстві стають основою, а освіта – засобом досягнення політичної влади, а відповідно політичну еліту у ньому складають дослідники та вчені, проте не як окрема група, а у поєднанні з іншими професійними групами.

Новітні технологічні методи аналізу, прогнозування та програмування дозволяють технократичній еліті через дослідницькі організації впливати на рішення уряду, фактично йдеться про формування передумов для раціонального управління політичним організмом. Але Д. Белл враховує роль ірраціонального начала в політиці і тому стверджує, що суспільство не зможе стати в повній мірі технократичним, втім технократи будуть і в майбутньому визначати спрямування політичного розвитку.

Теорія хвиль Е. Тоффлера апелює до проблеми претензії технократів на владу. Він відносить їх панування до періоду другої хвилі, а влада технократів, як така, виступає у дослідника знеособленою та будується на принципах стандартизації, спеціалізації, синхронізації, концентрації, максимізації та централізації. Влада технократів пов'язана зі зростанням бюрократії та утворенням піраміди влади, а їх головна функція – інтеграція.

Третя хвиля супроводжується зростанням впливу нових акторів, які в перспективі можуть заволодіти політичною владою – «технореволюціонерів», відповідно, питання технології залишається ключовим в політико-управлінській проблематиці. Проте між технократами та технореволюціонерами існує істотна відмінність - останні замість того, щоб робити технологію метою, прагнуть встановити контроль громадськості над основними напрямками технологічного розвитку.

П. Дракер розглядає технократичну трансформацію сучасності через ціннісні трансформації – інтегративними механізмами посткапіталістичного суспільства виступають не ідеологія, а ефективність та прагнення до достатку, а автоматизація, менеджмент та адміністрування стають характеристиками політичної реальності.

Влада менеджерів, що стали панівною у новому суспільстві групою, базується на зміні ролі знання, яке стало і ключовим фактором виробництва, і механізмом контролю.

Звичні політичні інститути у технократичному проекті П. Дракера розглядаються через призму зміни їх ролі та пристосування до співіснування з новими інституціями: транснаціональними, місцевими та регіональними. Починається епоха, яку дослідник називає ерою «постсуверенних держав», для функціонування політичної структури якої є характерними зростання ролі різноманітних організацій.

Технотронне суспільство Зб. Бжезинського пов'язане зі зміною типу політичного лідерства на таке, що потребує спеціальних навичок та інтелектуальних талантів. Відповідно, в такому трактуванні технократичного суспільства знання стають інструментом влади, а фабрики думок, які дослідник пов'язує з університетами, починають відігравати роль джерела політичного планування та соціальних інновацій.

У технократичному проекті Бжезинського підкреслюється факт зменшення ролі ідеологічного фактору у процесі об'єднання громадян, натомість набувають особливого значення новітні технології та засоби масової комунікації. Як наслідок, змінюється і розуміння національної держави як ключового утворення, – натомість набувають поширення транснаціональні кооперативні утворення, ефективного функціонування котрих стає можливим з появою комп'ютерів, кібернетики, нових каналів комунікації тощо.

Технократична концепція Й. Масуди зосереджується на проблемі переходу від індустріального суспільства до інформаційного та відповідною зміною суспільно-політичних паттернів. Якщо ключовою формою управління в індустріальному суспільстві була влада, то в інформаційному поява комп'ютера вносить корективи – керівними принципами стають пам'ять (у розумінні масиву даних), обчислення та контроль. Відповідно, класове суспільство з централізованою владою змінюється функціональне суспільство. На зміну класовому суспільству із централізованою

владою, класовим розподілом та характерними типами контролю, приходить функціональне суспільство, з домінуючими поліцентричністю, функціональністю та автономністю. Врядування в такій державі за формою буде носити характер партисипаторної демократії (на противагу парламентській в умовах індустріального суспільства), а за сутністю являтиме собою компютопію, де автономне управління здійснюватиметься у відповідності з приматом знань та технологій.

Неотехнократичні теорії мають низку особливостей. Вони позиціонують технології, у широкому трактуванні даного терміну, як окрему силу, що визначає спрямування та перебіг політичних процесів. У розглянутих концепціях прослідковується відхід від персоніфікації технократів як носіїв влади в контексті класових чи професійних характеристик (інженери, менеджери тощо) до розуміння технократії через механізми, канали та методи прийняття політичних рішень. Технократія в межах зазначених теорій характеризується як концепт політичної ролі, а не об'єктивація політичного панування. Крім того, варто відзначити надання значної ролі в технократичних теоріях даного періоду новим політичним акторам (ТНК, мозкові центри тощо) як на внутрішньодержавній, так і міжнародній аренах.

ВИСНОВКИ

На основі комплексного аналізу становлення та розвитку технократизму як напрямку політичної думки XX століття, можна дійти наступних висновків.

Технократія як суспільний феномен та фактор динаміки у політиці не є виключно характеристикою XX-XXI століть, а її існування веде відлік ще з часів стародавніх цивілізацій, де вона спочатку актуалізувалась у ролі жерців, воєначальників, а пізніше - радників.

Термін «технократія» вперше було застосовано американським дослідником В. Смітом у серії однойменних статей, опублікованих у 1919 році в журналі «Industrial Management» як характеристика раціоналізованої індустріальної демократії, для досягнення якої необхідні організація та координація наукових знань, технічних талантів, практичних навичок і людської сили всього суспільства, фокусування їх у Національному Уряді з метою реалізації загальнонаціональних цілей.

Уточнивши понятійну базу дослідження, через розкриття сутності концептів, серед яких «раціональність», «експерт», «техніка», «технократ», «технократія», «технобюрократ», технократизм було визначено як напрям політичної думки, що сформувався на початку XX століття на основі розповсюдження в суспільно-політичних концепціях принципу технологічного детермінізму, за яким техніка і технологічні зміни спричиняють докорінне переформатування політичної реальності, появу нових акторів і формування якісно відмінного типу політичних процесів, перебіг яких визначається превалюванням ролі знань і технологій.

Серед джерел виникнення та розвитку технократизму як напрямку політичної думки, у дослідженні виокремлюються соціал-утопічні доктрини, технократичну компоненту котрих було проаналізовано на основі праць Платона, Ф. Бекона, Т. Кампанелли, О. Конта, К. А. Сен-Сімона; марксизм, розглянутий у роботі на основі розкриття його базових концептів у працях К. Маркса та Ф. Енгельса; основні принципи школи наукового управління, на основі доробку Ф. Тейлора і Г. Форда; рефлексії щодо суспільного значення техніки у роботах представників філософії

техніки - Е. Каппа, Е. Юра, Ф. Дессауера, Л. Мемфорда, Х. Ортега-і-Гассета, М. Хайдеггера.

Ключовою методологічною засадою становлення технократизму - став принцип технологічного детермінізму, який виходить з положення, що технологічний прогрес визначає соціальний прогрес, а новітні технології трансформують суспільство як на інституційному, так і на індивідуальному рівні. Коли йдеться про технократичну складову політичних процесів, прослідковуються специфічні характеристики дій політичних акторів: телеологізм, як першочергова орієнтація на досягнення мети, поєднується з раціоналізмом, що передбачає превалювання логічних, аргументованих та підкріплених відповідним знанням дій, а також прагматизму - установки, яка актуалізує знання, інформацію, насамперед, через конкретну дію політичного актора та значення, яке вона має для функціонування політичної системи.

Було уточнено періодизацію розвитку технократизму як напряму політичної думки ХХ століття, що бере відлік від теоретичного доробку Т. Веблена. Деякі дослідники, зокрема С. Макєєв виділяє класичні, неокласичні та постнеокласичні концепції технократизму. Проте, поділ технократичних теорій другої половини ХХ століття на неотехнократизм і постнеотехнократизм є штучним перенесенням характеристик розглянутих дослідником теорій як індустріальних та постіндустріальних, що не враховує, власне, технократичний компотент зазначених концепцій.

Еволюція технократизму у дослідженні аналізується на основі двох складових етапів - класичного технократизму, що отримав концептуалізацію в роботах Т. Веблена та Дж. Бернхема, а також неотехнократизму як ревізії положень технократизму в середині-другій половині минулого століття у роботах Р. Арона, У. Ростоу, Дж. Гелбрейта, Д. Белла, Е. Тоффлера, П. Дракера, Й. Масуди.

Класичний технократизм постав не просто як відповідь на існуючі в тогочасних суспільствах кризи та виклики, спричинені бурхливим зростанням технологічного фактору, але і як вихід з кризи ідеологічної, коли фактично конституювалась безальтернативність вибору між пануючими на заході ідеологіями

та соціалістичними доктринами. Критичний огляд концепцій в рамках класичного технократизму дозволив уточнити особливості цього етапу, серед яких, зокрема, визначаються: наділення технократів груповим етосом, що передбачає визнання існування спільних ціннісних установок; концептуалізація ідеї правління технократів через перенесення технічної раціональності індустрії на сферу політичного; здійснення технократами врядування на основі принципів раціональності, ефективності, кваліфікованості, планування та контролю. Саме вони є як ціннісними імперативами, так і реальними показниками діяльності технократів з точки зору класиків цього напрямку суспільно-політичної думки.

Однією з особливостей еволюції теоретичних уявлень про технократію є те, що вже протягом XX століття фокус бачення змістився від розуміння її у якості певної домінуючої групи з функціями політичної влади (або уже наявними, або ж наявними в перспективі) до розгляду під технократією нової суспільної реальності, де політичне перетворювалось на технократичне, а раціоналізація управління обумовлювалась не лише діяльністю технократів як носіїв влади, але й загальною переорієнтацією спрямування політики держави. Ця еволюція прослідковується, насамперед, через шлях технократичних концепцій в доробках представників індустріалізму та постіндустріалізму. Якщо ще на початку XX століття в роботах Т. Веблена процес технократизації поставав як прихід до влади інженерів, які змінять існуючу методологію управління державою, то з часом апелювання до окремої суспільної групи (за певною ознакою – професійного спрямування і т.д.) як майбутніх носіїв політичної влади майже зникає, тобто концепт «технократії» втрачає такого роду персоналізацію.

З'ясовано, що неотехнократичні теорії мають низку відмінностей, що дозволяють говорити про їхню сукупність як новий етап розвитку технократизму, зокрема у дослідженні уперше виявлено наступні: позиціонування технології, у широкому трактуванні даного терміну, як окремої сили, що визначає спрямування та перебіг політичних процесів; закріплення за технократією швидше розширеного потенціалу політичного впливу, ніж об'єктивації політичного панування в їх особі; відхід від персоніфікації технократів як носіїв влади у контексті класових чи

професійних характеристик (інженери, менеджери тощо) до розуміння технократії через механізми, канали та методи прийняття політичних рішень; зростання значення в технократичних теоріях даного періоду нових політичних акторів (мозкові центри, ТНК тощо) як на внутрішньодержавній, так і міжнародній аренах.

Розвиток технократизму не обмежується періодом XX століття, який був проаналізований у дослідженні. Проблема політичної ролі технократії в новому тисячолітті постала ще більш гостро, часто її розглядають як єдину силу, здатну вивести спільноти із криз. Можна стверджувати, що технократам у науковому та публічному дискурсі відводять все більшу політичну вагу, підтверджуючи цим основні ідеї апологетів технократизму, щодо подальшого поглиблення впливу технологічного фактора, у широкому трактуванні цього терміну, на сферу політичного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абачиев С. К. Техника машинная и безмашинная: сущность, история, перспективы [Электронный ресурс] / С. К. Абачиев // Электронное научное издание «Науковедение» - М.: ИГУПИТ, 2012, вып 3.- Режим доступу <http://naukovedenie.ru/sbornik12/12-34.pdf>
2. Агапова И.И. История экономической мысли. Курс лекций [Текст] / И.И. Агапова. - М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ». Издательство ЭКМОС, 1998 г. - 248 с.
3. Аль-Ани Н. М. Философия техники: очерки истории и теории. Учебное пособие [Текст] / Н. М. Аль-Ани. - СПб., 2004 - 184 с.
4. Ашин Г. К. Курс истории элитологии [Текст] / Г.К. Ашин. - М.: МГИМО, 2003. - 302 с.
5. Барбур И. Этика в век технологии [Текст] / Иен Барбур; пер. с англ. А. Киселев.- Москва: Библейско-Богословский Ин-т св. Апостола Андрея, 2001.-380 с.
6. Батрименко, О. В. Бюрократія в системі сучасної демократії [Текст]: дис. на здоб. наук. ступеня д-ра політичних наук: 23.00.02 - політичні інститути та процеси / О. В. Батрименко. - К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2013. - 360 с.
7. Батрименко О. В. Деякі аспекти становлення англо-американської моделі бюрократії [Текст]// Політолог. вісн. : зб. наук. пр.- К.: ІНТАС, 2012.- Вип. 60.- С. 224-232.
8. Батрименко О.В. Раціональна модель бюрократії [Текст]// «Дні науки філософського факультету - 2012», Міжн. наук. Конф. (2012; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету-2012», 18-19 квіт. 2012 р.: [матеріали доповідей та виступів]/ редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012.- Ч. 8.- С.11-13.

9. Бебик В. Інформаційне суспільство [Текст]/ В. Бебик // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.- К. : Парламентське видавництво, 2012.- С. 299.
- 10.Бэкон Ф. Новая Атлантида [Електронний ресурс] // Бэкон Ф. Сочинения в 2х томах.- М., 1972, т. 2.- Режим доступу : <http://lib.rus.ec/b/5555/read>
- 11.Бэкон Ф. Сочинения в двух томах [Текст]/Ф. Бэкон.-Т. 2.- М.: «Мысль» (Философское наследие), 1978.- 592 с.
- 12.Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования [Текст] / Д. Белл // Перевод с английского. Изд. 2-ое, испр. и доп. - М.: Academia, 2004.- 940 с.
- 13.Бердяев Н. Царство Духа и Царство Кесаря [Текст] / Н. Бердяев.- М.: Республика, 1995.- 375 с.
- 14.Бердяев Н. Человек и машина. (Проблема социологии и метафизики техники) [Текст] / Н. Бердяев.- Путь. - Май 1933.- №38. - С. 3-38.
- 15.Бернал Дж. Наука в истории общества [Текст] / Дж. Бернал.- М.: Издательство иностранной литературы, 1956г.-736с.
- 16.Бех В.П., Малик І.В. Технократизм у дискурсі проблем вищої школи: Монографія [Текст] / За ред. В.П.Беха.- К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009.- 263 с.
- 17.Бжезинський Зб. Велика шахівниця. Американська першість та її геостратегічні імперативи [Текст]/ Збігнєв Бжезінський.- Львів-Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000.- 224 с.
- 18.Бжезінський, Зб. Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади [Текст] / Збігнєв Бжезінський.- Львів: Літопис, 2012.- 168 с.

- 19.Бычков С.Ю. Представление об элите в технократических концепциях XX века [Текст] // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского.- Серия «Социальные науки».- 2011.- № 2 (22).- С. 25–30.
- 20.Богданов В. С. Політичний раціоналізм: статус концепту в управлінні державою [Електронний ресурс] / В. С. Богданов, І. В. Галицький // Актуальні проблеми політики. - 2014. - Вип. 51. - С. 22-33. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2014_51_5.
- 21.Бунге М. Причинность. Место принципа причинности в современной науке [Текст] / М. Бунге; пер. с англ. И.С. Шерн-Борисовой и С.Ф. Шушурина; общ. ред. и послесл. Г.С. Васецкого. - М.: Изд-во иностр. лит., 1962. - 511 с.
- 22.Вебер М. Избранное: протестантская этика и дух капитализма [Текст] / М. Вебер ; пер. М. И. Левина ; сост. Ю. Н. Давыдов. - 2-е изд., доп., перераб. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006.- 651 с.
- 23.Веблен Т. Теория делового предприятия [Текст] / Т. Веблен.- М.: Дело, 2007.- 288 с.
- 24.Веблен Т. Теория праздного класса [Текст] / Т. Веблен.- М.: Прогресс, 1984.- 367с.
- 25.Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів [Текст] / автор, кер. проекту, гол. ред. В. Т. Бусел. - К.; Ірпінь: Перун, 2002.- 1428 с.
- 26.Выголко Т.А. Экономическая власть в постиндустриальном обществе [Текст] / Т.А. Выголко.- Європейський вектор економічного розвитку, 2012.- № 2 (13).- С.178-182.
- 27.Врублевський В.К. Інтелектуалізація соціуму: формування інформаційного середовища [Текст] // Український соціум: інтеграція інтелектуального потенціалу / За ред. проф. В.К.Врублевського. - К.: ІС НАНУ, 2005. - С.87-104.
- 28.Гаджиев К.С. Политическая наука. Учебник для высших учебных заведений [Текст] / К.С. Гаджиев. - М.: Логос, 2001. - 488 с.

- 29.Галушко О.В. Цивілізаційна проблематика в суспільно-політичній науці [Текст] / О.В. Галушко // Проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр.- К.: КиМУ, 2012.- Вип. 4.- С. 1-6.
- 30.Гвишиани Д.М., Митин М.Б., Рихта Р. Техника, общество, человек : (Критика буржуаз. концепций «философии техники») [Текст] / Д.М. Гвишиани, М.Б. Митин, Р.М. Рихта. - М.: Знание, 1981.-63 с.
- 31.Глухов А. А. Перехлест волны. Политическая логика Платона и постницшеанское преодоление платонизма [Текст] / А. А. Глухов; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики».- М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014.- 584 с.
- 32.Гогвуд Б. Аналіз політики для реального світу [Текст] / Б.Гогвуд, Л.Ган / [Пер. з англ.А. Олійник; Наук. ред. пер.В.Тертичка]. – К., 2004. – 396 с.
- 33.Горюнов В.П., Гавришин В.К. Философия науки и техники: конспект лекций [Текст] / В.П. Горюнов, В.К. Гавришин. - СПб. : Михайлов В.А., 2000. - 48 с.
- 34.Графский, В. Г. Государство и технократия : ист.-критич. исследование [Текст] / Владимир Георгиевич Графский. Москва : Наука, 1981. -289 с.
- 35.Графский, В. Г. Проблема взаимоотношений власти и знания в истории политической мысли [Текст] дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / В.Г. Графский - М., 1992.- 350 с.
- 36.Гэлбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество [Текст] / Дж. К. Гэлбрейт.- М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига»; СПб.: Terra Fantastica, 2004.- 602 с.
- 37.Гэлбрейт Дж.К. Экономика невинного обмана: правда нашего времени [Текст] / Дж.К. Гэлбрейт. - М: Издательство «Европа», 2009. - 88 с.
- 38.Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества [Текст] / Дж.К. Гэлбрейт. - М.: Прогресс, 1979. - 406 с.

- 39.Деменчонок Э.В. Современная технократическая идеология в США [Текст] / Э.В. Деменчонок. - М.: Наука, 1984.-240с.
- 40.Дерлоу Д. Ключові управлінські рішення: Технологія прийняття рішень [Текст]/ Д. Дерлоу; Пер. з англ. Р.А.Семків, Р.Л.Ткачук. - К.: Наук. думка, 2001. - 242 с.
- 41.Джохадзе И.Д. Демократия после Модерна [Текст] / И.Д. Джохадзе.- М.: Праксис, 2006.-112 с.
- 42.Дідух Л.В. Неотехнократизм в проблемному полі політичної науки другої половини ХХ століття/ Л.В. Дідух // *Evropsky politicky a pravni diskurz = European political and law discourse / Družstvo "Jižní Palmíra"*. – Brno: Jižní Palmíra, družstvo, 2016. - Vol. 3, Iss. 3. – P. 84-88.
- 43.Дзьобань О. П. Зародження концептуальних підходів до розуміння сутності і специфіки інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / О. П. Дзьобань, Е. А. Кальницький // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2013. - № 5. - С. 3-14. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_5_3.
- 44.История политических и правовых учений. Учебник для вузов [Текст]/ изд. 2-е, стереотип.- под общ. ред. члена-корреспондента РАН, доктора юридических наук, профессора В. С. Нерсисянца.- М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА М, 1998. – 736 с.
- 45.Зайченко, Л. М. Ідейні передумови формування технократизму як форми суспільної свідомості [Текст] /Лілія Михайлівна Зайченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія №22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.- Випуск 9: збірник наукових праць.- К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012.- С. 111-116.
- 46.Зайченко, Л. М. Розвиток західних політико-технократичних концепцій у другій половині ХХ століття [Текст] / Л. М. Зайченко // Науковий часопис

- Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін: збірник / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова.- К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012.- Вип. 7.- С. 42-47.
- 47.Зайченко Л. М. Технократичні аспекти моделей політичного управління в незалежній Україні [Текст] / Лілія Михайлівна Зайченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.- Випуск 11: збірник наукових праць.- К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013.- С. 27-32.
- 48.Замошкин Ю.А. Отношение к науке и технике в современном капиталистическом обществе: опыт социальной типологии [Текст] / Ю.А. Замошкин. - М.: Знание, 1976.- 61с.
- 49.Кальницький Е. А. Концепція постіндустріального суспільства Деніела Белла як підґрунтя формування концепцій інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Е. А. Кальницький // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2013. - № 5. - С. 137-142. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_5_18.
- 50.Кампанелла Т. Город Солнца [Електронний ресурс] / Т. Кампанелла.- М.: 1954. - Режим доступу: <http://lib.ru/INOOLD/KAMPANELLA/suntown.txt>
- 51.Каплан Б. Миф о рациональном избирателе: почему демократии выбирают плохую политику [Текст] / Брайан Каплан [пер. Д. Горбатенко]. Серия: «Политическая наука».– М.: ИРИСЭН, 2012.- 368 с.
- 52.Карівець І. Платон: філософія, синтез, управління [Текст] / Ігор Карівець // На шляху до синтезу філософії, науки та релігії : тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції "Що чинити, як діяти? Філософські, наукові та релігійні аспекти управлінської діяльності", 15-16 квітня 2011 року / Національний

університет "Львівська політехніка" [та інші].- Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011.- С. 30-32.

- 53.Картунов О. В. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій [Текст] : Монографія : [до 20-річчя Університету "Крок"] / О. В. Картунов, О. О. Маруховський ; за заг. ред. О. В. Картунова ; Ун-т економіки та права "Крок". - Київ : Крок, 2012. - 344 с.
- 54.Квасниця О. Ю. Соціально-комунікаційні концепти елітотворення: глобальний та національний контексти [Текст] : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.01 / Квасниця Ольга Юріївна ; Класич. приват. ун-т. - Запоріжжя, 2015. — 197 с.
- 55.Кирилюк Ф. М. Практикум з політології [Текст] / Ф. М. Кирилюк, С. А. Губерський, С. О. Тимошенко, В. Ф. Цвих, М. А. Шульга.- К.: Комп'ютерпрес, 2003.- 622 с.
- 56.Козлова К.Б. Институционализм в американской политэкономии: идейно-теоритические основы либерального реформизма [Текст] / К.Б. Козлова. - М.: Наука, 1987.-216 с.
- 57.Кокошин, А.А. Технократия, технократы, неотехнократы [Текст] / А.А.Кокошин. - М.: ЛКИ. 2009.-208с.
- 58.Коломієць Л. В. Технократичні ідеї в роботах Дж.Бьорнхема: менеджеріальна революція та її наслідки/ Л. В. Коломієць// «Дні науки філософського факультету – 2015», Міжн. наук. конф. (2015 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету-2015», 21–22 квіт. 2015 р.: [матеріали доповідей та виступів]/ редкол.: А.Є. Конверський [та ін.].- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015.- Ч.8.- С.81-84.
- 59.Коломієць Л.В. Технократична складова індустріальних концепцій 50-60 х рр ХХ ст.: теорія Р.Арона / Л.В. Коломієць// Держава і право : Збірник наукових

- праць. Серія Політичні науки. Випуск 69/ Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2015.- С.47-56.
60. Коломієць Л.В. Технологічний детермінізм в системі політичних поглядів Зб.Бжезинського: концепт «технотронного суспільства» / Л.В. Коломієць // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. – К.: ВАДЕКС, 2014. – Вип. 75. – С.265-275.
61. Кондорсе Ж.А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума [Текст] / пер. И.А.Шапиро.- 3-е рус. изд. под ред. и со вступ. ст. Ю.И.Семенова.- М., 2010.- 233 с.
62. Копылов В. А. Неотехнократия: продолжение поиска социального идеала в проблемном поле технологического детерминизма (теория постиндустриального общества) / В. А. Копылов // Гуманітарний часопис. - 2006. - № 4. - С. 23-37. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2006_4_6
63. Копылов В. О. Теорія раціональної бюрократії Макса Вебера: соціально-філософська концептуалізація ідей влади знання [Електронний ресурс]/ В. О. Копылов // Гуманітарний часопис. - 2005. - № 3. - С. 21–31. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2005_3_6.
64. Копылов В. А. Технократия: поиски социального идеала в проблемном поле технологического детерминизма (начало пути) [Електронний ресурс]/ В. А. Копылов // Гуманітарний часопис.- 2006.- № 3.- С. 12-22.- Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gumc_2006_3_4.pdf
65. Корнієнко В. О. Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності) [Монографія] / В. О. Корнієнко.- Вінниця: Універсум, 1999.- 430 с.
66. Кузнецов А. О. Державна влада як суспільно-політичний феномен [Електронний ресурс]/ А. О. Кузнецов, М. В. Владимиров // Теорія та практика державного управління. - 2010. - Вип. 3. - С. 50-58. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2010_3_9.

- 67.Кулішенко Т.Ю. Інституціоналізація як категорія політичної науки: проблема визначення [Текст] / Т. Ю. Кулішенко// Сучасне суспільство. – 2014. – № 2. – С. 87-97.
- 68.Левандовский А.П. Сен-Симон[Текст]/А. П. Левандовский.- М.: Молодая гвардия, 1973.- 304 с.
- 69.Ленк Х. Размышления о современной технике [Текст] / Х.Ленк. - М.: Наука, 1996.-250с.
- 70.Макеев С.В. Общество: техника и технократы. (Спецкурс по социальной философии) [Текст] / С.В. Макеев. -М.: Издательство МГОУ. 2001. - 110с.
- 71.Макеев С.В. Теория и практика технократизма. Курс лекций (с методическими рекомендациями) [Текст] / С.В. Макеев.- М.: Изд-во МГОУ, 2009.- 134 с.
- 72.Макеев С.В. Технократические идеи и концептуальные построения в их историческом становлении и развитии [Монография] / С.В. Макеев. - М.: Издательство МГОУ. 2006. - 282с.
- 73.Макеев С.В. Феномен технократизма: социально-философский анализ [Текст] / С.В. Макеев. - М.: Изд-во МГОПУ. 2005. – 188 с.
- 74.Малик І. В. Історико-філософська рефлексія семантичної природи явища технократизму [Текст] // Гілея (науковий вісник): Зб. наук. пр. – 2007. – Випуск 8. – С. 47-56.
- 75.Малик І. В. Протистояння технократизму і гуманізму в індустріальній парадигмі розвитку світової спільноти [Текст] // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. – Вип. 24.– К.: “НАС”, 2007. – С. 59-73.
- 76.Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества [Текст] / Л.Мамфорд. - М.: Логос. 2001.- 416с.
- 77.Маркс К. Капитал [Текст] / [пер. с англ.] Фрэнсис Вин. - Москва : АСТ, 2008. - 182 с.

- 78.Маркс К. Предисловие к «К критике политической экономии» [Текст] // Маркс К., Энгельс Ф. Избранные сочинения в 2-х т. М.: Государственное издательство политической литературы, 1949. Т. 1. С. 320-324.
- 79.Мартинов Р.С. Технократичні проекти ХХ ст.: трансформації та альтернативи [Текст] / Р.С. Мартинов // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр.- К., 2008.- Вип. 67.- С. 120-128.
- 80.Мартинов Р. С. Феномен технократичної свідомості в соціально-філософському вимірі: Автореф. дис. ... канд. філос. наук Донецький національний університет.- Донецьк, 2006.- 20 с.
- 81.Марчук М. Г. Ціннісні потенції знання [Текст] / М. Г. Марчук. – Чернівці : Рута, 2001 – 319 с.
- 82.Маршев В.И. История управленческой мысли: Учебник [Текст] - М.:Инфира.- М, 2005.- 731с.
- 83.Масуда Й. Гіпотеза про генезис Homo Intelligens [Текст] / Й. Масуда // Генеза.- 1995.- № 1 (3).- С. 77-87.
- 84.Милых А. Ю. Технократизм в политическом процессе российского общества : диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук : 23.00.02 /А.Ю. Милых. - Москва, 2010 – 160 с.
- 85.Морозов Ю.А. Технократия [Текст] / Ю.А. Морозов. - СПб., 2000.-47с.
- 86.Мукомела І. В. Ідея інформаційного суспільства в концептуальних розробках Й. Масуди [Електронний ресурс]/ І. В. Мукомела // Форум права. - 2014. - № 3. - С. 254–258. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
- 87.Мукомела, І. В. Правові засади інформаційного суспільства: загальнотеоретичний аналіз [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 - Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / І. В. Мукомела ; наук. кер. І. В. Яковюк ; НДІ держав. буд-ва та місцевого самоврядування . - Харків : Б. в., 2015. - 231 с.

- 88.Муляр В. І. Принцип справедливості в досконалій державі Платона [Електронний ресурс]/ В. І. Муляр // Гілея: науковий вісник. - 2013. - № 72. - С. 605-611. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_117.
- 89.Никандров А. В. Влияние американских «экспертократических» идей на культуру и политику Западной Европы [Текст] // Каспийский регион: политика, экономика, культура.- 2015.- № 1 (42).- С. 124-133.
- 90.Нисбет Роберт. Прогресс. История идеи. Монография. [Текст]/ Роберт Нисбет.- Пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова и Гр. Сапова.- М.: ИРИСЭН, 2007.- 557 с.
- 91.Новая технократическая волна на Западе [Текст] / составитель П.С. Гуревич.- М.: Прогресс, 1986.-450с.
- 92.Новая философская энциклопедия в 4 т. [Текст] / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В.С. Степин / - М.: Мысль, 2000-2001.
- 93.Огурцов А.П. Философия науки эпохи Просвещения [Текст]/ А.П. Огурцов. - М.: Наука, 1993. - 213 с.
- 94.Окорокова В. В. Проблема політичної конструкції суспільних відносин у технократичній утопії (на прикладі «Комп'ютопії» Й. Масуди) [Електронний ресурс]/ В. В. Окорокова // Грані.- 2015.- №1.- С.6-11.- Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_1_3
- 95.Ортега-и-Гассет, Х. Размышления о технике [Текст] / Хосе Ортега-и-Гассет Ч Вопросы философии. Москва, 1993. - №10. - С. 32-69.
- 96.Оукшот М. Рационализм в политике и другие статьи [Текст] / М.Оукшот.- М.: Идея-Пресс, 2002. — 288 с.
- 97.Пакульски Я., Василевски Я. Циркуляция политических элит: от лис к львам [Електронний ресурс] / Я.Пакульски, Я.Василевски.- Режим доступу: <http://www.politstudies.ru/fulltext/2008/6/4.pdf>

- 98.Парето В. Компендиум по общей социологии [Текст] / В.Парето. - М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008.-511 с.
- 99.Письмо Фридриха Энгельса Йозефу Блоху, 21[-22] сентября 1890 года [Текст] // Маркс К., Энгельс Ф. Избранные сочинения: в 9-ти т. М.: Издательство политической литературы, 1987. Т. 6. С. 512-514
100. Платон. Государство [Текст] / Платон. - М.: Наука, 2005. - 576 с.
101. Пожуєв В. І. Шляхи і напрями формування інформаційного суспільства [Електронний ресурс]/ В. І. Пожуєв // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2011. - Вип. 44. - С. 5-9. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2011_44_3.
102. Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник [Текст] / За ред. проф. Ф. М. Кирилюка - К.: Центр навчальної літератури, 2004. - 704 с.
103. Пустовойт В. И. Интерпретация социальных утопий Т. Мора и Т. Кампанеллы в контакте глобальных проблем современности [Текст] / В. И. Пустовойт // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. - К. : ІВЦ "Політехніка", 2008. - № 1 (22). - С. 61-67.
104. Сен-Симон А. Взгляд на собственность и законодательство[Текст]/А. Сен-Симон// Избранные сочинения; под ред. В. П. Волгина.- М.: Изд-во Академии НАУК СССР.- Т. I/пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина.- 1948.- С.350-427.
105. Сен-Симон А. Избранные сочинения [Текст]/А. Сен-Симон; под ред. В. П. Волгина.- М.: Изд-во Академии НАУК СССР.- Т. I/пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина.- 1948.- 467 с.
106. Сен-Симон А. Избранные сочинения [Текст]/А. Сен-Симон; под ред. В. П. Волгина.- М.: Изд-во Академии НАУК СССР.- Т. II/пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина.- 1948.- 489 с.

107. Сен-Симон А. Катехизис промышленников [Текст]/А. Сен-Симон// Избранные сочинения; под ред. В. П. Волгина.- М.: Изд-во Академии НАУК СССР.- Т. II/пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина.- 1948.- С.121-272.
108. Сен-Симон А. Очерк науки о человеке[Текст]/А. Сен-Симон// Избранные сочинения; под ред. В. П. Волгина.- М.: Изд-во Академии НАУК СССР.- Т. I/ пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина.- 1948.- С.146-208.
109. Сен-Симон А. Письма к американцу[Текст]/А. Сен-Симон// Избранные сочинения; под ред. В. П. Волгина.- М.: Изд-во Академии НАУК СССР.- Т. I/ пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина.- 1948.- С.291-349.
110. Сен-Симон А. Продолжение брошюры «О Бурбонах и Стюартах» (О старой и новой политической системе) [Текст]/ А. Сен-Симон// Избранные сочинения; под ред. В. П. Волгина.- М.: Изд-во Академии НАУК СССР.- Т. II/ пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина.- 1948.- С. 102-120.
111. Сен-Симон А. Рассуждения литературные, философские и промышленные[Текст]/ А. Сен-Симон// Избранные сочинения; под ред. В. П. Волгина.- М.: Изд-во Академии НАУК СССР.- Т. II/ пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина.- 1948.- С. 273-363.
112. Сен-Симон А. Труд о всемирном тяготении [Текст]/ А. Сен-Симон// Избранные сочинения; под ред. В. П. Волгина.- М.: Изд-во Академии НАУК СССР.- Т. I/пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина.- 1948.-С.209-290.
113. Скалацький В. М. Концептуальні побудови та практичні моделі інформаційного суспільства [Текст]/ В. М. Скалацький // Гуманітарний часопис. - 2012. - № 4. - С. 62–69. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2012_4_11.

114. Соціальна філософія [Текст] : Короткий енциклопедичний словник / В. П. Андрущенко [та ін.] ; загал. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горlach ; Українська академія політичних наук. - К. : Рубікон ; Х.: [б.в.], 1997. - 400 с.
115. Соколов Э.В. Культурология / Э.В. Соколов. - М.: Интерпракс, 1994. - с. 50-68.
116. Сокотун Ю.О. Культурні контексти поняття «технократична утопія» [Текст] // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія.- 2012.- Т. 24 (65).- № 4.- С. 86-93
117. Соловьев В.С. Теория социальных систем. Том 2. Теория управления социальными системами [Текст] / В.С. Соловьев.- Новосибирск: СибАГС, 2009.- 676 с.
118. Сорокина С.Г. Сценарии будущего или иллюзии прошлого?: Об институционализме как направлении буржуазной экономической мысли [Текст] / С.Г. Сорокина. -М.: Либроком, 2011.- 176 с.
119. Титаренко Л. Г. Технологический детерминизм : концепции, идеологические функции [Текст] / Л.Г. Титаренко. - Минск: БГУ, 1981.- 136 с.
120. Титаренко Л.Г. Технократическое сознание: теоретико-методологический аспект [Текст] Автореферат дисс. докт. социолог, наук./ Л.Г. Титаренко. - Минск. 1992.-48с.
121. Тейлор Ф.У. Принципы научного менеджмента [Текст] / пер. с англ. А.И. Зак.- М.: Контроллинг, 1991.- 104 с.
122. Тертичка В.В. Раціоналізм як науковий підхід в аналізі політики [Електронний ресурс]// Державне управління: теорія та практика. – 2005. - № 1.- Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej1/txts/TERCHICHKA.htm>
123. Тоффлер Э. Третья волна [Текст] / Э. Тоффлер. - М.: АСТ, 2010. - 784 с.

124. Трофимов В.П. «Технологический детерминизм» и общественный прогресс [Текст] / В.П. Трофимов. - Москва : Мысль, 1972 . - 79 с.
125. Философия. Энциклопедический словарь [Текст] / под ред. А.А. Ивина. - М., Гардарики, 2004. - 1072 с.
126. Философия техники: история и современность [Текст] / под ред. В.М. Розина. - М., 1997. 283 с.
127. Философия техники в ФРГ [Текст] / Составление и предисловие Арзаканяна Ц.Г., Горохова В.Г. - М.: Прогресс, 1989. - 528 с.
128. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения [Текст] // Пер. с англ. научн., ред. д-р экон. наук Е. А. Кочерин.- Предисл. проф. Н. С. Лаврова (1924 г.); Послесл. проф. И. Л. Андреева (1989 г.) - Москва: Финансы и статистика, 1989 - 206 с.
129. Хайдеггер М. Время и бытие [Текст] / М. Хайдеггер.- М., 1993.- с.221-238
130. Хайлбронер Роберт Л. Философы от мира сего [Текст] / Роберт Л. Хайлбронер ; пер. с англ. И.Файбисовича. - М.: Издательство КоЛибри, 2008. - 432 с.
131. Цвих В. Ф. Політологія : підруч. [Текст] / В. Ф. Цвих, О. В. Батрименко, В. П. Горбатенко; ред.: В. Ф. Цвих, О. В. Батрименко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2010. - 671 с.
132. Шапиро С.А. Социально-экономические аспекты трудовой деятельности. Монография [Текст] / С.А.Шапиро.- М.: ИД «АТИСО», 2011.- 254 с.
133. Шаповалов Е.А., Курс лекций по философии техники [Текст] / Е.А. Шаповалов.-СПб.: Изд-во СПбГУ, 1998 г. - с. 49-50.
134. Шкурат І. Державне управління в умовах розвитку інформаційного суспільства: генеза наукових підходів [Електронний ресурс]/ І. Шкурат. // Публічне адміністрування: теорія та практика. - 2014. - Вип. 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_2_9.

135. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: Підручник [Текст] / П.П. Шляхтун. - К.: Центр учбової літератури, 2010. - 472 с.
136. Шпак В.Ю. Политология. Словарь [Текст] / В.Ю. Шпак. - М: РГУ. В.Н. Коновалов. 2010.
137. Щуров В. А. Новый технократизм. Феномен техники в контексте духовного производства. Монография [Текст] / В.А. Щуров.- Н.Новгород: Изд-во Н-НГУ, 1995.- 115 с.
138. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація: [монографія] /Д. В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.
139. Ясперс К. Современная техника [Текст] / К. Ясперс // Новая технократическая волна на Западе.-М.: Прогресс, 1986.-С. 119-146.
140. Akin William E. Technocracy and the American Dream: The Technocrat Movement, 1900-1941 [Текст] / William E. Akin.- Berkeley: University of California Press, 1977 - 227 p.
141. Anderson Brian C. Raymond Aron: The Recovery of the Political [Текст]/ Brian C. Anderson.- Lanham: Rowman&Littlefield, 1997,- 215 p.
142. Aron, Raymond. Democracy and Totalitarianism: A Theory of Political Regimes [Текст]/Raymond Aron.- New York: Frederick A. Praeger, Inc., 1969.- 262 p.
143. Aron, Raymond. Peace and War: A Theory of International Relations [Текст]/Raymond Aron.- New Jersey: Transaction Publishers, 2003.- 820 p.
144. Aron, Raymond. The Industrial Society: Three Essays on Ideology and Development [Текст]/Raymond Aron.- New York: Frederick A. Praeger, 1967.- 183 p.
145. Aron, Raymond. The Opium of the Intellectuals [Електронний ресурс]/Raymond Aron.- New York: W.W. Norton & Company, Inc., 1962.- 324 p.

http://monoskop.org/images/7/73/Aron_Raymond_The_Opium_of_the_Intellectuals.pdf

146. Badham, Richard J. Theories of Industrial Society [Текст] / Richard J. Badham.- New York: Routledge, 2015.- 194 p.
147. Bates, Benjamin J. The Role of Social Values in Information Policy: The Cases of France and Japan [Текст] / Benjamin J. Bates.- Information and Behavior, № 2.- New Brunswick, NJ: Transaction, 1988.- P. 288-307.
148. Beckwith B. Government by experts: the next stage in political evolution [Текст] / Burnham Putnam Beckwith.- New York: Exposition Press, 1972.- 166 p.
149. Beder, Sh. The New Engineer: Management and Professional Responsibility in a Changing World [Текст] / Sharon Beder.- South Yarra: Macmillan Education AU, 1998.- 347 p.
150. Brint S. In an Age of Experts: The Changing Role of Professionals in Politics and Public Life [Текст] / Steven Brint.- Princeton, N.J: Princeton University Press, 1994.- 278 p
151. Brzezinski, Zb. Between Two Ages. America's Role in the Technotronic Era [Текст] / Zb. Brzezinski. New York: Harper publishing house, 1970.- 334 p.
152. Burnham J. The Machiavellians : defenders of freedom [Текст] / J. Burnham.- London: Putnam, 1943.- 270pp.
153. Burnham J. The managerial revolution : What is happening in the world [Текст] / J.Burnham.- New York: Day, Cop. 1941.- 256 p.
154. Burnham J. The struggle for the world [Текст] / J.Burnham.- New York: Day, Cop. 1947.- 254 p.
155. Burris, Beverly H. Technocracy at work [Текст] / Beverly H. Burris.- Albany: State University of New York Press, 1993.- 243 p.

156. Dahrendorf, Ralf . The Modern Social Conflict: An Essay on the Politics of Liberty[Текст]/ Ralf Dahrendorf.- University of California Press: Berkeley and Los Angeles, 1988.- 219 p.
157. Davis, Reed M. A Raymond Aron and the Politics of Understanding [Электронный ресурс]/Reed M. Davis// Web Journal “First Principles” <http://www.firstprinciplesjournal.com/articles.aspx?article=1576&theme=home&page=1&loc=b&type=cttf>
158. Democracy in a Technological Society [Текст] // Society for Philosophy & Technology (U.S.).- Springer Science & Business Media, 1992.- 237 p.
159. Diggins John P. The Bard of Savagery: Thorstein Veblen and Modern Social Theory [Текст] / John P. Diggins.- NY: Seabury Press, 1978.- 257 p.
160. Drucker Peter F. Landmarks of Tomorrow: A Report on the New “Post-Modern” World [Текст] / Peter F. Drucker.- Rutgers, N.J.: Transaction Publishers, 2011.- 270 p.
161. Drucker Peter F. Men, Ideas, and Politics [Текст] / Peter F. Drucker.- Boston, Massachusetts: Harvard Business Press, 2010.- 271 p.
162. Drucker Peter F. Post-capitalist society [Текст] / Peter F. Drucker.- Oxford: Butterworth-Heinemann, 2013.- 212 p.
163. Drucker Peter F. Technology, Management, and Society [Текст] / Peter F. Drucker.- Boston, Massachusetts: Harvard Business Press, 2011.- 184 p.
164. Drucker Peter F. The Changing World of the Executive [Текст] / Peter F. Drucker.- New York: Routledge, 2013.- 288 p.
165. Drucker Peter F. The New Realities: In Government and Politics,in Economics and Business,in Society and World View [Текст] / Peter F. Drucker.- Rutgers, N.J.: Transaction Publishers, 2011.- 272 p.

166. Feenberg A. *Alternative Modernity: The Technical Turn in Philosophy and Social Theory* [Текст] / Andrew Feenberg.- Berkeley: University of California Press, 1995.- 251 p.
167. Fischer F. *Technocracy and the Politics of Expertise* [Текст] / F.Fisher.- Newbury Park, CA: Sage, 1990.- 387p.
168. Francis Samuel T. *Power and History : the Political Thought of James Burnham* [Текст] / Samuel T. Francis.- Lanham, MD : University Press of America, 1984.- 141 p.
169. Francis Samuel T. *Thinkers of our Time: James Burnham* [Текст] / Samuel T. Francis.- London: Claridge Press, 1999.- 164 p.
170. Guillén M. F. *The Taylorized Beauty of the Mechanical: Scientific Management and the Rise of Modernist Architecture* [Текст] / M. F. Guillén. – Princeton University Press, 2006 – 232 p.
171. Heilbroner, Robert L. *Technological Determinism Revisited* [Текст] / Does Technology Drive History? The Dilemma of Technological Determinism. Ed. by Merritt Roe Smith and Leo Marx.- The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1994.- P. 67-78.
172. Jungwon Y. *The Technocratic Trend and Its Implication in China* [Электронный ресурс] / Y. Jungwon.- Режим доступа: <http://archive.cspo.org/igscdocs/Jungwon%20Yoon.pdf>
173. Joseph Heath. *Thorstein Veblen and American Social Criticism* [Электронный ресурс] / Heath Joseph.- Режим доступа: <http://homes.chass.utoronto.ca/~jheath/veblen.pdf>
174. Horowitz Irving Louis (editor). *Veblen's Century: A Collective Portrait* [Текст] / C. Wright Mills, Max Lerner, David Reisman, Douglas Dowd & others.- New Jersey: Transaction Publishers, 2002.- 301 p.

175. Kimball Roger. The power of James Burnham [Электронный ресурс] / Roger Kimball // New Criterion, Sep. 2002.- Vol. 21.- 45 p. - Режим доступа: <http://www.newcriterion.com/articles.cfm/burnham-kimball-1911>
176. Kumar, Krishan. From Post-Industrial to Post-Modern Society: New Theories of the Contemporary World, 2nd Edition [Текст] / Krishan Kumar.- Oxford: Blackwell, 2005.- 304 p.
177. Loeb H. Life in a Technocracy: What it Might be Like [Электронный ресурс] / Harold Loeb.- Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1933.- 209 p. - Режим доступа: https://books.google.com.ua/books?id=1kvifvNro9MC&dq=technocracy&hl=ru&source=gbs_navlinks_s
178. Mahoney, Daniel J. The Liberal Political Science of Raymond Aron: a critical introduction [Текст]/ Daniel J. Mahoney.- Savage, Md.: Rowman & Littlefield, 1992.- 187 p.
179. Masuda, Yoneji. The Information Society as Post-industrial Society [Текст] / Yoneji Masuda.- Bethesda: World Future Society, 1980.- 171 p.
180. McLaren Patricia Genoe. James Burnham, The Managerial Revolution, and the Development of Management Theory in Post-War America [Электронный ресурс] / Patricia Genoe McLaren // Management & organizational history.- Vol. 6.- 2011.- P. 411-423.-
Режим доступа: <http://ojs.acadiau.ca/index.php/ASAC/article/viewFile/640/549>
181. Mitchell T. Rule of Experts: Egypt, Techno-politics, Modernity [Текст] / Timothy Mitchell.- Berkeley: University of California Press, 2002.- 413 p.
182. O'Hara Phillip Anthony. The Contemporary Relevance of Thorstein Veblen's Institutional-Evolutionary Political Economy [Электронный ресурс] / Phillip Anthony O'Hara.- Crawley, WA: History of economics review, 2002.- 486 p. - Режим доступа: <http://www.hetsa.org.au/pdf/35-A-7.pdf>

183. Orwell George. Second Thoughts on James Burnham [Электронный ресурс] / George Orwell.- Berkeley, Calif.: Berkeley Young Socialist League, 1955.- 56 p. - Режим доступа: http://orwell.ru/library/reviews/burnham/english/e_burnh.html
184. Reisman David A. The Social Economics of Thorstein Veblen [Текст] / David A. Reisman.- Brookfield, VT: Edward Elgar Publishing, 2012.-338 p.
185. Rostow W.W. The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Third edition [Текст] / W.W. Rostow.- Cambridge: Cambridge University Press, 1990.- 270 p.
186. Samples J. First Among Equals: Reconsidering Congressional Power in James Burnham's Congress and the American Tradition [Электронный ресурс] / J. Samples. - Режим доступа: <http://www.libertylawsite.org/liberty-forum/first-among-equals-reconsidering-congressional-power-in-james-burnhams-congress-and-the-american-tradition/>
187. Scott H. History and Purpose of Technocracy [Электронный ресурс] / H. Scott. - Режим доступа: http://archive.org/stream/HistoryAndPurposeOfTechnocracy.howardScott/HistoryAndPurposeOfTechnocracy.howardScott.pd-2_djvu.txt
188. Seckler David. Thorstein Veblen and the Institutionalists: A Study in the Social Philosophy of Economics [Текст] / David Seckler.- Boulder: Colorado Associated University Press, 1975.- 160 p.
189. Segal Howard P. Technological Utopianism in American Culture [Текст] / Howard P. Segal.- Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1985.- 321 p.
190. Shapiro M. "Deliberative", "Independent" Technocracy V. Democratic Politics: Will The Globe Echo The E.U.? [Электронный ресурс]/ M. Shapiro.- Law and Contemporary Problems.- Vol. 68.- No. 3-4. - Режим доступа: <http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1370&context=lcp>

191. Smith M.R., Marx L. Does Technology Drive History?: The Dilemma of Technological Determinism [Текст]/ M. R. Smith, L. Marx (Eds).- Cambridge, MA, London: MIT Press, 1995.- 288 p.
192. Smyth W. H. Technocracy, first, second and third series. Social universals [Электронный ресурс]/ W.H. Smyth.- Berkeley, Calif.: W.H. Wright, 1921. -120 p.- Режим доступа: <http://www.archive.org/details/technocracyfirst00smyt>
193. Morris-Suzuki, T. Beyond Computopia: Information, Automation and Democracy in Japan [Текст] / Tessa Morris-Suzuki.- London: Kegan Paul International, 1988.- 221 p.
194. Tool M. R. A neoinstitutional theory of social change in Veblen's 'The Theory of the Leisure Class' [Электронный ресурс] / M. R. Tool . - Режим доступа: <http://www.crcnetbase.com/doi/abs/10.4324/9780203021927.ch16>
195. Veblen T. Imperial Germany and the Industrial Revolution [Электронный ресурс] / T. Veblen.- New York: The Macmillan Company, 1915.- 346 p. - Режим доступа: http://archive.org/stream/imperialgermany01veblgoog/imperialgermany01veblgoog_djvu.txt
196. Veblen T. The Engineers and the Price System [Электронный ресурс] / T. Veblen.- New York : B.W. Huebsch Inc., 1921.-184 p. - Режим доступа: <http://archive.org/stream/engineersandpri01veblgoog#page/n183/mode/2up>
197. Veblen T. The place of science in modern civilisation and other essays [Электронный ресурс] / T.Veblen.- New York : B.W. Huebsch, 1919.- 472 p. - Режим доступа: http://fax.libs.uga.edu/HB34xV395/1f/place_of_science_in_modern_civilisation.pdf
198. Veblen T. The Instinct of Workmanship and the Irsomeness of Labor [Электронный ресурс] / T.Veblen // History of Economic Thought Articles.- 1898.- vol. 4. - Режим доступа: <https://webpace.utexas.edu/hcleaver/www/368/368vebleninstinct.html>

199. Weber C. M. The Thinning of Veblen's "Conspicuous Consumption" in the Modern Language of Economics [Электронный ресурс] / C.M. Weber. -Режим доступа: <http://cameroneconomics.com/cc.pdf>
200. Winner, L. Autonomous Technology: Technics Out-of-Control as a Theme in Political Thought [Текст] / Langdon Winner .- Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1977.- 386 p.
201. Winner, L. The whale and the reactor: a search for limits in an age of high technology [Текст] / Langdon Winner .- Chicago: University of Chicago Press, 1986.- 200 p.
202. Wood Patrick M. Technocracy Rising: The Trojan Horse Of Global Transformation [Текст] / Patrick M. Wood.- Mesa, AZ: Coherent Publishing, 2015.- 288 p.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Коломієць Л.В. Технологічний детермінізм в системі політичних поглядів 36.Бжезинського: концепт «технотронного суспільства» / Л.В. Коломієць // Політологічний вісник. Збірник наук. праць. – К.: ВАДЕКС, 2014. – Вип. 75. – С.265-275.

2. Коломієць Л.В. Технологічний детермінізм в системі методологічних принципів технократизму/ Л.В. Коломієць // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 88 (9). – С.321-323.

3. Коломієць Л.В. Технократична складова індустріальних концепцій 50-60 х рр ХХ ст.: теорія Р.Арона / Л.В. Коломієць// Держава і право : Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 69/ Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2015.- С.47-56.

Статті у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних:

4. Дідух Л.В. До питання про виникнення технократизму як напряму політичної думки: промислово-наукове суспільство К. А. Сен-Сімона / Л.В. Дідух // Держава і право : Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 78/ Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2017.- С.38-48.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напряму, за яким підготовлено дисертацію:

5. Дідух Л.В. Неотехнократизм в проблемному полі політичної науки другої половини ХХ століття/ Л.В. Дідух // Evropsky politicky a pravni diskurz = European political and law discourse / Družstvo "Jižní Palmíra". – Brno: Jižní Palmíra, družstvo, 2016. - Vol. 3, Iss. 3. – P. 84-88.

Тези доповідей на наукових конференціях:

6. Коломієць Л. В. Технократичний проект управління суспільством в політичній утопії Ф.Бекона / Л. В. Коломієць //«Дні науки філософського факультету – 2014», Міжн. наук. конф. (2014 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету-2014», 15–16 квіт. 2014 р.: [матеріали доповідей та виступів]/ редкол.: А.Є. Конверський [та ін.].- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014.- Ч. 8.- С.5-7.

7. Коломієць Л. В. Технократичні ідеї в роботах Дж. Бернхейма: менеджеріальна революція та її наслідки/ Л. В. Коломієць// «Дні науки філософського факультету – 2015», Міжн. наук. конф. (2015 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету-2015», 21–22 квіт. 2015 р.: [матеріали доповідей та виступів]/ редкол.: А.Є. Конверський [та ін.].- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015.- Ч.8.- С.81-84.

8. Дідух Л. В. Пост-капіталістична політика в технократичному проекті П.Дракера/ Л. В. Дідух // «Дні науки філософського факультету - 2016», Міжн. наук. конф. (2016 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016», 20–21 квіт. 2016 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.].- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. - Ч. 8. – С.72-75.

Відомості про апробацію результатів дослідження. Положення дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на наступних міжнародних науково-практичних конференціях: «Дні науки філософського факультету - 2014» (15-16 квітня 2014 р., м Київ), «Дні науки філософського факультету - 2015» (21-22 квітня 2015 р., м.Київ), «Дні науки філософського факультету - 2016» (20-21 квітня 2016 р., м.Київ).